

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL II.

I NOEMBRIE 1935

NR. 11.

GIB I. MIHĂESCU	Noaptea focurilor	243
ADRIAN MANIU	Versuri	268
MIHAIL ILOVICI	Bacalaureatul bolnav	272
MIHAIL MOȘANDREI	Versuri	280
P. P. NEGULESCU	Iubirea ca factor cosmic	282
EM. BUCUȚA	Scrisorile trimise de Duiliu Zamfirescu lui Titu Maio- rescu	298
JULIAN M. PETER	Reorganizarea serviciilor publice	319
AL. EM. LAHOVARY	Amintiri diplomatice—Viena	344
IONEL JIANU	Despre desen și sculptură	364
CAMIL PETRESCU	Noua structură și opera lui Marcel Proust	377
ȘERBAN CIOCULESCU	Detractorii lui Caragiale	402

C R O N I C I

PĂTRU LUPUL MAGLAVITUL de *T. Argezi* (427); LITERATURA BULGARĂ de *N. Crevedia* (430); BĂRNUȚIU STUDENT LA 46 ANI ÎN ITALIA de *Al. Marcu* (444); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE de *D. I. Suchianu* (448); NOUA CETATE A LUI DUMNEZEU de *Virgil Godeanu* (451); CHESTIUNEA ETIOPIEI de *Richard Hillard* (457).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACOVITĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(I. I — I. V. 1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
ȘI ADMINISTRAȚIA:
B U C U R E Ș T I I I I
39, B-DUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2-40-70

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.000
EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI IACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL II, No. 11, NOEMBRIE 1935

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

NOAPTEA FOCURILOR

Când seara a venit din nou, au văzut că focurile se apropiaseră. Ieri trebuia să te urci tocmai în pod ca de abia să le zărești în depărtările nopții, zbatându-se ca niște stele căzute pe câmpie. Dar acum se puteau desluși repede, chiar dela etaj. Acum nu le mai puteai zice nici luceferi. Erau focuri în toată regula, apropiindu-se odată cu șuvoaiile tumultoase ale mâniei oarbe și desmetice, focuri care devorau și nimiceau. Doar dacă te mai suiai totuși în pod, puteai descoperi dintr'o aruncătură de ochi, că forma acestor sinistre constelații pământești se sfărâmasse și se schimbasse cu desăvârșire; aștrii câmpiei mureau prea repede și neconținut răsăreau din necuprinsul întunecat subite incendii noi, cu o firavă pâlpâire, care apoi se întăreau grăbit, văzând cu ochii.

Dar revolta domnea și aici sub acoperișul casei. Ah! bătrânul ăsta încăpățânat care nu vrea să înțeleagă. Dacă ar fi pornit de ieri dimineață din viul nopții, cum i-au propus, în câteva ceasuri ar fi fost la podul Oltului și de aci, în douăzeci de minute, la Drăgășani. La Drăgășani se găsea armată și siguranță. Inșă bătrânul n'a vrut în ruptul capului să se urnească. Duceți-vă voi! le-a spus cu strâmbătura aceea de ironie, pe care dacă nu i-ai fi știut-o bine, mai de mult, ai fi crezut într'o pală de nebunie. Duceți-vă voi! și atât. Dar cum poți să pleci și să lași în voia soartei un biet moșneag, chiar atât de încăpățânat, ca el?

— Haid', plecați! Ce mai așteptați? le-a strigat bătrânul. Eu rămân aci singur... Cu atât mai bine...

Dar cu acest « singur » și cu acest « atât mai bine », el descuraja și avântul fetelor. Pe când de băieți nici nu mai putea fi vorba; ei

trebuiau să rămână ! Nu puteau lăsa așa pe bătrân. Chiar cel mai mare, care era însurat, Codin, hotărîse să-și trimeată numai nevasta și copilul, și el să rămână. Inșă, pînă în cele din urmă, nici fetele n'au vrut să-l părăsească. Numai nora era foarte îngrijată de copilaș, înșă nici ea nu putea să plece singură cu copilașul pe astfel de drum.

Pe la nouă, când a ieșit din micul lui birou, bătrânul s'a supărat cu adevărat când i-a revăzut pe toți la un loc. Abia atunci ei și-au dat seama bine că nu e nici ironie, nu e nici răutate în necazul lui. Ci numai un grăunte de nebunie, întru cât îl privea pe dînsul. Dar, întru cât era vorba de ei toți, bătrânul părea mîhnit în adevăratul înțeles al cuvîntului.

— De ce n'ați plecat ? strigă el aruncînd scînteii de mînie din ochi. A fost vorba doar să plecați. N'ați spus așa ? Acum de ce ați rămas ? Ah, mai rău mă încurcați cu prezența voastră.

Cuvintele din urmă însemnau pentru ei grăuntele de nebunie. Cum putea să-l încurce prezența lor în asemenea ceasuri ? Ce avea de gînd să facă bătrânul, după plecarea lor, el singur în fața hoardelor de țărani ? Și-l priveau uimiți, mai ales băieții, toți înalți și zdraveni, pe el, bătrânul drept și suplu, nu-i vorbă, dar aproape cu un cap mai scund ca dînșii și firav. Firav, adică subțire, nu slab și ramolit. Pentru că se ținea nespuse de bine boierul Take Asan. Când îl priveai din spate, și avea pălăria în cap, când nu-i vedeai așa dar părul, favoriții lui mici și mustăcioara albă, — ai fi crezut că ai de aface cu un băiat mlădios și cu mijlocel de domnișoară și nu i-ai fi dat mai mult de 30 de ani. Nici figura boierului Take nu era zbârcită ori încrețită : se înroșea înșă prea repede la mînie și atunci favoriții și șuvițele de sprînceană, de un alb imaculat în timpul obișnuit, reflectau și ele ceva din sângele acela năvălit buluc sub piele. Numai că boierul Take se supăra foarte rar, aproape treceau ani și nu-l vedeai mînios. Asta e secretul tinereții lui ! se spunea de obicei, pentru că, deși boier Take nu atinsese tocmai pe al șaptezecilea an, totuși era o minune să-l vezi mergînd, să-l auzi vorbind ori glumind. Chiar din față nu-i dai mai mult de cincizeci.

La mânia lui din urmă, toți ai casei se adunară în sfat grăbit, stînd în picioare și vorbind toți odată. Dar pentrucă toți aveau același gînd, se înțeleseră de minune, cu toată larma ce o făcea

fiecare. Hotărîrea fu luată: vor porni numaidecât fetele cu cel mai tânăr dintre feciori și cu un om de încredere. Trăsurile sunt gata și drumul uscat: în cinci ceasuri sunt la Drăgășani. Când îi împărtășiră bătrânului hotărîrea, el înclină din cap, de astădată cu neîncredere.

— Prea târziu, își dădu părerea... Acum ați fi fost la Drăgășani. Dar ca să plecați în ceasul ăsta, însemnează să ajungeți după masă. Judecând după mersul focurilor, pojarul vă va ajunge până la Olt... Mai bine rămâneți...

Băieții se posomorîră, dar fetele încă mai păstrau nădejde, că doar n'o fi tocmai așa. Numai soția fratelui mai mare era îndoită și desperată. — Copilașul meu! Ce mă fac cu copilașul meu! icnea la tot pasul, producând și mai multă grijă și temere în jurul ei. Totuși părerea generală fu că încercarea trebuie făcută. Bătrânul se opuse cu toată autoritatea părului său alb, dar nu mai putu să potolească îndârjirea, care izbucnise acum în toți. Ochiii tuturor îl priveau dușmănos, iar cel mai mare și mai puternic, Codin, un vlăjgan cât ușa, pentru întâia oară în viața lui, îndrăzni să-i arunce în față vorbe grele de imputare și de ofensă:

— După ce tot d-ta ne-ai încurcat și ne-ai zăpăcit cu încăpățănarea și cu toanele astea, care ne cam pun pe gânduri...

— Eu zic să nu plece nimeni, bātu bătrânul din picior.

Dar Codin bātu și el din picior și toți ceilalți îi aruncară micului dar dârzului moșneag, priviri mohorîte și vrăjmașe. Atunci bătrânul îi măsură cu dispreț, surăse trist, le întoarse spatele și se închise în biroul lui. Fetele ieșiră cu suflet îndoit, și așezatul în trăsuri mai dură un sfert de ceas. Iar când roțile se urniră și caii o apucară pe poarta larg deschisă, Codin strigă:

— Eu nu pot să-mi las nevasta și copilul la voia întâmplării, pentru ca să apăr aici un bătrân deșuchiat!

Și porni hotărît la grajd să-și înșăueze calul. Și toți ceilalți copii simțiră atunci nevoia scăpării; roțile trăsurilor, opintindu-se peste pragul porții, le dezvelise parcă la toți ușurarea sufletului de sub povara cumplitei obsesii și înfricoșării, sub care se zbătuseră aceste din urmă zile. Și porniră cu toții spre grajduri.

— Nu putem să ne lăsăm așa surorile! grăi ipocrizia într'unul.

— De ce să ne pierdem viața în chipul cel mai laș cu puțință, grăi lașitatea într'altul. Cel puțin să luptăm, să ne croim drum vitejește pentru noi și surorile noastre...

— Ne-am făcut datoria, întru cât privește bătrânul, mai vibră și un pic de cuget pișcat de mustrare în cel din urmă! — Am vrut să-l luăm cu noi, dar n'a vrut în ruptul capului. Cu sila nu putem să-l luăm.

Și cum înaintau vitejește spre grajd, au fost opriți de vocea bătrânului de sus dela fereastră:

— Ce mai așteptați? le-a strigat graiul încă stăpân și răsunător. Cum lăsați pe surorile voastre în'voia soartei? Dacă le-ați pornit acum, hai repede, înșăuați și încălecați să le ajungeți din galop.

— Mergi și d-ta cu noi? strigă atunci Alexandru cel cu pișcă-tura de mustrare pe suflet. Avem tot timpul să ajungem la Dră-gășani...

— Nu e vorba de mine, le răspuse bătrânul, eu nici așa nu mergeam... Pe fete însă nu le puteți lăsa pradă batjocurii haitelor țărănești. Trebuie să le însoțiți. Dumnezeu să vă binecuvânteze și să vă apere. Și de avutul nostru n'aveți grijă, rămân eu aici...

Și sfârșind de grăit, închise repede ferestrele. De bună seamă, dacă n'ar fi fost vorbele din urmă, copiii s'ar fi aruncat îndată spre grajduri, întăriți de binecuvântarea părintească. Inșă acel «și de avutul nostru să n'aveți grijă, rămân eu aici», — el, bătrânul drept ca bradul, dar plăpând, cu degete de femeie, și cu mijlocul să-l cuprinzi în palme, el singur împotriva cetelor de bestii, adulmecând sânge și răcnind ca fiarele în codrii, — asta îi încurcă iarăși, și în loc de goană spre grajd, continuă drumul cu pas descurajat și nesigur.

— Eu cred că teama i-a luat mințile, își dădu unul cu părerea.

— I-e greu să se despartă de munca lui, glăsui Alexandru. Și nici pe noi n'ar vrea să ne piardă, își dădu el gândurile mai departe pe față. Ne-ar opri și cu dânsul, dar nici să ne știe pradă morții, iar nu se împacă el cu gândul.

— Atâta rău, când mi-aș expune viața pentru o casă acolo... pentru că averea cea mare n'o să ni se dea înapoi după ce s'o potoli totul?... strigă iarăși lașitatea din cel în care dela început își făcuse cuib bun, și numai din când în când mai zbură și pe la ceilalți.

Înșeură și se înarmară până 'n dinți cu puști, revolve, măciuci grele și pumnale. Astfel înarmat până 'n dinți, Alexandru trebuia să se prezinte pentru ultima dată în fața bătrânului și să-i pună

ultima întrebare. Să nu-și zică pe urmă că n'au avut grijă de dânsul, până'n ultimul moment. Poate că ținuta marțială a feciorului cel mai apropiat sufletește îl va îndupleca pe bătrân; iar dacă și după asta se va arăta neînduplecat, ei n'au ce să facă. Vor lua-o în galop turbat, pentru a ajunge din urmă pe fete.

Alexandru nu zăbovi mult. Se întoarce ridicând, ca și până acum și ca și ei toți, din umeri. Bătrânul îl primise cu duioșie, îl binecuvântase din nou și-i dăduse zor. Fetele trebuie să se fi îndepărtat bine, îi mai spusese. Dați frâu bine la cai! Și pe urmă își scoborîse iar ochii în cartea deschisă înaintea-i pe birou. În *codul civil adnotat*. Hm, dacă mai stă cineva într'o astfel de vreme de codul civil adnotat...

Dădură îndată pinteni și caii o luură în pas grăbit. Deocamdată se înțeleseseră s'o ia numai repejor, și apoi după ce vor ieși din sat, să-și dea drumul în galop. Satul rămăsese până acum liniștit: o febră mocnită se vedea, nu-i vorbă, și aci, chiar fără să vrei. Dar oamenii care n'avuseseră să se plângă prea rău de boieri ca prin vecinătățile mai apropiate ori mai depărtate, nu îndrăzneau încă să izbucnească. Cei mai mulți și mai înfierbântați, neștiind ce să facă, o luaseră spre satele îndepărtate, pentru a întâlni pârjolul și a prinde curaj. Dar mai rămăseseră și aci destui, și în ochii tuturor se putea citi ușor așteptarea vicleană și nerăbdarea febrilă. Plecarea trăsurilor cu fetele se făcuse în văzul întregului sat. Bătrânul avea dreptate. Dacă porneau de cu noapte, poate nu se prindea de veste! Acuma plecarea aceasta în văzul tuturor avea să înțească și mai mult spiritele; iar un galop fulgerător ar fi însemnat cu siguranță deslănțuirea îndrăzelii. Așa oamenii aveau să vadă că băieții nu mai doresc să-și ajungă și să-și însoțească surorile, dar că nu se grăbesc de loc, că bătrânul stă pe loc, că în urmă-le curtea n'a rămas de izbeliște. Pe bătrân îl aveau ei în mare cinste și prețuire. Cu băieții s'au mai pus împotriva uneori și băieții au fost câteodată poate prea crunți la mânie; dar bătrânul a intervenit totdeauna împăciuitoare și suveran, potolind lucrurile cu dreptate, chiar atunci când ea nu era în totul de partea copiilor săi. Abia acum feciorii înțeleseseră că în rămânerea bătrânului, că în încăpățânarea asta de a înfrunța singur urgia nu era tocmai un grăunte de nebunie.

La marginea satului, frații fugari dădură peste trăsurile surorilor care se întorceau așa cum plecaseră. Chiar țărani le opriseră și, după prelungi parlamentări cu fratele cel mic, făcuseră să întoarcă. Țărani vesteau că în satele pe unde fugarele aveau să treacă, răscoala izbucnise. Și cum ei nu doreau ca fetele boierului să se piardă așa ușor, mergând la moarte sigură, mai bine se împotriveau ei acum la plecare, aducându-le cu sila acasă, iar fetele și tânărul domnișor aveau mai târziu să le recunoască despre asta.

Însă domnișorul cel tânăr observase și astfel șopti el fraților săi, când fură împreună, că țărani își făceau pe furiș cu ochiul și își ascundeau zâmbetul. Un călăreț sosise între timp dinspre Olt, un om de aci din sat, și sătenii îl înconjuraseră îndată, împingându-l mai departe de trăsură, și apoi mai pe urmă abia îi lăsară drum spre odraslele boierești ca să le povestească înfricoșat, exagerat și cu răs stăpânit în colțul ochilor, că în drumul lui dăduse doar de foc și pârjol. Dar fetele și tânărul domnișor bănuiseră că adevărul fusese altul, că drumul era liniștit spre Drăgășani și că nou sositul îi păcălea, îndemnat de ceilalți. Ele chiar vroiseră să arate că nu se tem și că vreau să înfrunte urgia, orice ar fi să se întâmple, iar Dorel, fratele cel mic, dăduse ordin vizitiilor să mâne. Ce-or să aibă răsculații cu niște domnișoare și cu un băiat tânăr? Însă oamenii au răs atunci cu înțeles și cu murmure de șagă. Ei nu puteau spune pe față, — au răspuns care și care, — ce ar putea să aibă oamenii înfuriați și scoși din minte cu niște mlădițe boierești, atât de fragede și frumoase, dar ei își fac datoria să nu le lase să alerge cu ochii închiși spre . . . batjocură și moarte.

— De ce să se bucure alții? . . . icnise un glas mai dinspre margine, dar cuvintele lui fuseseră întrerupte de zburcetele de muștrare și de râsete, de vălmășag de tot felul de strigăte și îmbrâncituri, ca să se facă loc, pentru a se întoarce caii. Și tot țărani apucaseră caii de zăbală, întorcându-i și pornind trăsurile înapoi spre curte, cu mare alai.

Tocmai bine ajunseră atunci și frații cei mari: șuvoaiele țărănești îi cuprinseseră și pe ei și călărețul sosit de curând le dădu vești înspăimântătoare, în zarva și în râsetul celor de pe jos. Conacurile fuseseră rase de pe suprafața pământului, boierii măcelăriți, cocoanele și domnișoarele batjocorite. Și priviri de lăcomie se furișau la aceste înfricoșate descrieri spre trăsurile care veneau

în urmă. Pentru că nici feciorii cei mari nu se împotriviseră apei omenești întâlnite în drum și făceau și ei cu capul plecat și încruntat cale întoarsă spre casa părintească părăsită...

— Lumea e rea, se amestecară cu vorba noi glasuri de țărani, care ieșeau nesimțit din toate părțile și se înmulțeau...

— Unii sunt mai repezi la mânie!

— Noi suntem mai răbdători!

— Noi vrem să știm ce și cum...

— Noi așteptăm șuvoiul cel mare, revoluția asta când o veni... ea să hotărască... nu ne ridicăm de capul nostru...

Și astfel creștea cuvântul din limbă în limbă, făcându-și neconținut avânt de amenințare, dar nu trecu încă peste margine, nici când ajunseră la poarta curții.

— Ș'apoi cu boierii noștri nu vrem să aibă nimeni de aface... glăsui tare cineva, când trăsurile și călăreții boierești sfârșiră de intrat în curtea conacului.

Țăranii nu pășiră mai departe, rămaseră toți în afara porților grele de stejar, cu ușorii fieruiți în stâlpi de zid. Dar ei traseră singuri porțile pe dinafară, strigând și glumind cu slujitorii, care petreceau pe după inelele groase ale drugilor lacăte grele și mari cât o oca fiecare.

— Pune-le, mă, să vezi cum sar ele la noapte.

— Dacă vrei, îți mai aduc și pe ale mele, că tot le vin eu de hac cu toporul meu.

— Da stejarul ăsta e fier, mă? El nu arde?

Și un glas de flăcăiandru lung și zâmbat țâșni dintr'un cap țuguiat, de sub flacăra jucăușe a unor ochi albicioși și desfrânați.

— Facem moarte de om, dacă s'o amesteca striin la domnișoarele noastre... fiecare sat să-și vadă de boieroaicele lui...

Și țipătul desfrânat se desprinsese limpede și sări sprinten la urechile din trăsuri și în auzul fraților care descălecaseră și care ajutau surorilor la scoborîre. Dar cel mai bun lucru era să te faci că n'ai auzit nimic sau să înțelegi numai partea bună din nemernica obrăznicie. Boierul Take Assan apără în cadrul ușii celei mari și consideră priveliștea cu aerul lui calm, cu ochii lui vineți, cu maiestatea impunătoare a micilor lui favorite. Și rumoarea dela poartă căzu deodată, în fața hătrânei dar sveltei apariții.

— V'ați întors, așa dar ! grăi el atunci liniștit... Când v'am văzut venind cu țărani am crezut că v'ați pus în fruntea revoluției, răsese apoi cu seninătate de propria lui zeflemea, care nu avu darul să ridice nici un nor de pe fruntea și de pe ochii odraslelor lui.

* * *

Tincuța, cea mai mică dintre fete, privise toate astea cu ochii măriți de uimire. Ea înțelesese întâi, când țărani le-au împresurat trăsurile, că de acum nu mai pot să aibă grijă de nimic și că pot să se întoarcă liniștite la casa lor. Țărani lor sunt cu ei, ei nu se vor mișca, ei vor apăra pe bătrân și pe familia lui întregă de furia hoardelor, cărora le-ar putea abate prin minte să dea o raită și princoa. Ea singură a ascultat fără nici o îndoire de suflet, poveștile înfiorătoare ale călărețului nou sosit dinspre Drăgășani și a fost singura să se mire de ce fratele ei cel mic și surorile celelalte mai stau de cumpănă și parlamentare. Răsetele țărănilor care adiau neliniște în sufletele celelalte din trăsuri, ei îi păreau sincere și firești, la un popor șugubăț ca Românul, și-i păreau chiar prietenești. Numai ochii cu pălpări albicioase și sfruntate ale băiețandruului aceluia înalt și cu capul țuguiat, pe care nu-și aduce aminte să-l mai fi văzut până acum prin sat, i se păreau cam curioși, prea îndărătnici și prea impertinenți, pentru un fecior de țaran, când ridică privirea la fete de boier. Dar de bună seamă că în ziua aceasta, când ei se dau cu atâta avânt și bucurie de partea curții, puțină intenție de apropiere mai îndrăzneată nu trebuie luată chiar de-a-dreptul necuviință. Poate că așa e privirea omului aceluia; oricum ar fi însă, datoria ei în asemenea împrejurare e să se facă a nu băga nimic de seamă și a interpreta totul în chipul cel mai favorabil cu putință. Însă oricât încerca să evite acei ochi obraznici, ei țâșneau deodată în fața ei și o umpleau, ca de indignarea unei grele insulte, de cutezanța și de stăruința lor ofensatoare. Oricât d-șoara Tincuța își impuse să pară că nu observă nimic, își simți obrazul roșind sub dogoreala privirii desfrânate. Fata și-a întors fața în altă parte, tocmai când călărețul vorbea de batjocură și de moarte. Ea n'a cuprins încă lămurit sensul adevărat al cuvântului batjocură, ea s'a gândit la o batjocură ca orice batjocură, ofensă, injurie, pălmuire, așa cum a fost batjocorit Iisus pe drumul spre Golgota. Mai mult s'a răzvrătit

sângele ei tânăr și curat la auzul cuvântului de moarte. Dar atunci cineva a strigat: « De ce să se bucure alții? » și vorbele acestea au fost cele dintâi care au sădit un grăunte de nesiguranță și în sufletul ei. Abia atunci a privit în lături spre surorile ei mai mari și le-a văzut strângând buzele palide, încercând să-și ia aer că n'ar fi auzit și n'ar fi înțeles nimic. O clipă a mai încercat să creadă într'o simplă amăgire a înțelegerii ei; poate surorile sale erau numai plictisite și obosite de atâta larmă și atâta ezitare, ca și dânsa. Și ușor ridică pleoapele lungi în spre marginea de unde venise vorba cea curioasă. Cum? de ce bucurie putea fi vorba? Iar acolo stătea același vlăjgan lung și cu capul ținut, pe care-l țuguia și mai mult căciula neagră, cu vârf înalt și ascuțit. Ochii lui ardeau în plină flacără albă și acum rânjetul se despica pe fața sinistră. Tincuța îi înțelesese în sfârșit sensul groaznic, identic cu al vorbelor ce-i păruseră fără sens când fuseseră rostite.

Pe urmă, veniseră frații, întâlnind alaiul spre curte. Tincuța nu mai privea acum nici cu simpatie nici cu teamă în lături, la șirurile de căciuli, ce se mișcau ca apa învâluită de-a-dreapta și de-a-stânga trăsuri. Doar coada ochiului ei oblicea fără voință aceste curgeri negre care însoțeau trăsura, și negrul de pretutindeni îi strângea inima mai mult decât orice. Raza ochiului ei se răspândea fatal la înălțimea cușmelor însoțitoare, astfel nu avea cum să vadă ochirile obraznice ori rânjetele sinistre, răsfângându-se de sub aceste întunecate țuguiuri de oaie neagră. Dar gândul ei ghicea sub fiecare căciulă aceiași ochi albicioși și aceeași fixitate de pătrundere, cu care băiețandrul necuviincios o țintise.

Numai la un hârtop ochiul ei trebui să descopere o figură bătrânească, sub o cușmă cu fund drept ca potcapul rusesc. Era o figură blândă și necăjită și Tincuța simți îndată strângându-i-se inima în piept, îndurerată de o tragică neînțelegere: cum pot să fie, ce pot să caute chipuri blânde, suflete bune, în această strânsă, compactă și vicleană escortă? Ea ridică din nou fruntea pentru a-și întipări și mai bine în minte chipul care nu arăta nici un fel de ură, ci numai tristețe și bunătate. Și nu văzu decât iarăși valuri care se înalță și coboară de căciuli negre, capete lăsate în țărână, profiluri veștede și stafidite și numai câteva priviri semețe și înfruntătoare. De sub căciulile aplecate, observă ea,

ieșeau cuvintele mai domolite și, crezu, mai împăciuitoare, care păreau a aștepta o înțelegere înainte ca zăgazurile furiei și ale nebuniei să se ridice: «...lumea e rea»... «Noi vrem să știm ce și cum»... acestea erau vorbele care trebuiau ascultate cu luare aminte, pentru că ele cuprindeau într'însele grăuntele cumineniei și al dreptei judecăți... Și ea ridică fruntea și ochii mai cu încredere. Dar alte glasuri se auziră... «Noi așteptăm șuvoiul cel mare să hotărască»... și ea tresări înfiorată la ideea celui încet și greoi șuvoi ca un fluviu de humă, celui imens șuvoi de figuri străine însălbăticite și sinistre, de coase și topoare ridicate, de flinte învechite ca 'n îngrozitoarele stampe din cărțile de istorie. Și atunci i se dezveli limpede în minte amintirea revoluției celei mai mari pe care o citise și la care gândise mai adânc înainte, și convoiul lor sumbru i se păru caleașca nefericitului rege Ludovic și a Mariei Antoaneta, de soarta căreia plânsese, de câte ori, cu adevărate lacrimi. Așa au fost prinși și acei nobili și regali fugari la marginea țării, așa cum au fost opriți și ei astăzi tocmai pe hotarul satului! Asemănarea unor astfel de împrejurări umplu întâi de duioșie sufletul tineresc al Tincuței și imaginația ei mlădioasă și cultivată; dar fiorul cumplit care însoți ca un spăimântător fulger neîntrerupt, deapănul imaginilor ce se răsuciră firesc mai departe, suflă în căldura sufletului ei cu adevărat vântul înghețat al pustiirii de orice nădejde și al groazei fără scăpare și, abia atunci simți, alături mersul dârz și țepăn ca de arătare strigoiască al flăcăului cu ochii albicioși. Se aciuiase pe nesimțite de trăsură și acum mergea lângă ea. Nu se uită într'acolo, nu clinti ochii. Dar duhoarea lui tinerească și sălbatică o umplu tot timpul de suflul lui cald. Intr'o vreme putu să vadă chiar laba de bestie, enormă și grea pe burduful acum strâns al coșului trăsurii. Apăsa acolo cu siguranță calmă și robustă, ca într'un semn de luare în posesiune. Tincuța se cutremură întreagă și-și simți sufletul strângându-se în sine și închircindu-se ca o nucă veche. Și 'nchise ochii, ținându-i astfel tot drumul până la poarta curții, pentru ca în dosul pleoapelor să privească zdrobită agitația cumplită de torțe însângerate, cu chipuri însălbăticite de fiare omenești, ochii siniștri de om împerechindu-se cu ochii de pușcă și de revolver. Ar fi murit cu siguranță de spaimă dinaintea unor astfel de fioroase fantasme, dacă mersul molcom și legănat al trăsurii și perna

moale de piele nu i-ar fi adus indirect siguranța că pe retinele ei se mișcă acum numai imagini. Mai ales căldura prietenoasă a pernei, care-i pătrundea prin crupă și prin șira spinării, o făcea să descopere, că în dosul pleoapelor propriu zise s'ar mai afla un rând de pleoape, cu care poți să astupi la rând și imaginile închipuirii. Intr'adevăr, ea trase și aceste perdele ale sufletului, dar nu putu acoperi cu desăvârșire totul. Ci-i plăcu să păstreze jocul luminos de torțe roșii și galbene, care o distra într'adevăr în spaima ce-i imprima prezența animalică de-alături, ca pe un copil înfricoșat de buburi, jocul luminilor la o sărbătoare patriotică. O deșteptă de-a-binelea și o făcu să deschidă ochii la lumina zilei, clătinătura puternică a caleașcăi, când întoarse prea din scurt dinaintea podețului, ce da spre poarta curții. Mâna cea enormă și căciula țuguată dispăruse de lângă trăsură; ea inspiră atunci adânc și ridică fața spre albastrul însoțit al cerului, ca pentru a absorbi de acolo licoarea înviorătoare a ușurării subite. Iși opri gândul să dea înțeles glasurilor și amenințărilor țărănești, care sporiseră iarăși aci la poartă. Tot sufletul ei se aninase de infinitul albastru, pentru că el era acum ca 'ntotdeauna minunat de clar și dulce și se părea că vin neconținut spre ea din adâncuri de slăvi, cete peste cete de neființe albastre, din ce în ce mai albastre. Și asta o mângâia și o întărea și o mulțumea nespuse, până când deodată un chirăit ascuțit și lung, articulat apoi, i se înfipse în ceafă ca un pumnal foarte rece și apoi fierbinte, înfiorător de fierbinte.

— Facem moarte de om, dacă s'o amesteca striin la domnișoarele noastre... fiecare sat să-și vadă de boieroaicele lui...

* * *

Lumea a plecat de mult din dreptul porții și e o tăcere adâncă în împrejurimile conacului. Zadarnic ochiul căuta prin ferestre vre-un grup care să meargă sau vre-un grup care să stea, ori măcar un om, un singur om, de bună seamă chiar un suflet vrăjmaș, care dă târcoale și face planuri de atac. Nimic decât tăcerea teribilă care le spune limpede că nu e nevoie de nici un plan de atac, care le rânjește în dispreț că nici o pregătire de apărare nu le va folosi la nimic.

De aceea, poate, ei, toți acești voinici feciori, unii dintr'înșii vestiți zece poște depărtare pentru curajul lor, au coborât până

și armele vechi, ruginite din panoplii și din pod, le-au uns și le-au lustruit și pe acelea, pentru a înarma brațul și celui din urmă rânduș. Dar ei văd singuri că e ceva caraghios în această pregătire excesivă, cu puști de cremene și cu pistoale de pe vremea lui Tudor Vladimirescu. Cel mai tânăr, Dorel, care și-a terminat de curând armata, regretă că n'are o mitralieră aci. Totul ar fi salvat « oricât ar fi ei de mulți ». Iar singurul fricos, Manole, înșiră solemn, slujitorilor, comandamentele stării de asediu: trădarea e pedepsită pe loc, chiar de vecinul din dreapta ori din stânga, pe loc, cu moartea... Asemeni și dezertarea, în privința căreia el își arată cel mai vehement și mai amenințător dispreț.

Dar unde să se facă apărarea? Din casă sau de afară? Dela poartă și dela șoproane și apoi să se retragă pas cu pas, adăpostindu-se pe după meterezele ferestrelor? Conveniră după aprinsă voroavă, curtea să fie lăsată la voia întâmplării. Așa dar hambarele de grâu și vitele și păsările vor fi în voia furiei lor.

— Și bieții cai!

Insă numai astfel se poate obține o bună apărare. Fulgerat îndată, cel care îndrăznește să se apropie. Jos, la parter, sunt tocmai bine atâtea ferestre și uși cât pe jumătate numărul păzitorilor. Vor fi, așa dar, câte doi păzitori, de ușă sau de fereastră. Dacă ar fi și fetele înarmate, într'unele locuri ar fi câte trei. Insă dacă ei dau întâi foc hambarelor, atunci acoperișul casei e amenințat. Prin dos, în partea dreaptă, grajdurile și staualele se apropie mult de casă, câteva cotețe de câini, amenințate de foc prin contact direct, se apropie zdravăn de lemnăria ușilor din dos. Acolo, cu prevedere, strânsură hârdae și găleți pline. Acolo aveau să dea ajutorul femeile care slujeau în curte și în casă. Dar și domnișoarele cele mai inimoase hotărîră să se afle aci în timpul atacului și să fie și ele de folos.

Și toți se îmbărbătau astfel, toți își arătau strășnicia spre înstrășnicirea celorlalți și nici unul nu se hotăra să descopere și perspectivele mai sumbre, pe care gândul pur și firesc le scosese în văzul minții fiecăruia, din dosul acestor îmbărbătări și acestor accente de vitejie. Dacă totuși focul se comunică prin scânteii și chiar prin încălzirea prea mare a grinzilor acoperișului, — și podul începe să ardă?... Dacă, odată scăpați de acest pericol, asediul se prelungește zile și nopți, iar atacurile sunt mai numeroase

decât proviziile lor de muniții, astfel ca înainte de a se ivi armata dela oraș, să se întâmple grozava capitulare, cu măcel, cu schingiuri, cu bestialități?

Tincuța, — care a pus multă și avântată încredere în pregătirile și îndârjenia fraților ei și a ajutat la prefacerea sacului de alice pentru lup în cartușe, — spre seară, n'a mai crezut în nici o biruință, în nici o speranță de scăpare. Intr'adevăr, palele de neguri soseau din văzduh prea pe furiș și prea pe nesimțit, ca să nu-ți sugereze ideea unei mâini furișe, invizibile și sigure, dând pradă firoaselor limbi de foc frageda lor cetățuie. Ba chiar, cine știe, o mână dinăuntru, o mână trădătoare, care se preface că apără și care doboară pe la spate? Cu cât negura se îngroașă, ea nu mai crede în nimeni și în nimic. De deasupra-i o alungă încolăcirile de balauri ale focului, pe ușa salvării o așteaptă ochii albicioși și rânjetul zâmbat și bestial al necunoscutului deșirat și fiores. Dar cui poate ea să se plângă de această presimțire care nu-i mai dă pace? Mai întâi că e cu neputință de formulat, chiar surorilor care poate sunt muncite de fantome la fel, cu atât mai groaznice și mai chinuitoare, cu cât sunt mai de tănuț, mai oribil de spus, mai cu neputință de expulzat întru ușurarea sufocantei apăsări. Cu atât mai puțin fraților, a căror întreagă încredere și pregătire inutilă și caraghioasă nu mai apare decât ca un necurmat acces de delir; nici bătrânului, singurului om din această hărmălaie, căruia nebunia îi dă un straniu calm, un înfiorător surâs de șagă și ironie în spre partea favoritului stâng. Tincuța nu mai crede în nimeni și în nimic. Iar negura se lasă compactă și grea. Incendiile se zugrăvesc acum pe fundalul nopții imense și apropiate. Le vezi numaidecât ce ieși pe peronul casei sau îți arunci ochii pe fiecare fereastră. Sunt numai la trei kilometri sau mai aproape și acum poți denumi ușor pe vecinii a căror avere o mistue și o distrug. Dar chiar fără să te uiți anume, simți prezența focului în aer, noaptea are un fel de culoare gălbuie-roșiatică și e suflarea imensă a unui duh de pustiire, care se apropie, se apropie. Tincuța se zvârcole deodată într'o puternică tresărire și pornește cu stranie privire, cu mușchii feței încordați spre sufragerie. Acolo e cuțitul mare și grozav de tăios, pentru pâine. Il ia și revine printre ceilalți, ținându-l ascuns în cutele poalelor. Cu gândul îi mângâie luciul rece, care pe urmă va deveni cald, din ce în ce

mai cald, cu cât apăsarea va fi mai adâncă. A avut deplină această senzație adineaori în trăsură, când răgetul aruncat numai pentru dânsa dela poartă i s'a înfipt metalic, parcă nu în auz, ci în ceafă. Acum nu mai se teme de nimic. Acum poate aștepta în liniște și privește cu milă pregătirile fraților ei, cu durere înnăbușită pentru a nu se prefacă în zbucnet greu de lacrimi, încordarea de ceară împietrită a surorilor ei.

* * *

Vin ! se aude deodată strigând pe scara etajului. A strigat frațele cel mic, care, de bună seamă, a pândit până acum, având misia de observator. Vin ! vin ! răsună și de afară și toți care mai erau în curte dau buluc înăuntru, pe intrarea cea mare. — Să ferece ușa ! răsună comenzile lui Codin. Toți se privesc pământii și solemn. Ochii lor se feresc să-și spună că e zădărnice ce fac, poate și pentru că femeile s'au strâns, una într'alta, în mijlocul antreului. Tincuța calmă și galbenă, strânge plăselele cuțitului; dar nodulețul care i-a rămas tot timpul în gât și pe care l-a strâns, l-a strâns cu gândul, până l-a făcut cât se poate de mic, — acum se dezvoltă deodată; din boabă de mazăre devine alună, din alună nucă și din nucă măr domnesc și o înnăbușă cu desăvârșire. Dar ea e încă stăpână pe pasul ei și asta o asigură că va ști să fie tare și hotărâtă. Are chiar puterea să se îndrepte la fereastră, ba încă să caute și să găsească fereastra cea mai bună de privit. Și vede într'adevăr atunci, alaiul lung și luminat de noaptea incendiată. Căci nu sunt mai mult de două, trei facle de rășină poate în mâinile nenumărate ale imensului balaur omenesc. Dar bat de departe luminile torțelor imense ale celorlalte incendii apropiate. Trebuie să fie satul întreg și mai mult chiar, cu cei plecați să vadă cum se petrec lucrurile în vecini și acum reîntorși și cu alți mulți veniți din comunele învecinate, ca să fie de îndemn și curaj la stârpirea totală de pe suprafața pământului a lighioanelor boierești. În dreptul curții, râul omenesc s'a împărțit în două: o parte a început ocolul ogrăzilor, pe dinafara zidului împrejmuitor, alta, grosul șuvoiului, s'a năruit asupra porții. Câinii sloboziți din lanțuri au început deodată larma lor asurzitoare. Ei umblă, turbați, de-a lungul gardurilor înalte de zid, în dosul cărora simt și aud mișcare și sfadă. Oamenii cei greoi se lasă pe vine ca să se urce pe spinarea lor cei mai tineri și mai abili.

Dar cei mai aprigi dulăi s'au repezit asupra porților de stejar, unde luminează faclele și unde topoarele au intrat în funcțiune. Înăuntru, frații s'au instalat la locurile lor de apărare. Tincuța nu-și găsește însă nicidecum locul ei. Ar sta lângă Codin, dar Codin e ca un comandant care merge din fereastră în fereastră să dea porunci și curaj; cu glas răgușit și uneori stins de tot, de neauzit; ar sta lângă Manole, dar tremurul și groaza acestuia sunt atât de vizibile, că ea e sigură, pe aici se va produce capitularea. Dintre toți frații, cu adevărat îndârjit și viteaz, chiar mai stăpân pe sine decât Codin, este cel mai mic, Dorel. Dar Tincuței îi este prea milă de această viteză inutilă, ca s'o ogoaie și s'o abată cu neîncrederea și cu groaza ei. Și deodată își aduce aminte de bătrân. Tata, unde e tata? pe tata l-au uitat toți: pentru el n'a rămas nici un loc, nu e postat la nici o fereastră. Tatăl e sus în biroul lui. Oare el n'a simțit rumoarea din aer, n'a văzut sosind cetele țărănești, nu aude larma și bufnetul de topoare dela poartă? Tata! șoptește îngrijorată Tincuța și se repede pe scări, în sus, spre biroul lui, unde bătrânului îi place atâta să șadă. Să se fi întâmplat ceva, bătrânețea să fi luat înaintea țăranilor? Tincuța strânge cu putere plăseaua cuțitului. Dacă e așa, totul ar fi simplu, nespus de simplu, totul se va săvârși cât se poate de ușor, și mâna ei mică strânge nervoasă mânerul de lemn vârtos.

— Tată! geme, când pătrunde în biroul întunecat. Tată, unde ești, scumpul meu tată, geme ea cotrobăind cu ochii înfricoșați, dar hotărâți, chilimul pufos de pe podea... În dreptul ferestrei s'a mișcat ceva și apoi bătrânul s'a îndreptat spre dânsa:

— Tu ești, Tincuța?...

— Tată... ești aci... ai auzit?...

El o atrage la pieptul lui și o mângâie pe frunte:

— Lasă, nu e nimic, îi spune... ai să vezi că n'are să fie nimic! și zâmbește straniu în întunec, că Tincuței i se face deodată frică. Bătrânul s'a apropiat de fereastra care vede spre poartă și Tincuța s'a apropiat de fereastra care dă în spre sat. De aci se vede și mai bine, printre acarete, o porțiune din zidul împrejmuitor. Luna, de bună seamă, că s'a înălțat bine, de vreme ce Tincuța poate să distingă lămurit, chiar dela prima aruncătură a ochilor, pe îmbrăcămintea de tablă care acoperă creștetul zidului, două mâini omenești care s'au cățarat acolo. Ea e gata să dea

țipăt, însă țipătul se preface în spaimă dincolo de sunet, când vede mâinile mișcându-se, căutând o bază mai largă între ele, apoi deodată în dreptul lor, din afară, un țugui de căciulă apărând, și un cap... un cap zâmbat... el... Mâinile ei s'au încleștat asemenea pe fereastră și e pierdută, picioarele-i refuză să se mute, glasul-i refuză să-i vină în ajutor. Zâmbatul s'a ridicat acum în mușchi, de bună seamă mai e ajutat de cineva din afară. Apoi când se ridică bine în picioare, el desface brațele cruce ca și când toată zarea cuprinsă în desfacerea lor, cu toată curtea și cu tot ce se află înăuntru, au fost în sfârșit cucerite și sunt de acum ale lui. Dar l-au simțit și parte din câini și ei se reped cu vuiet mare încoace; însă dezorientați de topoarele care bat la poartă nu știu acum unde să mai alerge: dar în dreptul zâmbatului au rămas îndârjiți doi ciobănești mari cât juncii. Alții vin, se opresc, se cațără mânioși pe zid și se întorc la poartă, dar acești doi junci ciobănești s'au înfipt pe loc, așteptând săritura de sus cu scrâșnet și sclipit de moarte în ochi.

Tincuța n'a mai putut să privească mai departe. Un șuvoi de sânge parcă i s'a revărsat în cap și s'a așezat între ochi și cuget. Ea băjbâie cu mâinile în gol și dă să strige: Tată, tată... Chiar izbutește să bolborosească, dar nu vine nimeni în ajutorul ei, băjbâie cu mâna ca o oarbă, dar cum dă de speteaza unui fotoliu, își recapătă îndată firea și privește în juru-i. Tatăl ei nu mai e aci... Ușa larg deschisă, în odaie e întunec, tăcere și o singură-tate înfricoșătoare. Iar acolo afară, pe muchea zidului, apariția aceea sinistă, cu brațele în sus, lungită și caricaturizată de lună. Nu îndrăznește să se mai uite într'acolo. Ce a făcut?... Mai e la locul lui? A sărit? O caută? Câinii bat într'una, într'o deslănțuire frenetică, culminantă. De jos, de pe scări, răzbat crâncene glasuri... Au răzbit? Au pătruns?... Tincuța se apropie de fereastră, înainte de a porni în goană sus, cât mai sus în înaltul podului, în turnulețul de lemn, flăcările ce vor izbucni în curând s'o ajungă mai repede decât fiarele omenești. Bestia cu cap țuguiat este încă acolo, pe creștetul zidului. Zâmbatul n'a îndrăznit să sară; el s'a întors însă și apucă alte mâini, care se înalță din afară... Un țugui nou, negru, se înalță acum... Dar Tincuța și-a găsit gândul mântuitor... Strângerea pură a flăcărilor o simte pe brațele ei, pe șolduri, pe șale... o învăluie felin și o

înnăbușe arzător... Aruncă departe cuțitul și privirea ei se muncește înfricoșată spre masa de mijloc: i s'a părut numai. Negura a șters o clipă silueta sveltă a lămpii mari cu picior, dar ochii ei scrutători au descoperit-o iarăși, ca pe un far îndepărtat, întunecat, dar mântuitor. Și asigurată, se apropie din nou de geam. Se găsesc acum pe gard mai multe chipuri tinerești, sălbatice și tăcute; iar de după zid se înalță alte perechi de mâini și altele și altele. Cei de sus ajută la ridicare, mutre noi, firoase, alții agită în lumina lunii sau în lumina zariștilor incendiate, topoare cu luciul amenințător, ori furci cu trei țepi firoase, ori pistoale lungi, pe jumătate puștilor și chiar săpi. Iar de jos, dinăuntrul casei, prin ușile întredeschise, răzbate abia cum, în urechile ei, vuietul unei violente dispute; glasurile se desprind totuși, unul după altul, — al tatălui, pițigăiat și poruncitor, — al lui Codin, din câte un urlat inform ciopârțit de bună seamă de silabele răgușite și stinse, — al lui Dorel, limpede și arzător urmând totdeauna aproape imediat pe al bătrânului, — al lui Manole, furibund și înnebunit, fără șir. Tincuța zâmbește ușor și caută iarăși înapoi la lampă. Cei de jos încă nu și-au găsit moartea cea mai convenabilă, dar a găsit-o ea pentru dânșii. Focul va porni de aci, din casă, de sus, din mâna ei. De sus! și bestiile de jos vor privi uimite, flacăra căzută din cer, crescând, crescând, crescând, crescând...

Se apropie pentru ultima dată de fereastră. Acum creștetul zidului era înșesat de trupuri omenești agitate, de coase și securi, de guri urlătoare, de brațe însălbăticite. Capul zâmbatului se menține deasupra tuturor. Răgetele lui par mai puternice, ochii lui vreau să împungă ferestrele întunecate, el e însuflețitorul. Și deodată pornește chirăitul lui mai tare decât orice alt glas și sgomot: Ura! un ura formidabil... și mai ce? Tincuții i s'a părut sau a auzit într'adevăr și de data asta: « boieroaicele »? apoi asmuțite de acest strigăt sub ochii-i deodată, toate aceste numele omenești s'au năruit, ca un zid, în hărmălaia agitată a spinărilor de câini. Inceputul vâlmășagului, țipete, scrâșnete, răgete de durere... S'a retras atunci tremurătoare, frântă, ușoară ca o stafie... cearta de jos părea acum să fi ajuns la paroxism... chibriturile le știa în cutia măsuței de lângă sobă... S'a apropiat tremurătoare, dar liniștită, și a aprins. Dar primul chibrit s'a stins de prea marele tremur al brațului. În suflet însă, se simțea liniștită

și a aprins pe al doilea, care s'a stins de asemeni. Atunci s'a apropiat de masă, ca să-și amăgească brațul și, într'adevăr, acolo a izbutit să scoată globul lăptos al lămpii și sticla ușor. Iar chibritul, de data asta, s'a aprins victorios, a înflăcărat fitilul ridicat. Lumina a apărut triumfătoare de sub sticlă; ea a clătinat ușor lampa să vadă dacă mai e gaz într'însa. Pântecul de faianță reliefată de flori și grupuri omenești era plin: plesnită de podeaua uscată a turnulețului, gazul răspândit va cotropi îndată tot lemnul, trăgând spre el, ca o enormă gură aspiratoare, flacăra jucăușă.

Pentru mai multă siguranță, Tincuța luă și cutia de chibrituri cu sine, iar deasupra sticlei înfipse din nou globul, ca flacăra să nu se stingă pe drum...

* * *

Când porni spre ușă, simțea cum i se înmoaie picioarele, ca și când flacăra lămpii și-ar fi întins prin mâna-i și prin trup, vinele de căldură spre alcătuirea lor de ceară. Dar curios, cum auzi pasul care urca grăbit scara, se văzu deodată pătrunsă de un nou suflu de voință, ce o împinse voinicește din urmă. La început nici nu distinse dacă o striga tocmai glasul tatălui ei. Când o atinse cu mâna pe umeri, era gata să dea drumul aci lămpii: dar o strânse cu toată puterea de picior, ca s'o aducă și să-l plesnească, pe cel ce o oprise, cu globul drept în globul obrazului; iar flăcările să izbucnească de acum în dănțuirea lor de moarte. Inșă era tatăl ei: îl descoperi la timp după glas și după mână, ale cărei degete uscate și subțiri, avansaseră pe coborișul umărului, până'n câmpul vederii ei.

— Fata mea ! fata mea ! perfect, perfect... minunat că ai aprins lampa... hai cu mine acum...

Și o trăgea după el, grăbit și înfrigurat. Ah, bătrânul înțelesese atât de repede și acceptase... asta îi va spori curajul, îi va spori curajul... își repeta ea, disperată, simțind dimpotrivă cum îl pierde, prin vârful degetelor și prin vârful pantofilor, la atingerea acestei tremurări de gelatină, în care se zbăteau mâinile uscate... Bătrânul ar fi trebuit să aștepte jos și să vină singur, mai târziu, spre scăparea de flăcări, în care, întâi sufletul ei s'ar fi eliberat...

Dar bătrânul o îndruma într'altă parte, nu pe scara podului. La ușa balconului îi lăsă umărul și pași el întâi, afară, în noaptea

iluminată. Bătrânul avusese de sigur alt gând: dar era bun și acesta pentru că și balconul era de lemn vechi și uscat. Lampa ridicată lumina acum puternic pe bătrân, și Tincuța se înfioră în fața acestui profil veșted, încordat de atâta dârzenie. Dar și în curte pătrundeau bine săgețile luminii, întărind, în strâmta îngrădire, puterea lunii și a reflexelor îndepărtate de focuri. Apariția bătrânului făcu să contenească toaca topoarelor în poartă sau să fie acoperită până la nimicire de huietul mare al surprizei. Abia acum Tincuța distinsese că pocniturile harapnicilor erau în curte și slujitorii alungau câinii: și în suflet îi învioră deodată într'o infinitate de clipă, un sentiment de pace și de împăcare. Dar nu fu decât o biată amăgire, mai dureroasă și negrăit mai nedorită, decât apropierea morții, în pulpana căreia găsisese ocrotire. Țăranii din curte doborâți și sfâșiați de câini, abia se ridicau sprijiniți de ziduri, sau zăceau încă, printre cadavre de animale. Doar zâmbatul stătuse și era neconținut în picioare, acolo în colțul zidului, sprijinit în enorma lui măciucă. Ținea capul sus și din strașina de umbră a căciulii țuguiate, ochii lui aruncau neconținut spre ea focul sălbatic a luminii lor îndârjite. Tincuța gândi: jos erau încă frații postați la ferestre cu puștile lor. Focul avea tot timpul să înceapă de aci, în privirile stupefiate ale acestor incendiar, bătăranii și cretini, care așteptau uluiți să se îndepărteze câinii și să glăsuiască boierul.

Poate doreau să deguste în voie priveliștea atât de luminată a ultimei zbateri de viață, a ultimelor încercări de înduplecare ale bătrânului, care nu se resemna să moară. Da, doreau să-l audă, să-l vadă zvârcolindu-se ca strămoșii lor, când le cereau iertare. Gustul sadic al spectacolului în fața morții prețuia instinctiv la indivizii redeveniți în stare de bestie și asta îi despărțea încă și acum de bestiile propriu zise, de bestiile totale. Vuietul din ce în ce mai scăzut al glasurilor dela poartă avea largi intermitențe: vorbeau toți, în toate părțile, iar faclele se trăseseră în față. Doar din adâncurile nedeslușite ale masei de capete mai răzbăteau chiuituri răzlețe. Inșă cei din față vorbeau domol: și 'n toți ochii scânteia hazul și consemnul tacit. Iar Tincuța văzu dincoace de zid gura zâmbatului deschizându-se calm, ca un bot de fiară care-și adulmecă prada sigură, de care nu-l mai desparte nici un obstacol.

Bătrânul ridică mâinile în sus și glasul lui clar răsună impunător deasupra frământării generale și a lătrăturilor îndepărtate... Primele cuvinte nu se auziră bine în mijlocul gloatei; dar alte voci țărănești îndemnară la liniște: această îndrăzneală de a ieși înaintea tuturor, — cu pieptul în bătaia oricărei sânețe, cu mâinile libere, cu barbeții colilii și cu lampa luminându-l cu putere, le muiase la toți glasul. Iar Tincuța ținea înălțată lampa de porțelan cu fermitate și îndârjire, așteptând clipa când va socoti că flăcările trebuie să izbucnească.

— ...de ce ați venit să-mi puneți foc casei? rostea puternic fără nici o emoție, bătrânul. Ce vă folosește vouă casa mea arsă? Ce vă folosește vouă să ne omorâți?... Veți fi împuşcați și voi, când va veni armata, iar alții veți putezi în fundul ocnelor...

— Noi vrem pământ... izbucniră atunci piepturile gloatei... Pământ... pământ...

La izbucnirea aceasta clocotitoare de dârze glasuri bărbătești, mâna Tincuței ridică și mai sus lampa cu pântecul încărcat cu petrol. Jos, zâmbetul zâmbatului se prefăcu în răs de dinți răi și ascuțiți. Dar bătrânul privi spre ea cu o adâncă satisfacție, ca și cum tocmai urletele de acum, ale celor de jos, le-ar fi așteptat. Făcu iar semn cu mâna. Tăcerea se lăsa acum însă, cu greu. Și zarva detunătoare a frânturilor de cuvinte, care se încălecau, până la încălciri și anulare în huiet, nu se potoli decât iarăși cu primele cuvinte, de o energie nouă, de o promptitudine și de o cuprinzime concisă și limpede, izbitoare ale bătrânului. Vorba lungă ar fi însemnat iarăși deslănțuire de urlete, furie care crește din sine însăși, pieire și prăpăd.

— Păi dacă vreți pământ, cereți pământ! răcni de două ori bătrânul Take Asan. Ei bine, vă dau pământ! Eu vi-l dau de bună voia mea... Vreți acte, vă fac acte... Dar nu-mi ardeți casa... Și nu-mi luați tot... Lăsați-mi și mie ceva... Cât de puțin... Haide, hotărâți voi, cât să-mi lăsați...

Tăcerea acum se întipări în adevăratul înțeles al cuvântului. Câteva clipe numai, dar profundă și grea ca nopțile de toamnă ploioasă. În cugetul Tincuței parcă se făcu lumină vie deodată, iar râsul zâmbatului de jos încremeni, ca și cum moartea l-ar fi paralizat înainte de a avea timp să se îngrozească.

Bătrânul mai apucă să strige:

— Am două mii de pogoane... Lăsați-mi și mie barim două sute... și lăsați-mi conacul și copiii... Doar v'o fi ajungând la toți o mie și opt sute de pogoane... Vă fac act de stăpânire și nimeni nu are să vă mai facă nimic... Ce vă mai trebuie foc și omor... ?

Acum izbucni adevărata hărmălaie la poartă... Zâmbatul urlă, părăsind ca ars colțul lui și năpustindu-se să tragă drugul înlături pentru a da drum înlăuntru hoardei agitate și nedecise.

— Nu primiți, strigase el, înainte de orice alt strigăt, nu primiți oameni bun, vă înșeală...

Și Tincuța pricepu că dacă mulțimea apucă să năvălească în aceste clipe de huiet și de nehotărîre, devastarea va începe într'o clipă și dărnicia bătrânului nu va folosi la nimic. Dar zâmbatul se năruî zadarnic în zăbrelile porții! drugul rămase neclintit în belciugurile lăcătuite. În afară, pe deasupra huietului, se înstăpâneau glasuri care se făceau ascultate, mulțimea se zbătea înlături pentru a face loc frunțașilor mișcării... Tincuța văzu pe zâmbat cățărându-se pe poartă ca o pisică, pentru că sfatul frunțașilor, luminat de facile, strâns ca într'o pâlnie, în mijlocul masei de căciuli negre și fețe omenești, se trăsese în partea cealaltă a gloatei, spre marginea dimpotrivă a șoselei. În ușa balconului, în spatele bătrânului se încadră conturul puternic al lui Codin, care nu înainta însă în lumină. Vorbi de acolo, din negură:

— Cum, tată, ne dai pământul?... Ne lași muritori de foame?...

— De foame mori mai târziu, de foc și cuțit pe loc... bolborosi bătrânul, fără să se întoarcă... — Poate că vrei să zici că n'am făcut bine? Atunci hai să murim cu toții...

Și după o anumită într'adins tăcere:

— Dacă pogoanele fac mai mult decât copilul tău...

Codin nu răspunse. Tincuța care rămăsese în poziția ei fanată și energică de luminătoare a acestei grave cumpene între moarte și viață, îl văzu cu capul pleostit pe piept, cu ochii aproape închiși de încruntare.

Bătrânul zâmbi ușor și glăsui iarăși, abia perceptibil:

— Sunteți mai proști decât țărani... Du-te în birou și deschide codul civil... art. 956 și următorii... ține minte bine 956... Pe urmă nu mai spune nimic, nici chiar fraților tăi... ca să nu

simtă vreo slugă... Și ieșiți afară, ca să deschideți poarta pentru delegația țăranilor...

Și cu un zâmbet vag, imperceptibil:

— ...care va veni să trateze...

* * *

Manevra bătrânului a ieșit întocmai după prevederile lui. Tincuța purta acum mare grijă de lampa, pe care a dus-o înăuntru în birou, la loc sigur, să nu se spargă cumva și a făcut-o mai mică, să nu plesnească. Și bătrânul a părăsit balconul. Frații au trebuit să iasă în curte și parlamentările au reînceput la ostrețele porții. Pe urmă, reîntoarsă în balcon, Tincuța a privit intrarea delegației: era învățătorul și nouăsprezece oameni, bătrâni și tineri. În urma lor a încercat să se strecoare zâmbatul, dar a fost apucat de braț și îmbrâncit înapoi, chiar de câțiva din delegați. Și a fost primit cu haz mare, cu glume și cu ghionturi de mulțimea rămasă afară. Pentru că potrivit învoielilor, odată delegația intrată, porțile s'au închis înapoia ei.

În biroul bătrânului, au pornit atunci tocmelele. Și după ceasuri grele de sfadă s'a ajuns la înțeles: bătrânul nu oprea decât o sută de pogoane arabil și avea drept să se slujească de innașul comun. Frații asistau încruntați la această devastare pașnică, și neputincioși; în orice caz, era preferabilă unei devastări cu foc și vărsare de sânge. Cu toate astea, ei luau parte cu toată îndârjirea sinceră la discuție, ceea ce Tincuței i se păru că nu-i displace tatălui ei. Numai Codin găsi ea că se retrăsese prea repede, poate pentru a nu i se observa ochii nestăpânit de luminoși.

Din clipa plecării lui Codin, Tincuța simți deodată, puternică și din ce în ce mai apăsătoare, nevoia de a deschide codul de pe masă, mic, dar gros, îmbrăcat în piele roșie și cu muchia legăturai, elegant curbată. « Codul Civil Adnotat » scria cu litere de aur pe copertă și pe muchie. Articolul 955... art. 955... și următorii...

Cifra i se întipărise adânc în minte, dar curiozitatea care o devora, o făcea în același timp să tremure: cartea mică și groasă ca un presse-papier mai degrabă decât ca o carte propriu zisă, o ademenea prea sgomotos cu voioșia roșului ei aprins, ca să nu i se pară că prima ei mișcare într'acolo va atrage atenția tuturor și adevărul grozav îi va da îndată pe toți de gol. Ah, zâmbetul

acesta perfid de floare roșie tropicală, care strânge ca o gură mâna ce se îndreaptă înșelată spre corola ei ameteitoare și carnivoră ! Era doar o nebulă din partea ei această curiozitate irezistibilă; expresia lui Codin, când se grăbise să dispară și seninătatea de acum a bătrânului o limpeziseră doar deplin, îi arătau și acum prin coperta cea tare și prin maldărul de pagini tăiate scobit, într'o curbă la fel de elegantă și lucioasă ca și a muchiei, că acolo la articolul 955 trebuie să fie ceva bun, minunat și liniștitor. Și asta putea s'o asigure în deajuns.

Bătrânul scria acum actul, căci așa pretinsese delegația, cuvânt cu cuvânt, rostind tare fiecare rând nou; peste umărul lui se uita învățătorul. Atunci ușa se deschise ușor, de parcă ar fi împins-o o pisică, și Tincuța văzu deodată, strecurându-se strivită, smerită, mai mult ca o închipuire decât ca o făptură, zâmbatul. Dispoziția de răs a feței lui, observă acum Tincuța, era naturală, căci era alcătuită dintr'o conformație specială a zigomaților. Ochii i-erău galbeni ca la pisici, și numai din mijlocul lor, două licăre negre puțin mai accentuate de umbra căciulii țuguiate, ce-i rămăsese pe cap, săriră chiar dela început în ochii, pe fața și pe corpul ei și se înfipseră acolo ca niște insecte negre, care nu mai pot fi smulse din carne. Pe unde venise omul ăsta ?

De bună seamă sărise iar peste zid ? Oamenii de lângă ușă chiar acum băgară de seamă prezența lui și îl priviră întrebător. El le răspunse cu semn de liniște și de cuminenie și licăririle negre o clipă pierite, se întoarseră iar spre ea și o împunseră ascuțite. Dar ce putea fi sub coperta roșie ? Fără să se mai poată stăpâni, Tincuța trase ușor codul spre dânsa. Invățătorul tocmai cetea cu glas tare, punctual, la timp, așa cum da exemplu de cetit la școală, contractut de cesiune. Așa-i găsiseră titlul: *de cesiune*. Cuvintele nu-i pătrundeau Tincuței după șir, în auz: erau dispartate și confuze; ea auzea vag cantității de pogoane și nume de vecinătăți: « tarlaua din vale », « piscul Sucitului, până 'n poalele vici lui Stancu Busuioc ». Degetele ei se înfipseră delicate dar volnice printre pagini. Rășfrânse codul... articolul 447, 448, 449, ... Intoarse un smoc întreg de file. « Despre contractul de căsătorie » art. 1200... 1201... Reveni... Găsi.

... Dar acoperi repede cu pagina următoare și privi îngrijată în juru-i. Nimeni nu lua aminte la dânsa, afară de ochii de pisică,

două linioare negre pe fond galben, două linii ascuțite ce rămăseseră definitiv agățate în luminile ei.

Deschise. Art. 955. « Violența în contra celui ce s'a obligat este cauză de nulitate chiar când este exercitată de altă persoană decât aceea în folosul căreia s'a făcut convențiunea ».

Tincuța simți o vie decepție în tot lăuntru ei. Ce are aface asta cu ce se petrece aici?... Nu e nici o violență la mijloc... Bătrânul singur i-a poftit să contracteze și el a scris singur fără nici un pumnal deasupra capului. Totuși ceva parcă se lămurea mai bine în fundul conștiinței sale, se făcea lumină, ca în fundul orizontului, în ultimul ceas de noapte. Trecu cu mai mult curaj la « următorii ».

Art. 956. — « Este violență totdeauna când spre a face pe o persoană a contracta, i s'a insuflat temerea rațională după dânsa că va fi expusă persoana sau averea sa unui rău considerabil și prezinte... ».

Tincuța ceti înainte și trecu la notițele mărunte ale jurisprudențelor. Ea nu înțelegea mare lucru, dar i se părea că simte înțelesul pe deasupra rândurilor. Totuși gândea într'una: Bine, însă bătrânul i-a chemat, el i-a... dar deodată în fundul conștiinței, lumina se revărsă puternică. Și atunci parcă surprinsă de toate privirile celor prezenți care s'au îndreptat amenințătoare asupra ei, ridică ochii. N'o privea decât o prea blândă figură, își aminti chipul blând și necăjit, pe care îl descoperise de dimineață din trăsură, în alaiul care le adusese încoace. Bătrânul, acum cu capul gol, cu plete cărunte lipite de rotundul tidvei și despărțite de o dreaptă cărare îi zâmbea cu bunătate și mulțumire. Tincuța trase ușor degetul dintre file și scoarța codului se îndreptă refăcând roșul presse-papier, gros și îndesat. Ea nu mai privea acum pe zâmbat, deși cele două linioare negre din ochii gălbui îi stau încă strâns aninate în mijlocul vederilor. În schimb, abia acum simți privirea grea a învățătorului. Acesta se apropie de cod, îl ridică și-l deschise, smucindu-l. Țăranii cei dârji din față ridicară capul îngrijați. Bătrânul își înalță bustul în fotoliu: se făcea că nu se uită într'aci, dar Tincuța simți cum îi pâlpaie neliniștită în spre dânsa antena nesigură a așteptării înfricoșate. Și groaza și remușcarea o cuprinseseră, își feri ochii și dădu de privirea încă înmărmurită, încă neînțelegătoare a zâmbatului. O aștepta îngrozită să crească

de lumina triumfului și a puterii . . . și acum degetele ei se strânseseră de dunga biroului și nădejdea supremă i se nărui de-a-binelea, căci lampa salvatoare, farul mântuitor spre care se năpusti din nou dorința ei de scăpare, era tocmai în partea cealaltă a biroului.

Învățătorul răsfoia codul țepăn și întunecat. Sub obrazul smolit și osos se vedea limpede mișcarea nervoasă și rea a mușchilor interiori. Art. 955, art. 955 și următorii licărea intermitent și fără vre-o legătură, în mintea Tincuței. Învățătorul puse codul jos, luă contractul și-l ceti în gând, lung, încet, posomorît . . . Oamenii din primele rânduri înaintară . . .

— E vre-o nedumerire?.. se auzi de abia glasul bătrânului Asan . . . — Vre-o scăpare, ceva? întrebă el pițigăiat și mirat.

Învățătorul nu răspunse. Incercând să-și nimicească zbuciumul, care începea să se ridice, al pieptului, Tincuța izbuti să-și păstreze o față calmă, dar nu mai vedea nimic altceva, decât un amestec de albicios și cenușiu ca aluatul de făină, prin care sticleau puzderie de bacili negri, ca liniile din ochii pisicilor.

— Da, contractul e bun! se auzi sentința gravă a învățătorului cu glas și mers pătruns de sine.

Destinderea se traduse prin urări de: Noroc! Intr'un ceas bun! Și bună înțelegere pe viitor! Mâini bătătorite se întinseră spre boier, care le strânse pe toate, cu plăcere. Și spre Tincuța se întinseră câteva osoase și năclăite. Când ochii ei căpătară iar puterea discernerei, văzu cușmele negre ridicându-se și îndesându-se pe capete, și șuvoiul greu, cu miros pe care acum îl simți întâi, de oaie plouată, împingându-se spre ieșire. Zâmbatul dispăruse de mult ca un vis rău. Numai figura cea blândă și bătrânească, mai căută spre ea odată și ea o primi cutremurându-se ușor, involuntar; vroi să nu se întrebe de ce se cutremură și totuși simți învăluind-o o tristeță adâncă, grea, displăcută.

* * *

Armata sosi a doua zi în viul nopții și procurorul care o însoțea făcu mare haz de dibăcia bătrânului și de actul nul prin puterea legii, cu care țararii se mândriră față de autorități.

— Mă, le strigă procurorul, actul ăsta să-l puneți în ramă: el v'a scăpat viața la cel puțin șaptezeci dintre voi! . .

INTRAREA LA SCHIT ¹⁾

Arini bătrâni și negri, noptarea clătina.
Din fân suia spre ceruri, mireasmă de sulfină,
Plângea încet fântâna pe jghiaburi de rugină,
Cât secera din ceruri, tăia, câte o stea.

În cuiburi nevăzute, țipau puii de corb.
Pe drumuri frunze moarte porneau rostogolite,
Pân' la stejarul care cu brațe răstignite,
Purta în piept icoana, cu sfânt de sulți orb.

ȘAH

Între castele vechi, se așterne cuprins pustiit.
Lumina nopții albastre prăfuește calea robilor.
Și deodată un îndemn din nevăzături chiamă
Vraja tristă, în descântec legănat.

Frumoasa mândră, ca o sfântă pogorînd din icoană,
Sau ca o iubită în giulgiuri, suită din mormânt,
Se ivește în semeție de crin sub clarul lunii,
Cu sâni mărunți și zâmbet tăiat.
Pașii se socot pe pătrate galbene și negre.
Jocul măsurat o pornește Doamnă de ivoriu
Lunecând în cutia fermecată, drumuri îndrăznețe,
Apărată de nebunul care zbughește pieziș.
Se scriu zadarnic mișcările ocolite,
Pândește pierzania în mâna socotită,
Urmărind fuga prin toate puțințele de rătăcire.

¹⁾ Din viitorul volum: *Cântece de dragoste și moarte*, care va apare în toamnă.

Curtenii au căzut — Căii s'au pierdut în luptă,
 Toate turnurile zac, de mult răsturnate,
 Riga se ferește greoi, bătrân, singuratic,
 Iar dușmanul de abanos, cu un roib sărind strâmb,
 Incolțește scăpările, închizând orice cale.

Peste meterezele curților, se întinde întunericul,
 Poate cu codrii, ape și stânci.
 Fulgere de vară pâlănesc mute.
 Și neliniștea vrăjii îndeamnă, alt drum.
 Pumnul sorții însă, răstoarnă trupul măscăriciului,
 Pe lespezi galbene și negre grăbind pustiul.

Stăpâna aleargă, amenințând, întorcând capcanele,
 Spintecând drum prin dreptunghiurile vrăjmașe.
 Nimeni nu îi prinde arătarea tot albă,
 Avântul mai aprig, încumetarea măi desnădejduită,
 Semnul pierzaniei îi bate grăbită zvăcnire.
 Tropotul calului sare unghi din zi în noapte,
 Și răsună cobitoare, amenințarea cu pază.
 Fiecare pas își are ieșiri spre osândă,
 Fiece scăpare osândește pentru apoi înlănțuire,
 Prevederea șovăind, înseamnă sorți înfrângerii,
 Pustiit câmpul crește în muchile zărilor deschis,
 Dar mâinile grele împing spre sfârșit prinsoarea,
 Dăruind învingătorului, chip de lemn, căzut întunericului.

VIAȚĂ DE CIMITIR

Verde statuia de zeiță păgână,
 De veghie sub sălcii plângătoare,
 Săgetată de raze de soare,
 Ține o inimă în mână.

Albă o turturea îngână,
 Prin tăcere, glas pierdut.
 Un nor șters spre zare mână,
 O asemănare în necunoscut.

Sure pietre mari, cu slove oarecare,
 Dezvelește adierea din fân.
 Un greier începe să sune tare,
 Zeiței verzi, în sân.

SEARĂ DE INGHEȚ

Cloncanul croncăne prin cerul moale,
 Negru fâlfâind peste câmpuri goale.

Chemând iarna albă floare,
 Când soarele roșu, moare.

SEMNE IN NOAPTE

Imi e dor de cei ce nu mai sânt.
 Chipul lor dinainte,
 Il chem din minte
 Și din pământ.

Cu morții trăim, tot ce-am pierdut
 Dezgropând amintirile,
 Adevărate iubirile
 Răsar în trecut.

Cale în care fără întoarcere pornim,
 Dreptate neînțeleasă
 Tot păcate să fim,
 Și când simțirea ne lasă ?

A fost prea târziu atât de curând...
 Binele unde-a rămas ?
 Când adevărul e gând,
 Și durerea un glas.

Chemarea lor îndemnând sună,
 Să îi ajung, fără să mă fi împlinit.
 Șoptea cunoașterea în pomul înflorit
 Alb, sub galbena lună.

ÎNCHEIERE

Se stinge gândul, putrezește mâna.
Sângele inimii îngrașe țărâna.
Cine rămâne, vadă întreaga zădărnicie.
Nici măcar suflet să nu fie.

De ce am cântat, la ce am suferit,
Am păcătuit și am iubit,
M'am trudit și m'am zbuciumat.
Am înțeles, și n'am aflat.

Uitare, amintire, tot una,
Invierea e fără îndreptățire
Și e nătâng să pierim pe totdeauna.
Amar dorul binelui, nu vrea răsplătire.

Dragostea, de ce m'a amăgit
Cugetul de ce n'a fost crin?
In nemărginire, iată veșnic sfârșit,
In a cărui pierzanie închin.

ADRIAN MANIU

BACALAUREAT BOLNAV

I

Tânjea mereu să fie singur stăpân pe el, ca pe o băncuță de argint câștigată cu trudă și sudoare. Lumea îl credea egoist și capricios, ba unii chiar interesant. Dar Stroe Alimăneșteanu nici nu se sinchisea, ci își fugărea gândul curat, transparent, liber, ca un zbor de vultur în aerul imens. Își îndeplinea datoria cum se pricepea mai lesne, slobod de orice îndemnuri lăturalnice, fără să urmeze povața cuiva. Nu se bucura decât de libertatea înaltă și de bătrânețea care era tot a lui. Elevii se obișnuiseră de minune și cei mai clari la minte se apucaseră să-l iubească puțin, ca pe un părinte, cum îi place păstrăvului argintul apei. Cu toate astea, bătrânul profesor era alcătuire de om curios. Ori de câte ori pășea pragul clasei, elevii, numeroși, cărcotași și zăpăuci, se ridicau drept în picioare, fiecare străjuindu-și capul băncii, cu creionul în gură ori mâna pe carte. Stroje însă, absent, aiurea, le bombănea ca unuia singur:

— Așa! așa! Vezi de carte, elev!

Ei se gudurau din nou, fiecare pe crâmpeliul lui de bancă, molcom, până ce Stroe își amintea că trebuie să s'apuce de lecție, care făcea parte tot din datoria lui. Ea se scurgea banală ca orice lecție, dar sfârșitul era mai totdeauna interesant, deși, poate, unii îl socoteau nedrept. Odată, Ionescu T. Constantin n'a răspuns nimic. Stroe, profesor și bătrân, n'a avut de ce să se mire și i-a dăruit lumina unui zâmbet, cucerit parcă de un tablou viu și vesel. I-a părut băiat așa de treabă!...

De altfel, de mult îl bănuise, iar cu părinții lui era amic bun, cum ar fi fost cu niște oameni de omenie. A descoperit că băiatul

ar păstra în obraji, săpat, un surâs de copilandră inteligentă și i-a plăcut. S'a dus de l-a bătut pe umeri și i-a înfipt privirea în ochii negri, de beznă.

— Mă Ionescule! — i-a zis — tu ești un băiat bun, mă!...

— Băiat bun? — se minună Negrea la urechea tovarășului de bancă, șoșotit — băiat bun... și văzuși cum n'a știut o iotă!

— Păi... dacă e prieten cu babacă-su!

— Hm! — a dat Negrea din sprâncene și umeri, cum s'ar apăra de muște — parcă nu e și cu tata?

Ionescu a fost trecut la loc și a căpătat notă mare. Dar cu Negrea Anton, mai târziu, n'a mai fost de loc așa: știuse și, drept pedeapsă, căpătase notă mică. Ii cetise Stroe, clar, în cerul ochilor, acea răutate rudă cu invidia, care, de-ar lipsi, ar face viața de elev cea mai dulce amintire copilandră. Căci Negrea invidia pe Ionescu: asta doar că era băiat de viață. «Cum? — se întreba. — El învață, știe, și capătă notă mică, s'o bagi în sân ca pe-o boabă de mazăre, să te gâdile, iar Ionescu e un chiulanguiu și ia cozonac de notă: mare!» A ațâțat o ceartă după oră, de le era mai mare dragul colegilor să ia parte la ea. S'au strâns toți grămadă, ca o căpiță de fân, apoi au gesticulat oratoric, au sărit peste bănci, acrobatic, ca niște mușunachi de carton.

Vestea a trebuit să sosească în cele din urmă, dosită, în urechea lui Stroe Alimăneșteanu, ca un hoț pe după case: a răs, stăpân, ca un om cu sufletul curat cum e sunetul.

— Mă Negrea! — i-a zis — nu mă supăr neam; dar vreau să știu un lucru: cine e aici profesor, mă?

Intrebarea ascundea autoritate și demnitate multă, de care doar bătrânețea lui de profesor putea da dovadă.

Negrea n'a avut încotro decât să priceapă că nu poate merge prea departe.

— Dumneavoastră...

— Ei! Atunci cine dă nota?

— Dumneavoastră...

Au jucat sprâncenele, înciudați, un crâmpei dintre elevi, încruntându-se: točilarii; restul, au răs cu poftă: ghidușarii.

De aceea, pe Stroe Alimăneșteanu unii dintre elevi îl iubeau, alții îl urau: nici unul însă nu-l disprețuia. Iar lui niciodată nu i-ar fi folosit mai mult. Se simțea mulțumit cu cinstea pe care o

sorbea ca pe un strop de bucurie. Bănuia fericirea crescută din el, ca iedera din pom și-i plăcea să se îmbrace în ea ca într'o haină sărbătorească. Era străin de zăduful celor cincizeci și cinci de veri, căci, pentru el, aproape nu existau. Iși bănuia sufletul așa tânăr... Avea nevastă și copii, iar Anișoara se prezenta în Iunie la bacalaureat. «Ce bine e să te știi om cinstit!» — gândea, sorbind prin ținara tubată cu carton, fumul, ca limonada prin pai.

Și se uita pe sine, așa, până târziu, seara, cu nevasta și copiii, sporjind despre lucruri banale ca nisipul.

II

Anișoara prepara bacalaureatul ca pe o trecere dincolo de moarte. Era muncită de insomnie și chiar de friguri, friguri autentice. Știa că se aflau înainte în Capitală abatoare automate, în care vitele intrau cu înfricoșarea în pupile, pentru ca, încă vii, să fie prefăcute în felurite produse alimentare, ca aluatul de făină. Pentru ea bacalaureatul era egal cu un abator automat și-i producea aceeași senzație pe care boul o află când intră cu ochii apoși între cuțitele care au să-l ciopârțească de viu. Ori de câte ori auzea de Târgoviște, o scuturau înfiorările, cum ar zgâlțâi-o cineva de mână.

— Protecție, Stroe! Protecție! — i-a zis într'o seară nevasta, când el se preumbla printre gânduri, ca pe niște alei de vis.

— Știi că sunt om cinstit! — a răspuns.

Ușa a smuls-o de clanță, brusc și s'a repezit în curtea doldora de întuneric. A zăbovit mult pe afară în aerul înțepător de răcoros, văratic, apoi, ca și când ar fi uitat ceva înăuntru, s'a reîntors.

Era mac la față, cu mărgelile de sudoare pe ici, pe colo, și obrajii îi avea fierbinți ca o sobă.

— Ce protecție? — a zis tot el după o bucată de vreme, cu greu.

— Ieri s'a publicat comisia dela Târgoviște: e și Negrea. Vorbește-i!

Ceilați sunt străini, e-adevărat, și nu-i cunoști; dar aranjează el, că și ei pretind același lucru.

Stroe s'a îngrozit de prăpastia răsărită sub ochi. A vrut să se repeadă în noapte, să-i facă bine răcoarea, dar a încremenit stâlp, fără vorbă. A zărit imediat pe băiatul lui Negrea nemulțumit de notele căpătate, pe tată-său intervenind, amic, și refuzat așșderea,

inteligent în aceeași măsură; dar în ochi, pe retină, i s'a deslipit chipul Anișoarei în noapte lungă de nesomn și zbucium, și n'a mai putut s'o smulgă de acolo de parcă prinsese rădăcini. Il durea sufletul ca de un cuțit; ar fi vrut să zică ceva, să facă ceva: ar fi mușcat.

— Să mă duc la Negrea? Să fiu silit să mă căciulesc în fața lui ca un tată laș? Asta nu; n'are să se întâmple!

Și a plecat necăjit să se culce, cu gândul aiurea și ochii împleticiți peste pași, dar n'a ațipit până ce cocoșii n'au adus mărgele de lumină în glasul lor strident și crainic.

A doua zi înainte de opt, s'a dus la Negrea. Când a intrat, băiatul, care ieșea, l-a salutat printre zâmbete, ironic parcă — așa i s'a părut. A vorbit cu Negrea despre bacalaureatul Anișoarei. Acesta a insinuat, la rându-i, despre Tony, băiatul lui... că e băiat bun... că ar avea perspective să iasă premiant... că — în sfârșit — ar trebui să-i dea note mai măricele.

— Dragă Negrea, dar uiți că sunt om cinstit!

— Cred! Ce? Eu nu sunt? E doar același lucru pe care mi-ai ceri! Spui că ești cinstit? Bine, dar te întreb: cine n'are azi această caraghioasă pretenție? Și la drept vorbind, de ne-am uita fiecare în noi, înăuntru, în suflet, am descoperi că ni s'a pitit acolo câte un hoț. S'o recunoaștem, ne e rușine să mărturisim că suntem hoți, adică oameni. Poate să ți se pară paradoxal, dragă Alimăneșteanu, dar n'ai de ce te mira, fiindcă toată viața noastră, așa mârșavă și mânjită, nu e decât un paradox: când cineva mi-a mărturisit că e om, am priceput că e un hoț; ăsta-i adevărul! Trebuie să-l vedem, să-l vezi. Cinstea a îmbătrânit odată cu pletele bunicilor; azi trăești cu oamenii, nu cu cinstea.

Stroe Alimăneșteanu a plecat turburat. N'a promis nimic, n'a căpătat nici o făgăduială. Câteva zile elevii nu l-au mai recunoscut, ne mai fiind vechiul profesor, vesel, cu bunătatea pictată în ochi și vorbe. Era altul nou, mai trist și tăcut, dar mai bun. A dat note mari la toți, de s'au speriat elevii de bucurie. Cei ce se credeau persecutați au înclinat să spere că totul n'a fost decât o viclenie din partea lui, ca să-i silească să învețe; pentru ca apoi, dintr'un prisos de bunătate, să-i fericească la sfârșit de an cu trecere lesne și pe degeaba. Negrea a căpătat fără vre-o sfortare prea din cale-afară, doi de zece, mari, mari cât niște ouă de rață,

și de atunci a conținut din mutul protest ce i se cetea în ochi, mulțumindu-se. Intr'altă zi însă, profesorul a deschis catalogul tot în dreptul lui, și a zărit pungași pitulați pe după căsuțe, pe cei doi de zece.

— Cine ți i-a pus aici? — a strigat, jar de mânie, privindu-l fix și parcă speriat, ca de-o fluturare de batistă, moliile, noaptea, la lampă. — I se părea că s'a prăbușit pe el zgomotul unui oraș întreg. Se simțea înșelat de sine însuși și cu toate astea trebuia să afle un răspuns, să capete pomana unei siguranțe oarecare, pentru sufletul lui zbuciumat și pentru cinstea lui.

— Cine ți i-a pus?

Ar fi vrut ca nu el.

— Dumneavoastră! — și-a strâmbat Negrea mirarea, pe loc, cu un umăr și o ureche înainte.

Vorba i-a prețuit cât o lovitură de ciomag pe suflet.

— Da? — a zis încet. — Eu?

Și a zâmbit subțire, ca și când o glumă ușurică, fără vre-o importanță, i-ar fi fost strigătul de adineaori. Va să zică, el îi pusese? — s'a mirat; de ce îl mai întrebese atunci?

Moșteanu, din fundul clasei, a îndrugat așa cam spre Călin, aproape indiferent, dar cu tremurare înfrânată, ironică:

— Păi... nu știai? Anișoara dă bacalaureatul cu tatăl lui Negrea. Nu pricepi, mă? Ce dracu!

Moșteanu era băiat bun, cum se găsește în orice clasă câte unul, tocilar. Stroe Alimăneșteanu băgase de seamă anume că părea deștept și cu judecată sănătoasă; vorbele acestuia l-au spintecat ca o sabie peste suflet. S'a găsit mic, mic de tot ca un mosor ori un crâmpei de ață. Profesorul a roșit ca un elev când nu știe lecția, a adunat la subsuoară catalogul, cu grabă, și a părăsit clasa dragă mai de vreme ca oricând: pricepuse dispreț în șoapta lui Moșteanu.

III

« Chemarea trupului nu știe piedica ori prejudecata nobilelor sentimente pure. Dorința ancestrală trăește în organismele tinere fără să ție seamă de orice altă manifestare străină de trup. Copiii uită sufletul patern, pentru glasul sângelui care țipă în ei, ațâțat

de vigoare și necesitate organică. Un părinte n'ar da mână slobodă uncheșiei lui niciodată, să recunoască realitatea, ci se încapătănează arțăgos, s'o nege ca pe o bucurie. Și cu toate astea, copiii, copti ca niște oameni bătrâni, sunt mai pricepuți ca înțelepții, căci se agață cu dinții de realitatea care le urlă în sânge, ca s'o trăiască în pofida babacilor care îi adapă cu povețe de drum drept și cinstit, singurul de fapt necinstit, căci se înstrăinează de natură. Un părinte trăește prea moral, prea drept, pentru a înțelege ade-vărata realitate umană: chemarea trupului» — așa gândise el însuși în tinerețe.

Stroe Alimăneșteanu sorbea cu inima licoarea aceasta de puritate sufletească și se simțea prea conștient, pentru ca să nu priceapă cum fata lui, Anișoara, peruzeaua din suflet, zâmbet zămislit din zâmbetu-i, ea ar putea să se îndrăgostească azi cu Tony, pentru care trăise atâta necaz și bătaie de cap, încât liniștea și mulțumirea plecaseră din el, ca niște rândunici, toamna. « Anișoara să facă dragoste cu Tony? Dragoste? » La vorba aceasta s'a speriat. I se părea ca o cățărare pe zid, cu unghiile doar și genunchii. « Să facă așa, dragoste, ar fi răbdat, pentru că judecata umană din el găsea că scorpia asta mică, frumoasă și primejdioasă — dragostea — odată și odată tot ar fi sosit cu gură purpurie și sărut de călugăriță, să i-o fure, dar țipa în el durerea care îi rodea sufletul, canceroasă, la gândul că tâlhăria era săvârșită de Tony; iar Tony, Doamne, răule de Dumnezeu! fu odrasla lui Negrea! Oricare să fi fost, oricum, dar nu el ». Anișoara îl îndrăgise. Aflase asta într'o seară, printre întunericul plutitor în parc și castanii care, crescăreți, păreau de păcură sub săgețile lunii de jar, când a pășit potecile cu turburătoarele gânduri fierbându-i în cap, ca gogoșile în ulei și când încremenită, cu tăria pulpei proptind trunchiul cireșului înflorat de roadă, cu gura garoafă bătută, Anișoara, — care până mai acu un ceas sârguise cartea ca o elevă bună — lânzezea așa, cu dorința trupului stăpână, plecată cu bustul de piatră pe spate, în vreme ce el, necunoscut încă, îi sorbea dogoarea gurii, dulce. Bătrânul profesor — pe când pașii i-au cărat trupul spre ei, ca pe o căruță spetită de povară — a reușit să-i cunoască uniforma și șapca verde cu cordea de fir argintos. « Era care va să zică băiat de-al lui, dela liceu, din clasele pe care le adăpa cu știința minunată, veche, nouă, de totdeauna și de

pretutindeni: istoria. — Stroe Alimăneșteanu la materia asta era profesor. — Pe Anișoara o sorbea cu ochii, clar, și obrajii ei râdeau de lună, frumoși, fericiți, îndrăgostiți de tinerețe și vigoare. Profesorul din el, cinstit, moral, a născocit gând educativ și aspru, dar părintele în care mai zăboveau frânturi de dragoste din tinerețe, a simțit cum înduioșarea lăcrimată îi moaie inima. Era odrasla lui, din sângele lui, care săruta cu garoafa gurii, dorința de fecunditate, masculină, ancestrală. Și tatăl, fericit de urmașii pe care îi vedea crescând din față, a uitat de omul din el, cinstit, moral și profesor. Ii venea să se ducă să și-i lipească pe amândoi lângă suflet. O curiozitate tănuită l-a silit să li se apropie ca o pisică, să-i ferească privindu-i.

Ar fi dorit să știe cine era el: băiatul îndrăgit de Anișoara, eleva, care de acum, era tot al lui. Al lui, rupt din suflet, ca elev din școală. Intunericul gros de sub negrul pictat de cireșul bătut de lună, alerga pe obrajii băiatului, pe care nu izbutea să-i cunoască ai cui erau pe nume.

Când mai avea de călcat doar trei pași, să-i atingă și strângă în brațe — în timp ce chinga unui braț nervos, îndrăcit, vrejuise mijlocul Anișoarei — într'o răsucire a trupurilor, profesorul a simțit cuțitul pătrunzându-i în inimă, căci recunoscuse în elev pe Toni, odrasla lui Negrea. În momentul acesta, ca un fulger, i-a sclipit prin pupile toate chipurile de liceeni cărora le era profesor, și pe oricare l-ar fi dorit iubitul Anișoarei, pe oricare, afară de unul singur: băiatul lui Negrea. A încercat să se convingă că nu era el, dar la o răsucire mai încordată a trupurilor, când sânii ei erau frământați de strângere, a căpătat dureroasa siguranță, definitivă. A avut o clipă inutila speranță că Anișoara ar putea deveni deodată rece ca o mireasă în biserică, ori patul nupțial. Nu s'a petrecut asta, și a fost pentru el ultima izbitură de ciomag. Fu destul de năpraznică prăbușirea, ca să nu-l doară îndeajuns, iluzia topită ca cenușa în vatră când o sufli. Până în clipa aceea își rumegase taina fericirii, ca boul nutrețul. Stroe Alimăneșteanu, fără să știe de ce, instinctiv, avea o aversiune față de băiatul lui Negrea, care, întotdeauna îi păruse un suflet prea mic, prea invidios și prea elev. S'a speriat ca de o fantomă, când a văzut că Anișoara, fără potrivă, chemătoare chiar, l-a lăsat să-și țină dulce piciorul între picioarele ei, în timp ce îl strângea cu brațele

lângă sâni moi. Profesorul din el a vrut să pășească spre ei, să-i urecheze ca pe niște fără minte elevi. Dar se cuibărise în inima lui și teama ca nu cumva ea să răspundă doar dragostei din trup, copleșitoare, sensuală, a elevului, nu celei părintești, imense, a profesorului. Așa s'a întâmplat când profesorul și elevul au iubit aceeași fată, ca pe o caisă mititică, gustoasă. Se pomeniseră dușmani prin aceeași dragoste și dintre ei, cel mai puternic, profesorul, se bănuia slab ca un copil de țâță, prostănac, fiindcă pricepuse din îmbrățișarea pe care Anișoara i-o dăduse lui Toni, că a pierdut lupta, ca matadorul care cade sub coarnele taurului, în corridă, cu mațele ciur.

De asta Stroe Alimăneșteanu era trist, tainic de trist, ca o cuine dărăpănată.

IV

Negrea Anton fu premiat anul acela, precum și laudat de toți profesorii, că unul ce întruchipează bagajul cunoștințelor unei clase întregi; Anișoara luase bacalaureatul și avea de gând să înainteze cu pași iuți până dincolo de băncile universitare; era mare veselie în sânul familiei Alimăneșteanu și toți se simțeau ca niște meri ușurați de povară. Anișoara purta mereu obrajii rumeni ca laleaua și sâni tari ca gutuile, iar Stroe se istovea în râs vesel, nenatural, văzând-o fericită ca pe o zvârlugă ce zburdă singură, slobodă printre șerpii de argint ai pârăului. Apoi se retrăgea în vreo cameră ascunsă și plângea, plângea molcom pe omul care fugise din el, ca o porumbiță spre cerul adânc, să moară cuminte și pur.

MIHAIL ILOVICI

NOR

Nor iernatec, navă depărtată,
Rătăcind omături printre stele,
Sunt fumul joase și lumea îngropată,
In troieniri de bezne și violoncelle.

Rochii dezbobocite în mătase
In muzici de lalele uriașe,
Mișcă balsamul crengii luminoase,
Simbolul humii, printre ani vâslășe.

Spirale pure, albe galaxii,
Când pasul nostru vătuit în șoapte,
Adoarme sub ninsoarea de feerii,
Norul se pierde strălucind în noapte.

LUPUL

Delungul coastelor și prin tăceri,
Peste omătul sticluit de ger,
Printre păduri ce-ascultă către cer:
Cutreieri noaptea veșnicei Himeri.

Halucinat pe drumuri de păveri
In bezna iernii ochiul tău strejer,
Aprinde cald opaițul de miner,
Atent la mersul pașilor stingheri.

E sânge viu stropit într'un măceș,
In șanț uitată hârca unui leș,
Inchide zarea bolții viorii.

Când buciumul răsună prin poieni,
Peste colnice prinse de troieni,
Galopu închizi, în bronz de efigii.

VULPILE

În rochii pale de mătase
Danțează vulpile sub fagi,
Peste omături când se coase,
Cristal de lună în vrej de fragi.

Pantofi mărunți, trene de nuntă,
Sub ochii zorzonați de stele,
O crengă scutură o funtă,
Tăcerii moarte în dantele.

Când fusul zărilor străpunge
Prin adâncimi înzăpezite,
Un om ascultă'n văi cum plânge,
Durerea iernii strânsă 'n vite.

MIHAI MOȘANDREI

IUBIREA CA FACTOR COSMIC

Eros-ul, — zicea Cavalcanti, în primul discurs al dialogului ficinian despre iubire, în care se comenta cuvântarea lui Fedru din Banchetul lui Platon, — ia naștere odată cu Haosul și precedă organizarea sau desăvârșirea lui, pe toate cele trei trepte ale Creațiunii. « El deșteaptă ceea ce doarme în amortirea nemișcării, luminează ceea ce e întunecat, însuflețește ceea ce e fără viață, modelează ceea ce e fără formă și desăvârșește ceea ce e nedesăvârșit » ¹⁾. Rolul pe care îl joacă Eros-ul e astfel atât de mare, încât tinde a-l transforma într'un factor complementar al Creațiunii. El ar completa adică opera lui Dumnezeu, care, fără el, n'ar fi putut-o duce până la capăt. Cum s'ar împăca însă această presupunere cu atotputernicia lui Dumnezeu? Și care ar fi raportul dintre acest al doilea factor al Creațiunii și cel dintâi, care e Dumnezeu însuși? La aceste întrebări răspunde al doilea discurs al Dialogului asupra iubirii, în care se comentează cuvântarea lui Pausanias din Banchetul lui Platon. Și e curios că elementele răspunsului nu sunt cele ce se găsesc în « Teologia platonice ». Am văzut, în adevăr, acolo că Eros-ul este, în fond, un sentiment al lui Dumnezeu însuși, care a creat lumea, cu diferitele ei trepte, fiindcă o dorea, și o dorea, fiindcă o iubea. Iar iubirea lui Dumnezeu pentru lume nu era decât iubirea lui pentru sine însuși. Pe această cale contradicția aparentă dintre rolul Eros-ului, ca factor secundar al Creațiunii, și Dumnezeu însuși, ca factor primar, se putea înlătura foarte ușor. Dialogul asupra iubirii ia însă, în această privință, o altă cale, care e aceea a « simbolismului numerelor ».

¹⁾ *Op cit.*, trad. germ., p. 52.

« Pitagoreii susțin, — așa începe Cavalcanti comentariul său, — că numărul trei este măsura tuturor lucrurilor. Explicarea este, după părerea mea, că Dumnezeu cârmuește totul cu ajutorul numărului trei, care cuprinde în sine esența tuturor lucrurilor. De aceea și zice Virgiliu, în versul său cunoscut, că « imparul bucură divinitatea » ¹⁾. Și anume, Ființa Supremă creează mai întâi toate lucrurile, le atrage apoi la sine și, în sfârșit, le dăruiește desăvârșirea, după ce s'au întors la obârșia lor. Este ceea ce, în chip minunat, ne-a dezvăluit Orfeu, zicând că Zeus este Izvorul, Mijlocul și Scopul Universului. Izvor, întru cât produce totul; Mijloc, întru cât atrage îndărăt, la sine, tot ce a produs; și Scop final, întru cât dă perfecția ultimă la tot ce se întoarce în sânul său. De aceea putem zice, cum face adesea Platon, că Stăpânul Universului e bun, frumos și drept. Bun, întru cât creează lucrurile; frumos, întru cât le atrage la sine, prin iubirea pe care le-o inspiră; drept, întru cât dă fiecăruia, după meritele sale, desăvârșirea. Frumusețea așa dar, care, potrivit cu esența ei, atrage lucrurile la sine, stă la mijloc, între bunătate și dreptate. Ea izvorăște din bunătate și tinde la dreptate » ²⁾.

Acum, urmează Cavalcanti, frumusețea divină produce în toate lucrurile iubirea, adică dorința fierbinte de a se apropia de ea, nevoia adâncă de a se uni cu ea. Și astfel, fiindcă Dumnezeu atrage la sine lumea, iar lumea e împinsă fără voia ei către Dumnezeu, se produce ca un curent, care purcede dela Ființa Supremă și se întoarce la ea. Așa zicea Dionisie Areopagitul, într'unul din Imnurile sale vestite: iubirea este torentul, fără de preț pentru bunătatea lui, care curge fără încetare, dela Bine înspre Bine. Acest curent poate fi numit cu trei nume diferite. Întru cât pornește dela Dumnezeu, e Frumusețea; întru cât se revarsă asupra lumii și o îndreaptă spre Autorul ei, este Iubirea; întru cât se întoarce la Dumnezeu și pune creaturile în legătură cu Creatorul lor, e Fericirea.

Intre frumusețe și fericire stă astfel, în lume, ca vestitoare a celei dintâi și mijlocitoare a celei din urmă, iubirea. Aceasta însemnează că între Dumnezeu și Univers stă, ca trăsură de unire,

¹⁾ Ecl. VIII, vers. 75.

²⁾ *Op. cit.*, trad. germ., p. 58.

Eros-ul, de care am vorbit mai înainte. De unde nu rezultă însă că Eros-ul e ceva deosebit de Creator, ca un al doilea factor al creațiunii. Eros-ul nu e decât frumusețea divină *simțită* de Univers, adică atracția pe care ea o exercită asupra lucrurilor, — sau, dacă trecem dela cauză la efect, pornirea prin care lucrurile caută să se apropie de ea. Și această atracție de sus, coborîndu-se din treaptă în treaptă, în scara Creațiunii, cuprinde în cele din urmă și Materia, care, cum am zis, se oferă singură Sufletului lumii, spre a primi formele menite s'o determine, — fără ca aceasta să constituie o inițiativă proprie a ei, deoarece totul pornește dela Dumnezeu.

De aci rezultă, urmează Cavalcanti, că Eros-ul are două forme de existență. În dialogul lui Platon, Pausanias susține că Eros însoțește totdeauna pe Afrodite, — a cărei existență însă e dublă. În prima ei ipostază, ea poartă numele de « cerească » (*ὀυρανία*); în a doua, de « obștească » (*πάροδημος*). Prin urmare, și Eros-ul trebuie să ia două forme diferite. Spre a le lămuri ascultătorilor săi, Cavalcanti le explică mai întâi terminologia platonice. Adepții lui Platon, zice el, dau Ființei Supreme numele de Uranos. După cum înalta boltă a Cerului depășește, dar cuprinde și călăuzește toate corpurile, tot așa Ființa Supremă depășește, dar cuprinde și călăuzește toate spiritele. Dintre acestea, cele mai însemnate sunt, cum am văzut, Spiritul îngeresc și Sufletul lumii; ele sunt în ordinea ierarhică descendentă, generatoarele tuturilor celorlalte. La amândouă însă, platonicii le dau, după împrejurări, trei nume diferite. Spiritului îngeresc, după cum voiesc să pună în relief unul sau altul din atributele lui, îi zic: Kronos, Zevs și Afrodite. Când e vorba de existența lui, îi zic Kronos; când e vorba de viața lui, îi zic Zevs; când e vorba de cugetarea lui, îi zic Afrodite. Și tot aceleași nume le dau și Sufletului lumii. Întru cât reflectează în sine formele superioare ale existenței, care îl precedă în scara Creațiunii, îi zic Kronos; întru cât mișcă sferile cerești, Zevs; întru cât produce părțile inferioare ale lumii, Afrodite.

Sunt așa dar în filosofia lui Platon două Afrodite: una este inteligența Spiritului îngeresc, alta e puterea de plăsmuire a Sufletului lumii. În fond, amândouă îndeplinesc același rol; cea dintâi însă în ordinea spirituală, cea de-a doua în ordinea materială. Fiecare din ele are ca însoțitor pe Eros, însă în forme diferite.

Pe cea dintâi, Eros o împinge să contemple frumusețea divină și să-și ia inspirațiile creatoare dintr'însa; pe cea din urmă, o îndeamnă să realizeze acea frumusețe în corpuri, în măsura receptivității lor. În sufletul omenesc aceste două Afrodite există împreună. Sufletul omenesc are două puteri de căpetenie: inteligența și puterea plâsmuirii organice. Prima e resfrângerea îndepărtată a Afroditei uranice; a doua e prelungirea Afroditei obștești. Cea dintâi, împingând pe om către frumusețe, îl împinge către adevăr, care nu este decât unirea subiectului cunoscător cu obiectul cunoscut. Cea de-a doua, împingând pe om către realizarea frumuseții, îl îndeamnă să continue, în planul său cosmic și cu puterile sale mărginite, opera infinită a Creațiunii. Dar despre aceasta vom vorbi mai pe larg mai jos, când vom studia mai de aproape sufletul omenesc.

Am zis adineori, că bunătatea stă la mijloc, între frumusețe și fericire. Trebuie să revenim asupra acestei idei, care îi dă lui Ficino prilejul să-și completeze cosmologia. Cu drept cuvânt, zice el, gândeau înțelepții din vechime astfel. Căci Dumnezeu este Dumnezeu, fiindcă este Creatorul lumii, și este Creatorul lumii fiindcă este Binele. Bunătatea este dar punctul central de unde iradiază tot ce există. Frumusețea se așează împrejur, și anume, ca emanație a ei, în patru cercuri. Centrul a tot ce există e Dumnezeu. Cele patru cercuri sunt: Spiritul îngeresc, Sufletul lumii, Natura și Materia. Spiritul îngeresc e un cerc nemișcat. Sufletul lumii are mișcare proprie. Natura se mișcă « în altceva, dar nu prin altceva ». Materia se mișcă « în altceva și prin altceva ». În comentariul său, Cavalcanti ne lămurește aceste afirmări în chipul următor. Esența unui punct central este să fie unic, indivizibil și nemișcat, — și totuși să se găsească pretutindeni, în toate lucrurile, multiple, divizibile și mișcătoare. Așa însă nu poate fi decât Dumnezeu. Cine ar putea să tăgăduiască oare, că Dumnezeu cu dreptate este numit centrul tuturor lucrurilor, când El singur este, în totul și în toate, unic, simplu, nemișcat, — pe când fapăturile Lui sunt toate multiple, compuse, mișcătoare, și tind fără deosebire să se întoarcă la El, ca razele ce pornesc dela circumferința unui cerc, împreunându-se toate în centrul lui? Și cine ar putea să pună la îndoială, că fapăturile lui Dumnezeu se așează toate în cercuri, după rostul ce-l au, în jurul Lui, — când totul ia naștere prin

revărsarea prea-plinului bunătații Creatorului și trebuie să se întindă, armonic, împrejur, în linii regulate, care nu pot fi decât cercuri ?

Cel dintâi din aceste cercuri este, am zis, acela al Spiritului îngeresc. Acest cerc e nemișcat, fiindcă și substanța și acțiunea lui rămân totdeauna aceleași. Cugetarea Spiritului îngeresc se îndeplinește totdeauna în același chip, unitar sau intuitiv, iar voința lui țintește pururea, neclintită, către același scop. Intr'un singur înțeles poate fi numit Spiritul îngeresc mișcător : întru cât pornește dela Dumnezeu și se întoarce la El. Al doilea cerc este, am zis, al Sufletului lumii. El este mișcător, fiindcă Sufletul lumii, ca orice suflet, cunoaște discursiv și lucrează în timp ; trecerea însă dela un obiect al cunoașterii la altul și dela un termen al acțiunii la altul, nu poate fi socotită decât ca mișcare. Cercul al treilea este al Naturii. Această treaptă a Creațiunii nu era menționată în cosmogonia pe care am schițat-o la început, rămânând implicată în cea de-a doua. În adevăr, Sufletul lumii are trei puteri de căpetenie : inteligența, sensibilitatea și puterea plăsmuirii, pe care la început Ficino le păstra împreunate în aceeași unitate cosmică. El separă acum, din complexul lor, pe cea din urmă, și o dă unei unități cosmice deosebite, care e Natura. Această ipostază nouă și denumirea ei trebuiesc puse în legătură cu vechea semnificare a cuvântului *φύσις*, care însemna la primii cugetători greci « obârșie ». Cu alte cuvinte, Spiritul îngeresc gândește Ideile ca modele unice ale Creațiunii, Sufletul lumii concepe acele Idei ca noțiuni, făcându-le aplicabile la o multiplicitate nedefinită de obiecte ce pot lua formele lor, grație combinării inteligenței cu sensibilitatea, iar Natura purcede la realizarea lor, în virtutea puterii ei specifice de plăsmuire. Cercul Naturii este de asemenea mișcător ; în deosebire însă de acela al Sufletului lumii, deși se mișcă prin sine, se mișcă totuși « în altceva ». Iacă ce însemnează această deosebire. Sufletul lumii se mișcă prin sine, fiindcă e creatorul mișcării care începe cu el, și se mișcă în sine, fiindcă mișcarea cugetării se desfășură în lăuntrul lui, nu în afară de el. Natura, la rândul ei, se mișcă de asemenea prin sine, întru cât are inițiativa plăsmuirii, care este acțiunea ei. Se mișcă însă, nu în sine, ci în altceva, întru cât plăsmuirea, ca acțiune a ei, se exercită în corpurile pe care le plăsmuește, pe care le hrănește și le face să crească, până când iau

formele Ideilor corespunzătoare. În sfârșit, cercul al patrulea, al Materiei, este de asemenea mișcător, dar se mișcă « prin altceva » și « în altceva ». Prin altceva, întru cât Materia primește mișcarea dela Natură, și în altceva, întru cât corpurile pe care le alcătuiește ea cresc și se dezvoltă în Spațiu.

Și acum, încheie Cavalcanti tălmăcirea sa, putem înțelege de ce înțelepții vechi puneau Bunătatea la mijloc și Frumusețea împrejur. Bunătatea tuturor lucrurilor e Dumnezeu, prin care toate lucrurile sunt bune. Frumusețea lor însă e strălucirea luminii lui Dumnezeu, care se revarsă, în grade diferite, asupra celor patru cercuri, ce se întind în jurul Lui. Această strălucire reprezintă, în cele patru cercuri, chipurile tuturor lucrurilor, — chipuri pe care le numim, în Spiritul îngeresc Idei, în Sufletul lumii noțiuni, în Natură forme seminale, în Materie forme, pure și simple. Ficino reînviază aci, după Plotin, concepția stoică a ideilor-germeni, *λόγοι σπερματικοί*. Cu alte cuvinte, noțiunile din Sufletul lumii devin, în Natură, germeni plăsmuitori. Iar formele Materiei sunt produse ale acțiunii acestor germeni, sunt adică, nu forme virtuale, ci forme actuale sau realizate.

Să trecem acum, printre aceste din urmă forme, la om și la sufletul lui, a cărui natură și al cărui viitor ne interesează, am zis, în primul rând și în cel mai înalt grad. Căci sufletul e temelia vieții prezente și chezașia vieții viitoare. Nimic nu poate dar interesa mai mult pe oameni, decât să știe ce e sufletul, care constituie esența lor, — cum rezultă și din oracolul lui Apolon dela Delfi: cunoaște-te pe tine însuși. Ceea ce cunoaștem mai întâi și mai de aproape la om este, fără îndoială, corpul lui, pe care îl percepem cu simțurile. Sufletul e mai anevoie de cunoscut, fiindcă, necăzând sub simțuri, cunoașterea lui reclamă o concentrare și o sfortare intelectuală, de care nu oricine e capabil. De aceea, toți oamenii își cunosc corpul, dar foarte puțini își cunosc sufletul. Și totuși, nu corpul e lucrul de căpetenie, la om; nu el îi exprimă natura, fiindcă nu el îi constituie esența. Corpul constă din materie și cantitate. Propriul materiei este receptivitatea; ea este substratul nedeterminat care poate primi orice formă. Propriul cantității îl exprimă întinderea și divizibilitatea; ea se întinde, în spațiu și timp, și de aceea se poate împărți în bucăți, coexistente sau succesive. Nici receptivitatea materiei însă, nici întinderea și divizibi-

litatea cantității nu sunt principii de activitate; ele sunt simple stări pasive. Și totuși, omul e activ. Din ce purcede activitatea lui? De sigur nu din pasivitatea elementelor ce-i alcătuiesc corpul, ci dintr'o substanță specială, căreia activitatea trebuie să-i fie inerentă, cum este inerentă căldura substanței ce alcătuiește focul. În adevăr, focul nu este cald, fiindcă este întins, ci fiindcă cuprinde o substanță căreia căldura îi este inerentă. De aceea, focul cel mai arzător nu este totdeauna cel mai întins; căldura lui atârnă de concentrarea substanței calde pe care o cuprinde, nu de întinderea pe care întâmplător o ia. Tot așa, oamenii cei mai activi nu sunt totdeauna cei cari au corpul cel mai mare. Activitatea lor atârnă de altceva: de calitatea substanței speciale ce le pune în mișcare corpul și care este sufletul. Noi zicem, în adevăr, că activitatea unui om atârnă de «puterile» lui. Aceste puteri însă nu există prin ele însele: nu ni le putem închipui ca existând în afară și independent de omul căruia i le atribuim. Ele nu sunt adică substanțe, ci atribute. Atribute însă, ale cui? Ale corpului material nu, fiindcă, cum am văzut, nu stau în raport cu întinderea lui, nu sunt proporționale cu dimensiunile lui. De altfel, aceste puteri nu le cunoaștem decât în efectele lor; în ele însele nu le putem percepe cu simțurile; ele sunt adică imateriale. Și prin urmare, deși sunt legate de corpul material al omului și se exercită printr'însul, nu pot fi atribute ale lui. Ele sunt atribute ale unei substanțe asemenea cu ele, ale unei substanțe imateriale, care este sufletul.

Că sufletul este lucrul de căpetenie la om, nu corpul, ne-o poate arăta faptul curent că noi îi zicem omului om la orice vârstă, de când se naște și până când moare, — ba chiar și după aceea. Un nume invariabil însă nu-l dăm noi decât unui obiect invariabil. Prin urmare, numele invariabil de om nu-l putem da noi corpului material, care se schimbă neconținut și atât de mult, încât, dacă îl considerăm la intervale mai mari de timp, — la naștere bunăoară, în tinerețe și la bătrânețe, — nu-l mai putem recunoaște, fizicește, ca identic. Ci îl dăm sufletului imaterial, care rămâne pururea același, chiar dacă manifestările lui diferă, întru cât n'are totdeauna la îndemână aceleași instrumente materiale, — dimensiunile și starea organelor corpului variind cu vârsta, cu sănătatea, cu influența anotimpurilor, etc. Că sufletul rămâne

totdeauna același, ne-o poate dovedi mai bine ca orice permanența memoriei, pe care se întemeiază continuitatea conștiinței de sine și prin urmare sentimentul identității personale. Memoria însă este o calitate a sufletului. Și o calitate statornică nu poate aparține unui lucru variabil.

De altfel, activitatea pe care o atribuim omului, în general, o atribuim în realitate, dacă ne gândim puțin, sufletului său. Când zicem că omul simte, gândește sau voiește, când zicem că el citește, scrie sau vorbește, când zicem că el cântă, sculptează sau zugrăvește, admitem fără greutate că aceste acțiuni sunt manifestări ale sufletului său, prin mijlocirea organelor materiale ale corpului. Aceasta ni se pare că se înțelege dela sine. Dar chiar și atunci când zicem că omul se hrănește, crește, se mișcă, procrează, etc., noi gândim implicit că aceste acțiuni, deși de natură fizică, se datoresc tot sufletului său, fiindcă știm foarte bine că un corp, care nu e însuflețit, nu se poate hrăni, nu poate crește, nu se poate mișca, nu poate procrea, etc. Așa dar, sufletul e lucrul de căpetenie, nu corpul. El constituie esența omului, — și prin urmare, când vorbim de om, la sufletul lui trebuie să ne gândim. Corpul lui material, deși nu poate lipsi niciodată, rămâne totdeauna pe planul al doilea.

E acum întrebarea, cum s'a putut produce această asociație, în aparență atât de nefirească, a sufletului imaterial cu corpul material? În desfășurarea Creațiunii, cum am văzut, sufletele au luat naștere înaintea corpurilor. Fără a reveni asupra acestui proces cosmic, să ne aducem aminte că, pe diferitele lui trepte, Dumnezeu a creat mai întâi substanța întunecată și amorfă, care echivala cu Haosul, și apoi a desăvârșit-o, dăruindu-i lumina și forma. Fiecare act al Creațiunii a avut astfel, oarecum, două faze diferite, legate între ele, precum am văzut, prin mijlocirea Eros-ului. Așa s'a întâmplat și cu sufletul omenesc. Dumnezeu a creat mai întâi substanța lui întunecată și amorfă. Ca focul însă, care, când se aprinde pe pământ, se ridică năvalnic în sus, înspre regiunea ce-i este destinată lui ca element, tot așa și substanța sufletului omenesc, când a fost creată, s'a îndreptat către Dumnezeu, mânată de acea dorință fierbinte de a se întoarce în sânul Creatorului, pe care am întâlnit-o pe toate celelalte trepte ale Creațiunii. Dumnezeu i-a trimis atunci o primă rază din lumina sa. Acea rază,

pătrunzând în substanța nou creată a sufletului, a fost absorbită de ea și i-a devenit proprie. În acest proces de asimilare, raza divină s'a întunecat, dar substanța întunecată s'a luminat, — și și-a luat forma. Ea a căpătat prin aceasta, potrivit cu rolul ce i se destina, puterile ce-i alcătuiesc esența: puterea de a se cunoaște pe ea însăși pe de o parte, iar pe de alta puterea plăsmuirii organice, puterea de a modela, în materie, un corp, și, așezându-se într'unul, de a da naștere unui om, de a-i forma conștiința, de a-l face să simtă, să gândească, să voiască.

Dumnezeu însă n'a voit ca sufletele individuale să se cunoască numai pe ele însele, și le-a dăruit puțința să cunoască și pe Autorul lor, trimițându-le o a doua rază din lumina sa supranaturală, care, ne mai având să organizeze substanța lor, ca la început, și-a putut păstra claritatea întreagă, ca să reprezinte astfel, în esență, natura divină. Sufletele care se concentrează asupra acestei raze nealterate din strălucirea primordială a Ființei supreme, uitându-se cu totul pe ele însele în contemplarea ei, pot ajunge să aibă, ca într'o străfulgerare, intuiția Creatorului. Cu alte cuvinte, sufletul omenesc a fost înzestrat, imediat după ce a fost creat, cu două izvoare de cunoștință: « rațiunea » discursivă, indispensabilă pentru îndeplinirea funcțiunilor sale naturale, și « intelectul » intuitiv, care îi dă puțința să cunoască Ființa supranaturală ce stă la originea Creațiunii. Cum s'a folosit însă sufletul omenesc de aceste două « lumini » ce i-au fost hărăzite la început? Dacă s'ar fi folosit numai de cea dintâi, oamenii n'ar fi ajuns niciodată să cunoască pe Dumnezeu. Dacă s'ar fi folosit numai de cea de-a doua, pământul n'ar fi ajuns să fie populat de ființe raționale. Pierzându-se în contemplarea lui Dumnezeu, sufletele n'ar mai fi putut părăsi regiunea cosmică în care au fost create, nu s'ar mai fi coborât în sferile sublunare, spre a forma, cu ajutorul elementelor materiale, pe oameni.

Este adevărat că Dumnezeu le-a lăsat « libertatea să aleagă... » Aceasta este originea « liberului arbitru » pe care îl simțim cu toții în noi, ca o realitate indiscutabilă ¹⁾. Și cum au ales, sufletele? Ele au simțit mai întâi nevoia să-și îndeplinească menirea, au urmat adică impulsul puterilor naturale cu care au fost înzestrate

¹⁾ *Op. cit.*, trad. germ., p. 94.

și care își căutau întrebuițarea. Aceste puteri însă erau destinate să plăsmuiască, din materie, corpuri omenești, să le dea vieața și să le călăuzească în activitatea lor. « Ingreuiate de această năzuință firească, sufletele s'au coborât, după doctrina lui Platon, în lumea materiei », — dându-i formă și vieață, mișcare și simțire, gândire și voință ¹⁾. Această « coborîre » poate fi considerată ca un echivalent antic al « căderii » dintru început sau al « păcatului » originar, din lăuntru creștinismului. Sufletele s'au coborât în lumea materiei fiindcă, alunecând pe panta menirii lor firești, au uitat vremelnice pe Dumnezeu, au pierdut obișnuința de a-L contempla, au întors spatele strălucirii Lui, — și au voit să trăiască prin ele însele, construindu-și adăposturile fragile și trecătoare ale corpurilor omenești. Numai Creatorul singur însă, în afară de care nu mai e nimic și căruia nu-i lipsește nimic, poate trăi prin sine însuși. Sufletele așa dar s'au pus pe aceeași linie cu Dumnezeu, când au voit să se mărginească la ele însele, când au crezut că-și pot fi, singure, de ajuns. Acesta e « păcatul » care a făcut necesară « mântuirea ». Și Cristoforo Landino, care comentează în discursul al patrulea din dialogul lui Ficino cuvântarea lui Aristofan din Banchetul lui Platon, încearcă să tâlmăcească, cu ajutorul acestei concepții, celebra alegorie a formei primitive a omului și a « despăcii » lui în două jumătăți, care se caută una pe alta.

La început așa dar oamenii erau, după Aristofan, întregi, nedivizați încă în sexuri, condamnate să se completeze reciproc. Corpul lor era rotund, avea două capete, patru mâini și patru picioare. Și fiindcă puterile lor erau mai mari, oamenii de atunci erau mândri și îndrăsneți. Ei se credeau deopotrivă cu nemuritorii și nu s'au temut să pornească la luptă în contra lor. Spre a-i pedepsi, Zevs i-a despiciat pe toți, de-a-lungul și de sus în jos, în câte două jumătăți, — amenințându-i că, dacă nu se vor astâmpăra, îi va mai ciopârți încă odată. Fiecare om, redus astfel la jumătate, a pornit atunci să-și caute jumătatea ce-i lipsea, spre a se întregi. Iar când cele două jumătăți se regăseau, se precipitau una asupra alteia într'o pornire neînfrănată, se cuprindeau cu brațele și căutau să se lipească una de alta, ca să rămână împreunate pentru vecie. Dar aceasta nu mai era cu putință, fiindcă nimeni nu putea să treacă

¹⁾ *Op. cit.*, trad. germ., p. 95.

peste voința lui Zevs. Și atunci cele două jumătăți regăsite căutau, cel puțin, să rămână una lângă alta; legătura ce le unea era iubirea, cu care le dăruia, înduioșat de mâhnirea lor, Eros, binefăcătorul omenirii, — îndulcind astfel grozava pedeapsă a lui Zevs.

Înțelepții vechi, urmează Landino, obișnuiau să-și învăluie uneori învățăturile, pe care nu toți le puteau primi fără primejdie, în pilde, bogate în închipuiri, și potrivite pe măsura înțelegerii celor către care se îndreptau. O asemenea pildă ne dă Aristofan și, spre a-i pricepe sensul adevărat, trebuie s'o talmăcim. Mai întâi, prin oameni trebuie să înțelegem sufletele lor, care, cum am văzut, le constituie esența. Când dar Aristofan zice că oamenii erau la început « întregi », trebuie să înțelegem că sufletele lor erau la început « neîmpărțite », posedau adică ambele « lumini » cu care le înzestrase Creatorul, — cea naturală, menită să le dea cunoștința « lumii de jos », în care trebuiau să trăiască și să lucreze prin corpurile în care urmau a sălășlui, și cea supranaturală, menită să le dea cunoștința « lumii de sus », a formelor superioare ale existenței cosmice și, în cele din urmă, a lui Dumnezeu însuși. Aristofan zice apoi că oamenii primitivi se credeau egali cu nemuritorii. Aceasta însemnează că sufletele, mărgininându-se, pentru motivele pe care le-am văzut, numai la « lumina naturală », au căutat la început să trăiască, oarecum, numai prin ele însele și numai pentru ele însele, — un mod de existență care, în ordinea etică a Universului, nu e îngăduit decât Creatorului. Această îndrăzneală constituia un păcat și, drept pedeapsă, sufletele și-au pierdut « lumina supranaturală » de care uitaseră a se folosi, și s'au coborât din regiunile cerești, în care luaseră naștere, în lumea sub-lunară, în materia informă pe care au prefăcut-o în sălașuri vremelnice pentru ele, adică în corpuri omenești. Ele mai erau amenințate, în cazul când stăruiau mai departe pe aceeași cale greșită, să mai fie împărțite încă odată, — ceea ce însemna că urmau să piardă și din ceea ce păstraseră, adică din lumina lor naturală. Printr'o greșită întrebuintă a acestei lumini, oamenii ajung în adevăr, uneori, să tăgăduiască existența lumii supranaturale, să se creadă pe ei înșiși stăpânii lumii pământești, singura pe care o cunosc, și printr'un fel de viață, conform cu acest materialism grosolan, ajung să degenereze sufletește; facultățile lor intelectuale slăbesc atunci și se

întunecă, lumina lor naturală se micșorează, ca și când ar fi împărțită și, parțial, înstreinată de ea însăși.

După ce oamenii au fost astfel împărțiți, urmează Aristofan, fiecare dintr'înșii a pornit să-și caute jumătatea ce-i lipsea, spre a se întregi. Aceasta însemnează că, la sufletele omenești, lumina naturală, rămasă singură, ajunge prin însăși dezvoltarea ei să reclame lumina supranaturală, ca o completare ce-i este indispensabilă. Când cade, la început, în abisul cosmic al materiei și se cufundă în adâncul corpului, ca într'o apă a Lethei, sufletul omenesc se întunecă într'atât, că nu se mai recunoaște pe sine însuși. Este ca și cum s'ar naște din nou, în frământările penibile ale materiei organizate de el însuși, înfiripându-se treptat din activitatea rudimentară a simțurilor omului în dezvoltare. Când însă această dezvoltare înaintează în deajuns, se trezesc puterile rațiunii. Omul adult începe să cunoască Universul și caută să-l înțeleagă. El ajunge atunci la credința că Universul e un monument grandios care presupune un arhitect înțelept și mare, — și simte dorința fierbinte de a-l cunoaște. Însă cunoașterea lui nu-i mai pare posibilă cu mijloacele rațiunii, care e forma cea mai desăvârșită a luminii naturale. Trebuind să fie superior Naturii, pe care a creat-o, Autorul ei nu poate fi decât o Ființă supranaturală. Ca atare însă, Creatorul universului nu poate fi abordat decât cu o formă superioară a cunoașterii, care este tocmai lumina supranaturală. Sufletul omenesc ajunge astfel să simtă că-i lipsește ceva, și să caute jumătatea pe care a pierdut-o la început, din vina sa, — adică lumina supranaturală. Dorința de care e cuprins, de a o găsi cât mai curând și de a o poseda cât mai deplin, este iubirea, care umple astfel jumătatea inferioară a sufletului de nostalgie pentru jumătatea lui superioară.

Eros-ul devine astfel, în viața sufletească a omului, un factor al cunoașterii, pe treptele ei cele mai înalte, — și, mai mult decât atât, un factor al « mântuirii », menit să-i asigure, prin cunoaștere, fericirea în viața de apoi. Dacă omul ajunge să iubească lumina supranaturală, nu este pentru ea însăși, ci numai întru cât îi îngăduie să ajungă la cunoașterea lui Dumnezeu. Obiectul adevărat al iubirii sale este Dumnezeu însuși. Numai iubind pe Dumnezeu poate ajunge omul, din când în când, să întrevadă, ca la lumina unui fulger orbitor, natura adevărată a Ființei Supreme. Mai mult

însă nu-i este îngăduit, atâta timp cât trăește. Căci, în viața sa pământească, omul, prins în relativitatea și imperfecția lumii pământești, cu greu se poate apropia de Ființa Supremă, care e absolută și perfectă. De altfel, cunoașterea adevărată, întru cât se realizează prin iubire, presupune unirea. Propriul iubirii este, în adevăr, dorința unirii. Numai unindu-se cu obiectul iubit ajunge cel ce iubește să-l cunoască cu adevărat. Unirea cu Dumnezeu însă nu e posibilă decât după moarte, când sufletul omului, liberat de materia corpului, și ridicându-se deasupra lumii inferioare a pluralității, se poate întoarce în sânul Ființei Supreme, cu care este, în fond, de aceeași natură, imaterială.

Aceasta este, pentru Ficino, cea mai puternică dovadă a nemuririi sufletului. Ea rezultă din însăși structura universului. Fără ea, logica creațiunii n'ar mai avea sens. Căci întregul proces cosmic se desfășură, cum am văzut, într'un cerc închis: totul purcede dela Dumnezeu și totul se întoarce la El. Acest cerc s'ar sfărîma, dacă unele forme ale existenței ar ieși dintr'însul. Linia lui ideală și-ar pierde continuitatea, umplându-se de « hiaturi », dacă sufletele omenești n'ar mai urma-o până la capăt, în evoluția lor. Și n'ar fi nimic mai absurd decât această aspirație arzătoare a omului de a cunoaște pe Dumnezeu, unindu-se cu El prin iubire, după moarte, — dacă sufletul său n'ar fi nemuritor.

Iar această întoarcere la Dumnezeu, care este « mântuirea » și care face din viciața de apoi o fericire fără de sfârșit, este opera Eros-ului. Cum glăsuesc și Scripturile: nu intră în împărăția cerului decât cei plăcuți lui Dumnezeu. Iar plăcuți lui Dumnezeu sunt, nu cei ce l-au cunoscut, ci cei ce l-au iubit. Căci Dumnezeu știe că nu stă în putința muritorilor să-L cunoască cu adevărat, atâta timp cât trăesc viața pământească. Cunoaștința, în această viață, o caută oamenii pe calea inteligenței. Propriul inteligenței este însă discriminarea; spre a cunoaște, ea trebuie să distingă sau să deosebească; iar în acest scop, trebuie să separe ¹⁾. Iubirea singulară unește, fiindcă nu este, ea însăși, altceva decât « voința unirii ». Ficino pune astfel voința mai presus de inteligență, — și intelectualismului abstract al scolasticei îi opune un voluntarism concret. Argumentarea sa păstrează însă coloritul timpului lor.

¹⁾ Cf. *Epist.*, lib. I, p. 663.

Proprietatea, zice el, prin care efectele atârnă de cauzele lor, face ca efectele să păstreze, oarecum, imprimare într'însele, imaginile cauzelor respective și prin urmare să le reprezinte « în mod continuu și stabil ». Prin modul lor de acțiune dar, lucrurile create trebuie să reprezinte pe Creator. Ele n'au însă, toate, facultatea cunoașterii; iar puținele care o au, greșesc adesea, în exercitarea ei. Dimpotrivă, toate au o « pornire naturală » (*affectum naturalem*), prin care își realizează, fără să greșescă, menirea. Ele ne silesc astfel să ne reprezentăm un Creator, care le-a dat naștere, nu atât pe calea inteligenței, cât pe calea voinței ¹⁾. Iubind dar pe Dumnezeu, voind adică să ne unim cu El, — căci iubirea, cum am văzut, nu este altceva decât voința unirii, — ne pregătim mai bine cunoașterea Lui, pentru momentul când va deveni posibilă. De aci vine și mulțumirea, de care se umple sufletul nostru, atunci când apare într'însul această certitudine. Ca atare, această mulțumire e un rezultat al voinței; ea nu însoțește niciodată încercările inteligenței de a ajunge, pe căi discursive, la cunoașterea divinității. Celui ce iubește i se cuvine, în adevăr, să se folosească de lucrul iubit și să se bucure de el. Celui ce caută numai să-l cunoască, i se cuvine numai să-l vadă ²⁾.

Cuvintele din Scripturi, pe care le-am citat mai sus, se întemeiază dar pe adevărul psihologic, întrevăzut de părinții creștinismului, că omul poate iubi pe Dumnezeu fără să-L cunoască, și că răsplata acestei iubiri, în viața pământească, este mulțumirea fără pereche, pe care i-o dă voința de a se uni cu Ființa Supremă, — mulțumire pe care nimic altceva nu i-o poate procura. De aceea, zice Landino în comentariul său, cei ce cred că cunosc pe Dumnezeu, nu se bucură de bunăvoința Lui, dacă nu-L iubesc. Iar cei ce-L cunosc și-L iubesc, se bucură de bunăvoința Lui, nu fiindcă îl cunosc, ci fiindcă îl iubesc. Nici noi înșine nu iubim pe aceia cari ne cunosc, numai fiindcă ne cunosc; ei pot să ne fie dușmani și, în loc să-i iubim, îi urim. Noi nu iubim decât pe aceia care

¹⁾ *Ibid.*, lib. VII, p. 863.

²⁾ « *Amando Deum non solum maiorem percipimus voluptatem quam perscrutando, verum etiam meliores efficitur. . . Amando convenit ut re amata fruatur et gaudeat. Inquirenti autem ut videret* ». — *Epist.*, lib. I, p. 663.

ne iubesc, fiind în natura lucrurilor ca iubirea să producă iubire ¹⁾.

Eros-ul este dar marele nostru mântuitor. El nu este numai, cum am văzut mai sus, agentul cosmic însărcinat de Dumnezeu să împingă totul, în Universul fără margini, către desăvârșire, dar și Ființa îngerească ce călăuzește pe oameni pe drumul cel bun, pe drumul cunoașterii lui Dumnezeu, cât este cu putință în această viață, și al întoarcerii în sânul său, după moarte. Cu drept cuvânt zice dar Aristofan, în Banchetul lui Platon, că Eros a fost, înaintea tuturor celorlalți zei, binefăcătorul neamului omenesc. « Pe acest zeu, — începe Cristoforo Landino perorația, cu care își încheie cuvântarea, — să căutați, vrednici tovarăși de masă, să vi-L faceți binevoitor, prin tot felul de jertfe, să-L invocați în rugăciunile voastre pioase și să-L primiți înlăuntrul vostru cu toată inima ». Iar Cavalcanti zisese la sfârșitul primei cuvântări: « Să mărturisim așa dar, fără nici o restricție, că Eros este un zeu mare și vrednic de toată admirația noastră, și să fim stăruitori pe calea iubirii, al cărei scop final este frumusețea ». Frumusețea însă, precum ne-a arătat-o el însuși mai sus, nu e decât strălucirea bunătății divine, ce se resfrânge asupra lumii în grade diferite, după treptele de vrednicie ale părților ei.

Și ca să nu rămână nicio îndoială asupra înțelesului iubirii, revenind, la sfârșitul discursului său, asupra acestei teme, Cavalcanti aduce aminte interlocutorilor, că frumusețea n'o putem gusta decât cu organele prin care o percepem, — și anume, cu gândirea, cu vederea și cu auzul. Celelalte organe, ce mai par interesate, în această privință, nu ne dau frumusețea, ci « altceva, de care poate să aibă nevoie corpul » ²⁾. Cu cele trei organe însă, pe care le-am pomenit, putem gusta și frumusețea corpului, — deși trebuie s'o considerăm, când rămâne izolată, numai ca o « umbră trecătoare a frumuseții ». Căci adevărata frumusețe e cea spirituală, este adică măsura în care spiritul omului își arată noblețea originii, prin căldura bunătății cu care privește lumea și prin înălțimea ideilor cu care o gândește. Această măreție statornică a frumuseții spirituale s'o iubim din toată inima, oriunde o întâlnim.

¹⁾ Dialogul asupra iubirii, tr. germ., p. 100.

²⁾ *Op. cit.*, tr. germ., p. 57.

Iar când ea este împreună și cu frumusețea corporală, nu mai încapе îndoială că ne aflăm în fața unei dovezi a « grației » divine, care a voit să dea minții noastre imperfecte o slabă idee de ceea ce poate fi perfecția, — și trebuie să ne lăsăm răpiți fără nici o rezistență, de admirația fără margini ce ne cuprinde totdeauna, în asemenea cazuri: « Așa vom dovedi cu adevărat, — încheie Cavalcanti, — că suntem o comunitate platonіcă ce nu gândește decât ceea ce este înalt, sublim, divin » ¹⁾).

P. P. NEGULESCU

¹⁾ *Op. cit.*, tr. germ., p. 57.

SCRISORILE TRIMISE DE DUILIU ZAMFIRESCU LUI TITU MAIORESCU

72.

Iubite domnule Maiorescu,

Spre a vă ura întoarcere bună, vă primește scrisoarea mea cu versuri ¹⁾.

Dela ultimele (mele) rânduri, socră-meu a fost pela noi, spre bucuria generală a noastră a tuturor. Era așa de mulțumit, bietul om! și ar fi fost complect fericit dacă nu ne venea știre, în vremea asta, că o bonă, care era în casă de 23 de ani, devenită oarecum persoană de familie, a murit la Napoli de choleră. Eu o cunoșteam numai de 4 ani, dar era atât de devotată și de simpatică, încât îmi pare că mi-a murit cineva al meu de aproape.

Asta e nota tristă. Restul încolo e fumuriu, cu pete de soare ici și colo. Ieri și alaltăieri am fost din nou la Haga. Timpul frumos, eleganța anonimă a orașului, pădurea, marea la Scheveningue, mi-au procurat o zi de fericire complectă. Am văzut o mulțime de femei frumoase, lucru rar și totdeauna interesant. Chipuri de caș, cu roșăța tinereții în mijlocul obrazilor, privind cu voie bună spre tine călătorul. . . Așa că vreo lună, două de Insărcinat de afaceri la Haga ar fi, din punct de vedere este ic, un câștig pentru Guvernul român.

¹⁾ Probabil într'o anexă, care a mers la tipografie, fără să lase alte urme.

Domnul și Doamna Negruzzi sunt la Aix. Am primit dela d-lor o scrisoare foarte amabilă. Imi spun că nu mai știu nimic despre d-voastră; nu se mai duc la Napoli, de frica cholerii; vor sta la Aix încă vreo zece zile. Adresa cred că trebuie să fie: *Cercle d'Aix-les-Bains*.

Al D-voastre cu totul devotat.

1/14 Sept. 93

73.

Bruxelles, 3 Octombrie 1893

Iubite domnule Maiorescu,

Trimisesem întru întâmpinarea D-voastre două poezioare, cari mă tem că s'au pierdut în vraful dosarelor noului an judecătoresc. Dacă s'au pierdut nu e nimic; dar speram printr'însele să provoc un răspuns, care, întotdeauna și sub orice formă, e primit la mine cu pompă deosebită.

Nimic nou la Bruxelles, și în special la mine, decât aceiași poveste veche, sub noi forme, a neliniștei sufletești, care aci se face poezie, aci plictiseală și amar, parc'ar fi o picătură de apă în mare, închisă într'o alună, ce-și aduce pururea aminte că făcea parte dintr'un val sbuciumat. Mai mult ca oricând ași avea nevoie să nu fiu așa departe de D-voastră, ca să vă pot cere povețe în materie de estetică. Am ajuns cu romanul la o răscruce de drumuri, de unde nu știu bine încotro să apuc. Sunt două căi deschise: una verde, senină, pe care ajungi la limanul fericirii; alta tristă, uscată, pe care nu ajungi nicăierea. În câteva cuvinte, e vorba de o femeie care a iubit întotdeauna pe un om, pe tăcute, de departe, — și de un om, care spre a împlini dorința mame-sei moartă, vrea să ia pe această femeie. Un unchiu al omului, care era prieten și tutor moral al femeii (orfane) pune lucrurile bine la cale, dar caută să întârzieze căsătoria, spre a-i lăsa lui timp să se încredințeze că, însurându-se, nu împlinește numai dorința măsei, ci și pe a lui proprie. E vorba de a ști dacă îi însor sau nu. Imprejurările sunt astfel, încât amândouă soluțiile pot deveni logice. Caracterele sunt rezervate, suflete întoarse spre ele însele, așa încât o lipsă de explicare complectă, le plus petit

froissement, poate împiedica apropierea lor, — deși ea îl iubește și el nu e departe de a o iubi.

Astfel se prezintă problema. ¹⁾ După tonalitatea generală a romanului, ar trebui să-i fac să apuce drumul cel verde, fiindcă până aci totul e limpede și lipsit de histerism. Scena se petrece la țară. Sentimentul dominant este pietatea filială, dorința de a intra adânc în firea noastră românească, atât ca natură cât și ca psihologie. Femeia care e pe drum de a deveni *femeia iubită* stă și ea la țară, e lipită de pământ prin tradiții de familie, prin creștere și legături de rudenie. Astfel că, însurându-i, nota de până aci se păstrează, lucrurile se sfârșesc cu bine într'o fericire temeinică, serioasă. Dacă nu-i însor, nota se cernește, firea dă în iarnă și se îmbrumează, sufletele se ascut în durere și prind mai cu înlesnire farmecul trist al vieții noastre românești.

Natura mea mă poartă către a doua soluție. Dar eu foarte adesea mă păzesc de natura mea, în estetică. Eu nu trebuie să intru acolo decât numai în proporția în care intră căldura în dinamică, să fiu adică tot, dar să *nu par* nimic.

Ce ziceți? E greu să vă roștiți, știu, fiindcă vă lipsește un lucru principal: manuscrisul. Dar astfel cum e pusă problema, care e părerea D-voastre?

Cu bine și cu o nouă poezioară.

74.

Bruxelles 11/23 Oct. 1893

Iubite domnule Maiorescu,

Am comis această imprecuație, pe care v'o trimit, ca să faceți și D-voastră haz ca mine. E o luptă teribilă cu forma și cu numele proprii, cărora am căutat să le păstrez accentele originale. Nu am izbutit totdeauna, și precum bunăoară cu Sophocle. Socot însă că păcatul e universal, deci mai mic decât dacă ar fi numai personal mie. De asemenea Pherecyde. Inchipuiți-vă pe Mișu Ferkydi, cu favoritele dumisale, pus în versuri!... Din norocire

¹⁾ Problema e din *Viața la țară*.

Pherecyde al meu (historiograph de pe vremea lui P.) e urmat de vorbele *dela Leros*; Leros e atât de dulce la sunet, încât răscumpără pe celălalt, cu toate datoriile sale.

Corsarul e o imagine fugară, pe care v'o trimit à titre de curiosité.

Am cetit numărul Conv. pe Oct. din scoarță în scoarță — lucru rar. Dacă o vrea Dumnezeu, se sfârșesc, cu vara, studiile d-lui Xenophonte G., traducțiile d-lui Aslan și alte asemenea sporturi literare estive.

Novela d-lui Brătescu e bună. Limba cântă, de armonică ce e. Impresia mea cea din urmă e că pare scrisă de un scriitor bătrân, sigur de sine, care se păzește de exagerări, ține fraza într'o tonalitate simplă, sentimentală cu măsură. Dacă ași avea ceva de zis, ar fi tocmai în această privință: prea multă dulceață. Trăsnea e prea cumsecade. O pereche de palme enorme pe obrajii delicați ai d-rei Lala ar mulțumi pe multă lume. (In treacăt, nu se explică dușmănia acestei persoane în potriua a tot ce ține de Trăsnea, și în special profanarea florilor mormântului este anti-estetică). Bunătatea încântătoare a protagonistului are nevoie de un cadru mai mare, un roman întreg, și de un caracter antitetic alături. (Blackpool și Bounderby din Temps diffs a lui Dickens). Dar în sfârșit, asta-i nod în papură: novela e bună. Incă un lucru: titlul, pentru mine, a avut până la sfârșit acest înțeles: *până trăsnea Sfântul*, adică *până binevoia Sfântul să trăsnească*.

Foarte interesantă, foarte limpede traducerea din Spencer. Ce cap minunat are creștinul ăsta! Valoarea, curat științifică, a observărilor sale, sinceritatea cu care recunoaște lipsurile actuale, trebuie să supere pe socialiști, fiindcă adevărurile ce le enumără nu pot fi contestate, iar concluziile nu admit replică.

Crâmpeii din numărul de acum din Povestea Vulpei, e plin de vervă. Dar eu aștept sfârșitul, fiindcă vă mărturisesc că în liniamentele ei mari, nu înțeleg bine poema. Parodia sistemului de Guvern reprezentativ e diluată în niște așa de lungi discursuri, încât, prin faptul că sunt rostite de porci, de hulpi și alte dobitoace, în loc de a fi de oameni, nu sunt mai puțin plicticoase. Un răutăcios ar putea zice că, în întregimea ei, poema este ea însăși o dovadă că Guvernul constituțional e o instituție proastă. Asta însă nu împiedică de a găsi mult spirit în detalii.

Și așa mai departe.

Dar sârmanul Popovici!..¹⁾ Ca unele bătrâne cari au trăit mult și au îngropat mult, ochii mei rămân fără lacrimi față cu o asemenea moarte. A fost un vis străveziu ce a trecut pe frunțile noastre ostenite. L-am lăsat să treacă și numai dupe ce a trecut am ridicat privirile spre imaginile ce deșteptase în noi.

S'a stins, copilă, focul tinereții
Din ochii lui cu timidă privire...

Am avut mai acum câtă-va vreme o impresie foarte puternică de un asemenea poet mort, pe care nu pot să mi-o explic prin nicio împrejurare a vieții mele reale.

S'a stins. Să-i fie pământul mai ușor decât i-a fost viața.

75.

Bruxelles 13/25 Noembrie 1893

Iubite Domnule Maiorescu,

Am primit scrisoarea D-voastre din 4/16 crt., și m'am grăbit să iau informațiunile ce-mi cereți, asupra Universităților de aici. Pentru aceasta m'am adresat unui funcționar din Ministerul respectiv, care aseară chiar mi-a trimes documentele ce vă alătur aci. După cum veți vedea, nu se face nicio deosebire între Universitățile libere și Universitățile Statului; cursurile sunt aproape aceleași ca la toate celelalte școli din Franța sau de aiurea. Deosebirea de căpetenie, și care pentru mine este cauza slăbiciunei străinilor ce trec prin Universitățile lor, e înlesnirea cu care studenții sunt admiși la examene. Oricine are un certificat de liceu,

¹⁾ E vorba de Ion Popovici Bănățeanu (1869—1893), care tipărise în *Convorbiri* poezii (din Ianuarie 1893) și « In lume, din viața meseriașilor » și altă proză. Mai târziu, *Biblioteca pentru toți* a scos un volumaș cu opera lui de proză și de poezie. În *Convorbiri* a apărut în toamna lui 1893, cu o frumoasă încheiere de Maiorescu însuși, anunțul de moarte: « Românii din Lugoș, plini de întristare, anunță trecerea din viață a tânărului Ioan (*Niță*) Popovici, activ pe terenul literar și jurnalistic, întâmplată Duminică 10 Septemvrie » ... După citirea acestui anunț și acestei încheeri își scrie Duiliu Zamfirescu înlăcrimatele rânduri.

se poate înscrie ca student regular la o Facultate de Drept; oricine a trecut un examen, se poate înscrie, peste zece zile bunăoară, la examenul anului următor, fără să fie nevoie de inscripții anuale, cari presupun o frecventare regulată a cursurilor. Această măsură este foarte liberală, este firească, când ai a face cu oameni serioși, cu condițiune însă ca examenele să fie riguroase; după cum însă, în realitate, lucrurile se petrec altfel, că adică ai a face cu oameni foarte puțin serioși, iar examenele sunt foarte ușoare, toți nerozii, cari pot invoca necunoașterea limbii, trec ca frunza pe apă. Aveți dreptate să vă preocupați de chestiunea asta, fiindcă îmi pare că cea mai mare parte din studenții români cari vin la Bruxelles sunt refuzați de pe la alte Universități sau fără bacalaureat. Eu, cel puțin, de un an de când sunt aici, n'am cunoscut decât niște ștregari, feciori de bani gata sau leneși fără pereche (exceptez pe militari și pe bursierii dela Mine). Anii de studii ar fi ei cinci, pentru cine vrea să se ducă la școală; examenele, prin urmare, tot atâtea. Teză imprimată nu se cere. Ca normă, cred că numai *gradele legale* ar putea fi admise la echivalență, iar cele ce poartă mențiunea *grade scientifique*, nu.

Iată prima întrebare.

A doua, în privința tânărului N. N.: nu vă pot da deocamdată decât referințe incomplete. Trebuia să treacă un examen mai zilele astea, și apoi să plece în țară. Tânărul e slăbuț, și nu cred să soarbă aerul în zbor, ca un vultur, întru cele ale dreptului și filozofiei, însă asta e o impresie a mea, nesusținută de fapte. Peste câteva zile se întoarce din concediu un amic al meu, dela care voi avea toate lămuririle dorite. A priori, tot ce spune tatăl, puteți fi sigur că ține de lumea povestelor: fiul de abia dacă o fi trecut două examene. In afară de aceasta, mi s'a părut un băiat bine crescut, și printre românii de aici trece de om de treabă. Îmi pare însă (dacă, după cum socot, e vorba de prelungire de concediu) cu totul straniu, ca un om care are o pozițiune de oarecare importanță, ca aceea de Șef de Cabinet al unui ministru (foarte importantă în alte State), să se ducă în străinătate, fiind în funcțiune, spre a-și complecta studiile: asta se vede la Siamezi sau la Howa, unde Primul Ministru poate veni la Paris să se desăvârșească întru cunoașterea alfabetului, dar la un popor cu pretenții de civilizație, lucrul e ridicul.

Acum, în privința celor ce binevoiiți a-mi scrie despre d-l Sturdza, vă mulțumesc, ca la un părinte, de grija ce purtați de soarta mea. Socot că nu am nevoie să mai insist asupra întregii și desăvârșitei recunoștințe cu care primesc sprijinul ce binevoiiți a-mi acorda. Dar, în fine, ciudată mai este și dușmănia acestui om! Asta nu a întrecut comedia, cu articolele dela Veneția, din Constituționalul. Personal, nu cunosc pe d-l St. Și nu mă cunoaște. *Nu-l cu-nosc.* Tot stau și mă gândesc ce să aibă acest creștin împotriva mea. Am scris faimoasele scrisori în contra apanagiilor. Asta era o părere a mea, sincer, ba chiar copilărește exprimată. Socot că am expiat în destul acea copilărie, care m'a împiedecat de atâtea ori de a face un pas înainte, — sau dacă nu am expiat-o, cel ce e mai în drept să mă urască ar fi altcineva, iar nu d-l St. De altminteri, eu nu cer iertare nimănui, și cu atât mai puțin d-lui St., de o copilărie trecută, care era sinceră și care n'a făcut rău decât autorului ei. În afară de asta, încă odată, nu am nimic de împărțit cu d-l St., nu-l cunosc și nu cred să mă cunoască altfel decât cum m'o fi zugrăvit Barbu de la Vrancea și Bianu. Prin urmare dacă se poate să scoateți din capul acestui om o așa de stranie opinie asupra mea, vă mulțumesc și primesc, fiindcă nu e de niciun folos să te socotească cineva altfel de cum ești; dacă însă nu se poate sau trebuie prea mare bătaie de cap, dați-i pace; de nu e cu totul lipsit de minte, are să vie o vreme în care să mă judece cu o măsură mai dreaptă¹⁾. Și, spre edificarea D-voastre, vă trimit aci alăturat o scrisoare a d-lui St. din 1889, când a trecut prin Roma. Eu îi făceam cunoscut că-i expediasem corespondența (după cum lăsase vorba la Legațiune, în lipsa mea), către P-cesa Gortchiacoff; D-sa îmi răspunde spre a-mi mulțumi. Negreșit, nu e o scrisoare a unui amic intim, dar nu e nici scrisoarea unui dușman. Eu de atunci încoace nu m'am schimbat. Vă rog să-mi înapoiati acest autograf nestimat.

Romanul e la pagina 135, și, încet, încet merge înainte. Faceți bine că mă deșteptați din când în când, fiindcă departe de mișcarea noastră literară, mă cuprinde uneori descurajarea. Dacă

¹⁾ Vremea a venit într'adevăr, pentru că mai târziu omul politic s'a convertit și a știut să prețuiască însușirile lui Duiliu Zamfirescu.

vă gândiți câteodată la straniile împrejurări ale vieții mele, puteți înțelege mai ușor lacunele ei. Sunt foarte preocupat deocamdată de a-mi învăța băiatul românește. Dar romanul merge. Sper până la finele anului să-l sfârșesc. Are să-mi pară rău când l-oi sfârși, fiindcă mă împrietenisem așa de mult cu lumea din el, încât îmi găseam acolo refugiu de toate.

Vă mulțumesc de Anuar, și, rugându-vă să arătați Doamnei Maiorescu respectuoase sărutări de mână și să-mi scriți mai des, rămân ca întotdeauna

Al D-Voastre cu totul devotat,

D. Z.

Iubite Domnule Maiorescu,

Câteva rânduri, spre a vă complecta informațiunile asupra tânărului N. N. Zilele astea trebuia să treacă un examen (singurul de speța sa, de când e aici) și, după propriile sale spuse, a fost respins. Era foarte nenorocit și mie îmi părea rău, fiindcă mi-a adăogat că Take Ion e amenințat de o interpelare, din pricina concediului prea mare ce i-a acordat. L-am povățuit să rămână în țară și să-și treacă examenele acolo.

Din câte am înțeles, examenul la care se prezenta era *candidatura* (ceea ce corespunde cu al treilea examen din cele 5). Imi pare că pe cele două dintâi le-a făcut: unul în țară, iar altul tot la Bruxelles, la o altă epocă.

Tânărul pleacă astăseară spre București.

Cu bine și respectuoasă prietenie.

76.

Bruxelles, 22/6 Martie 94.

Iubite Domnule Maiorescu,

Sunt mai multe zile de când am primit scrisoarea D-Voastre. Nu v'am răspuns până acum, din pricină că am fost tot trist, și dela o vreme încoace mă păzesc de a scrie când am o greutate pe suflet, fiindcă lumea, în asemenea împrejurări, e văzută fals.

Vă sunt foarte recunoscător de tentativa de împăcaciune cu St. E incontestabil că dușmănia asta are ceva grotesc, pare trasă din sufletul de eternă pomenire al celui mai ilustru dintre cavalerii rătăcitori, și eu de mult mă resemnasem să joc rolul bărbierului, care, fără să bănuiască, purta în lighianul său coiful strămoșesc al lui Quichotte. Ce ciudate se prezintă dușmăniile acestea nebu-nești! . . . Iți vine să râzi și ți se moaie mâinile, fiindcă nu ai nicio putere să te aperi, fiind vorba de o antipatie firească sau de o calomnie. Mai acum vreo trei ani, la Roma, un domn, Vasilescu sau Vasiliu, trimis de Domenii să facă statistică, a venit acasă să-mi sperie copiii, cerând să mă vadă cu orice preț și amenințând cu un revolver să mă împuște, fiindcă, zicea el, îl hipnotizasem. Eu, în vremea asta, eram în concediu la București. Negreșit că domnul acesta era nebun. Dar uite așa îți găsești beleaua, ba cu un St., ba cu un Vasilescu, ba cu Loredano, până le prinde lumea de veste că nu sunt în toată firea.

În politică văd că treburile se încurcă. E o comedie pe perete și politica asta. Mă bate câteodată dorul de țară și gândul de a veni să mă statornicesc pe pământul nostru, dar când văd incomensurabila rea credință cu care oamenii dela noi se judecă unii pe alții și faptele lor, mă apucă desgustul și mă socotesc fericit că pot mucezi în liniște pe pământ străin. Imi vorbiți în scrisoarea din urmă de tinerii cari se pregătesc în străinătate și se lasă cu sinceritate trebuinței sufletești de a învăța, de a iubi și a admira. Indemnul și ajutorul ce le-ați dat D-Voastră, întru aceasta, are să fie unul din multele titluri de recunoștință ce vă dătoresc românii. De sigur că acești tineri au să se diferențieze, cu timpul, după caracterul și unitatea inițială a fiecăruia, dar toți au să poarte semnul înrăuririi spiritului D-Voastre, toți au să fie sinceri și demni în ceea ce vor lucra. Sinceritatea e neprețuit lucru: așa cugetă omul, dar nu cugetă așa numai ca să-ți faci ție rău, iar altuia bine. Un exemplu de această îndreptare sunt criticele din urmă ale tinerilor, scrise cu seninătate, cu moderare în expresii, cele mai multe fără personalități, în care se oglindește lucrarea, iar nu autorul. Evloceanu ¹⁾ scutură puțin pe Lazu, dar cu sfială și parcă numai fiindcă acesta a fost prea

¹⁾ D. Evloceanu.

brutal cu Coşbuc. Nu cunosc pe niciunul din trei, dar până acum Lazu este cel mai puţin simpatic; Coşbuc e imobilizat de două forţe contrarii, iar Evloceanu este cel simpatic. Ce frumos lucru e să ieşi din umbra necunoscutului, să te înfiripezi pe tăcute şi să spui lumii cu modestie ceea ce ai să-i spui!

Cât despre romanul meu din urmă, începe să-mi pară rău că l-am scris, după cum îmi pare rău de alte multe lucruri scrise şi publicate. Dacă cel puţin vi-l trimeţeam întreg, ca să-i înţelegeţi structura!.. Pare că a ieşit cu totul altceva decât ceea ce voiam eu. Şi ce stranii sunt impresiile scriitorului: atât mă încălzise de mult, încât mi se părea că nota sentimentală şi a feminităţii umple toate rândurile. Iar acum, în urma aprecierilor din zbor ale d-lui Negruzzi, îmi pare dimpotrivă că acea primă jumătate pe care o aveţi e plină de lungimi şi de descrieri zădărnice. Eu văzusem lucrurile foarte limpezi, cu un ochiu înamorat de întinsa pace a câmpurilor, cu silueta încântătoare a Saşei, cu capul fierbinte al lui Micu ciobanu (a cărui adevărată fire se vede bine în partea a doua), şi cu multe alte făpturi, de mâna a doua, ce-mi păreau aşa de naturale!.. Inchipuire de sine...

D-na Bengescu a ieşit din criza acută a malădiei sale, dar nu se poate zice că e scăpată de orice primejdie. Intestinele funcţionează cu mare greutate; se pare chiar că sunt ameninţate de paralizie. Toate aceste fenomene depind de leziunea sa dela şira spinării. Ministru e foarte descurajat. O îngrijeşte cu un adevărat devotament.

Incolo, ploaie şi iar ploaie. Câte odată îmi vine să-mi iau lumea în cap de urît.

Respectuoase complimente din partea noastră D-nei Maiorescu. Sunt tare mulţumit că auzul vă merge mai bine, şi doresc să vă văd.

Al D-Voastre cu totul devotat,

Duiliu Z.

A propos. Am fost silit să trimit o schiţă de 12 pagini lui Djuvara, pentru Revista Ateneului. N'am avut ce-mi face capului. D-na Negruzzi cunoaşte bine cauza, fiindcă a judecat-o. Schiţa e intitulată: *In carantină*. E probabil că n'o să placă, mai cu seamă fiindcă aşteptau versuri. Aşteptau... cu Petraşcu.

77. ¹⁾*Bruxelles, Mai 1894* (de mâna lui Maiorescu).

Djuvara insistă să-i trimit o poezie pentru Revista Ateneului. Vă rog să-mi spuneți care din acestea două merge.

Bine v'ați întors sănătoși din vacanțe! Pe unde ați fost, ce și cum? De pe la mine nimic nou: aceeași și iar aceeași sub diferite forme.

78.

*Bruxelles, 20/1 Iunie 1894.**Iubite Doamnă Maiorescu,*

A plecat și Regele, s'a sfârșit cu nunta, cu telegramele, cu plictiseala. Acuma putem să vorbim în pace.

Scrisoarea D-Voastre m'a găsit în aceeași stare sufletească în care sunt de mai multe luni, și dacă n'ași fi fost foarte, dar foarte ocupat, mi s'ar fi întâmplat ceea ce se întâmplă copiilor necăjiți, când părinții le zic o vorbă bună: ași fi plâns. Dar prima impresie a trecut. Acuma sunt din nou senin, și cred că enervarea mea nu trebuie să se comunice altora sub o formă zădarnic jalnică. Nu am nimic să vă ascund, dar nici nu voiu să vă spun fleacuri.

Am fost preocupat mai întâi de mersul afacrilor: socră-meu a pierdut mult în ruina financiară a Italiei, și eu însumi am pierdut, în acțiuni, 30 mii de franci. Bătrânul nu poate să ne mai dea decât renta zestrei femeii mele, ceea ce e puțin, mai ales în raport cu ceea ce eram obișnuiți a cheltui. Pe de altă parte meseria mea e așa făcută, în cât nu pot încerca pe nicio altă cale să câștig mai mult decât ceea ce mă plătește guvernul. Astfel că trebuie să ne strângem în mijloacele de care dispunem. Femeia mea e, din fericire, un suflet neprețuit: cu dânsa orice restriște devine suportabilă. Dar lucrurile nu rămân mai puțin îngrijitoare. Copila nevastei mele are aproape 13 ani. Peste 7—8 ani o să trebuiască

¹⁾ E numai o fâșie lată de un deget, care a fost ruptă din scrisoarea propriu zisă, pentru că probabil în ea se găseau numai cele două poezii, trimise îndărăt după citire.

măritată. Socră-meu, care se obligase s'o înzestreze, poate să moară înainte de a-și agonisi starea la loc. Apoi ai mei îmbătrânesc de tot. Maiică-mea e tot bolnavă și dorește mult să vadă copiii înainte de a închide ochii... Și altele, și altele.

Prin urmare griji și responsabilități destule.

Mă întrebați cum stau cu familia Șefului meu. Eu n'am vrut să vă scriu niciodată nimic în această privință, fiindcă nici n'aș avea ce să vă spun, dacă mi-ați cere lucruri lămurite. Dar pot să vă asigur, cu toată sinceritatea, că viața cu Șeful meu e amară. Și doar făcut-am tot ce mi-a stat prin putință, tot felul de concesiuni, m'am și umilit adesea, numai ca să fie pace și bună înțelegere între noi. Și în aparență și este pace... Cu familia sa suntem în bune raporturi, fiindcă n'avem nimic a împărți.

Mai mult nu pot să vă spun. Ar trebui să intru în detalii supărătoare, care se pot istorisi la fumul unei țigări, dar nu se scriu. Dacă nu m'ar reține teama cheltuelilor enorme de transport, v'ași ruga să stăruiti la Minister să mă transfere. Dar nu se poate (cel puțin pentru moment) și trebuie dus jugul înainte. Un singur lucru ar fi posibil, ca să mai răsuflu: să rugați pe Ghika Brigadier să mă trimită pe vară să fac un interim la vreuna din Legațiunile, unde ar lipsi Ministrul.

Acesta este adevărul. Negreșit că nu e vesel. Dar când îmi vorbiți de *noua formă a durerii*, mă faceți să tresar și să mă întreb, eu, care socoteam că nimic din sufletul poeziilor nu are rădăcini în viața zilnică, de nu m'am înșelat întotdeauna. Și, cu toate astea, nu! Luna și ochii ce o simt pe sub gene închise, sunt niște tovarăși vechi, fără legătură cu nevoile din lume. Fericirea, sau ceea ce se aseamănă cu această himeră, poate că nu ascute așa de mult năzuința sufletească spre forme desăvârșite, fiindcă o fericire trainică este o stare neîntreruptă de placiditate. Pentru mine, scrisul este, astăzi mai mult ca oricând, un refugiu. Puțin îmi pasă cum judecă lumea lucrările mele. Veți ceti *Viața la țară* și veți vedea că nu are nimic a face cu preocupările în care am trăit când am scris-o, după cum va fi, sper, cu noul roman pe care voi să-l încep: *Viața la oraș*. E destul să strălucească undeva un ochiu cu priviri bune, ca să ai un punct de sprijin sub cer, de care să-ți anini festoanele fantaziei.

Iată, iubite d-le Maiorescu, starea mea sufletească.

V'am spus-o, fiindcă ați ciocnit coaja oului, tocmai pe unde căuta puiul lumină. Dar vă rog să păstrați totul pentru D-Voastră. Până acum lucrurile se pot încă suferi; o indiscrețiune le-ar face insuportabile.

Vă rog să-i vorbiți lui Ghika de rugămintea mea.

Cât despre urmarea *Vieții la țară*, veți avea-o în 15 zile.

Dați-mi voce, sfârșind, să vă mulțumesc și să vă asigur odată mai mult de toată afecțiunea ce vă port.

79.

Bruxelles, 11/23 Iunie 1894.

Iubite Domnule Maiorescu,

Inainte de plecarea D-Voastră în străinătate, ași dori să-mi spuneți ce părere aveți asupra intenției mele de a publica în volum « Lume nouă și Lume veche ».

Știți bine că atunci când am scris această încercare de roman, nici prin minte nu-mi trecea să o exploatez. Cuvântul este impropriu chiar pentru situația mea de astăzi. Totuși, astăzi ași fi mulțumit dacă deșteptarea în bine a publicului nostru cetitor ar face să se răspândească publicațiunile românești: ne-am face mai cunoscuți și poate am și câștiga ceva. Și eu am fost multă vreme sceptic, și chiar astăzi nu sunt un entusiast al ideii de a face comori prin literatură. Dar dacă este adevărat că s'a desvoltat gustul cetirii lucrărilor românești în publicul nostru, nu e bine să încercăm?

Am fost indus a mă gândi serios la asta de două persoane și o împrejurare. Persoanele sunt: a) tânărul I. N. Roman (venit la Bruxelles să sfârșească o Facultate), care se crede foarte obligat către mine pentru nimica toată, și insistă din răspuseri să public volumul; b) Al. Vlahuță, care mi-a recomandat pe Roman. Împrejurarea sau mai bine zis *faptul* este următorul: Alecu Vlahuță a vândut, în 6 luni, 4.000 exemplare din romanul lui, *Dan*. I-am scris să-l întreb dacă era adevărat ceea ce mi se spunea; el îmi răspunde: « *Dan* s'a tras în 5.200 exemplare, din care s'au vândut până acum 4.000. Am câștigat *net* vreo 7.000 frs., dar până să-i scot — cu țărița — de pe la librari, vai de capul meu! E vădit că a început să se vândă și la noi literatură etc. ». Astea mi le scrie ieri.

Admițând că Vlahuță este mai cunoscut, că a făcut reclamă volumului său, că are la dispoziție o foaie de luptă literară, — totuși rămâne faptul cetirei a 4 mii exemplare în 6 luni, fapt îmbucurător și ispititor.

Tipărirea volumului meu, aici, într'o ediție curată, m'ar costa 1500 frs. pentru 2000 exemplare. Punând prețul la 3 frs. sau 3 și 50, cum sunt romanele franceze, — ar fi destul să se vândă 500 exemplare, ca să se acopere cheltuelile.

În editura Socec nu cred că se cuvine să mai dăm munca noastră, când este dovedit că Socec nu se interesează de lucruri mici. Se pare că Graeve e ceva mai modern în rapoartele ¹⁾ lui cu autorii. Vlahuță mă îndeamnă să mă adresez lui, dacă voi să cedez editura.

Despre toate acestea am ținut să vă informeze, fiindcă n'ași vrea să vă întristez cu o faptă care e curată în cugetul meu.

Aștept părerea D-Voastre, care, ca întotdeauna, va fi covârșitoare în cumpăna judecății mele.

Al D-Voastre devotat.

80.

Bruxelles, 24/6 Iuliu 1894.

Iubite Domnule Maioreescu,

Nu mai încapе vorbă că voi face așa precum îmi ziceți așteptând întoarcerea D-Voastre în țară, la Septembrie.

În urma insistențelor lui Roman, scrisei lui Vlahuță întrebându-l cum merge cartea lui. El mi-a răspuns, precum știți, îndemnându-mă să mă adresez lui Graeve (despre care însă mă prevenea că stă cam rău pentru moment). Graeve răspunde prin aci alăturata scrisoare.

Așteptând toamna, eu nu încetez de a fi pe deplin încredințat că o mișcare spre bine s'a făcut în publicul nostru. Oricare ar fi reclama socialiștilor și nevaloarea lui Dan 4.000 de exemplare în 6 luni de zile e un ideal atins cu degetul. După volumul poeziilor lui Eminescu, aceasta este cea dintâi lucrare de fantazie ce se prezintă cetitorilor de un scriitor cunoscut, și cetitorii o cumpără. Mai mult: volumul periodic pe care-l scoate Gherea sub

¹⁾ Raporturile.

titlul de *Literatură și Știință* e plătit de Editor cu 2.000 frs. numărul. Trebuie să-l cumpere și lume nesocialistă, fiindcă altfel Editorul ar da faliment, ținându-se socoteală de numărul socialiștilor cari cunosc alfabetul.

Credința mea este că Convorbirile ar merge mai bine decât toate celelalte reviste, dacă s'ar ocupa cineva cu stăruință de ele. Primul pas este făcut: scoaterea lor din administrația pașalâcului Socec. Intoarcerea tinerilor de cari îmi vorbiți și participarea lor mai directă la redactarea Revistei îi va da un nou avânt.

Cât despre venirea mea la București, cu întoarcerea roșilor, dacă observația n'ar veni dela D-Voastră, ași crede că e o ironie. Socotiți că în adevăr vor veni la putere în anul viitor? Dacă știți ceva pozitiv (din intențiile d-lui Carp sau ale Regelui) vă rog să-mi spuneți, fiindcă într'un asemenea caz aș lua măsuri ca să fiu adus chiar de acum la Minister. Dacă aș cere aceasta lui Lahovari și lui Ghika, cred că mi-ar acorda-o, poate nu din dragoste pentru mine, ci ca să facă loc vr'unuia la Bruxelles. De-altminte-rea Ministrul Lah. îmi propusese să mă oprească la Minister încă de acum 2 ani, la întoarcerea din Athena.

Acuma cine e Roman: Socialisto-naționalo-liberalo-despotico-confuso-pehliivan? Poate... El a venit la mine astă toamnă cu o scrisoare de recomandăție dela Vlahuță (pe care eu cu toată lungă depărtare dintre noi, în toate sensurile, urmez a-l crede cel mai cinstit și mai de talent dintre adversarii *mișcării noastre*). L-am văzut din când în când, l-am avut la masă, și întotdeauna m'a interesat; de aceea trenul acesta de calificative ce-i trimeteți întru întâmpinare mă miră mult. Eu credeam că de toate poate să fie, dar pehliivan nu. Il cunoașteți bine D-Voastră? Și în cele din urmă o rugămintă, pe care de multă vreme doresc să v'o fac: ași vrea să am date precise asupra întâmplărilor de căpetenie din viața D-Voastră, așa precum mi le-ați istorisit câteodată, cu alte cuvinte o autobiografie sinceră (fac apel la D-na Maiorescu în privința controlului), în care să fie deopotrivă expusă viața intimă (întru cât a putut fi pusă în discuție și atacată de adversari politici) cât și viața politică. Socot că niciun timp nu e mai prielnic pentru o astfel de ocupație decât acela pe care-l petrece omul la băi. Voiți și puteți să-mi împliniți această dorință? Mi-ați face o nespusă plăcere.

Dacă îmi răspundeți, vă rog să-mi spuneți unde e D-l Negruzzi (la moșia de pe Prut?) ca să-i trimit sfârșitul romanului. V'ați aruncat ochii pe el? și dacă da, ce credeți?

Sărutări de mână D-nei Maiorescu și petrecere bună.

81.

Bruxelles, 6/18 Iuliu 1894.

Iubite Domnule Maiorescu,

Ce nenorocire e cu bietul D-l Negruzzi!.. Inchipuți-vă că în precedenta mea scrisoare tocmai vorbeam de dumnealui, de volumul al 2-lea al Scrierilor sale complete (pe care mi l-a trimis), și căutam să vă spun, cu cuvinte dulci, ce tristă pustietate am găsit în liricele sale. Și m'am sucit și m'am învățit, până am șters tot și am recopiat scrisoarea, fiindcă mi se părea că zic sau prea mult sau prea puțin. Și spuneam acolo cât îmi era de simpatic, atât D-sa cât și D-na Negruzzi, și cum mă simțeam jenat de a vorbi de greșeala ce făcuse prin retipărirea poeziilor din volumul acesta. Aveam un fel de îndoită sfială de a spune ceea ce gândeam, atât din cauza iubirii mele de liniște, cât și mai ales dintr'o inexplicabilă jenă față cu autor... Ce-i asta? Sunt fel de fel de nume științifice spre a o boteza. Cel mai nemerit ar fi *prostitie*, — dar asemenea efect de sensibilitate am avut adeseori, un fel de telegrafie aeriană, un curent de simpatie care determina în sistemul meu nervos o adevărată revoluție. Am avut acest fenomen, foarte puternic, în anul 1888, la Roma, când o săptămână n'am putut dormi, așteptându-mă la o nenorocire, — până într'o zi am găsit la Legațiune o depeșă dela tată-meu, în care îmi spunea că o rudă a mea de aproape, care îmi era și foarte dragă, murise...

Roman. Aveți dreptate să-mi aduceți aminte cazul cu Petrașcu. Dar în asemenea condițiuni eu nu primesc să mai iau parte din viața-împreună a oamenilor. Viața reală, în ea însăși, e grozav de ambetantă, e mai cu seamă rece și tristă. Când un om are ceva în el, un grad de căldură mai mult, o linie de personalitate, eu mă las să mă fure cu plăcere, sigur că, chiar de o ieși un pehlivan la urma urmei, tot e ceva în el interesant. Așa e cazul cu Petrașcu, tot cam așa cu Caragiali, etc. E posibil ca Roman să fie cumnat cu Slavici, — eu nu știu; dar nu cred că rudenia asta prin alianță

să înglobeze pe unul celuilalt. Nu mă pot rosti încă de are sau nu talent, fiindcă am cetit puține lucruri de dânsul; are ceva, e o coardă pe care dacă o atingi vibrează. Nu e o insulă de cuarț din care vântul și valurile mării scot sunete prelungi, de o adâncă melancolie, pe care corăbierii se opresc să le asculte în singurătatea drumurilor; nu. — E însă un om cinstit, — asta o afirm. Imi vine să râd, fiindcă tocmai în privința celor ce afirm se ivește mai târziu contestație. Mie însă așa mi se prezintă. A venit la Bruxelles să-și capete un titlu. A muncit ca un nenorocit tot timpul, trăind cu 150 frs. pe lună, și a trecut prima candidatură. Deja asta e un semn bun. Pentru ca un tânăr să se poată desface de Beldiman și de cele 3 or 4 sute de lei ale jurnalismului, spre a veni să-și dobândească în străinătate un drept la o altă viață, trebuie să aibă un fond de onestitate. Acuma a plecat din nou în țară, bolnav. Medicul nostru, care l-a cercetat cu mare atențiune, m'a asigurat că e etic.

Ajuns acum la mine, socot că trebuie să vă vorbesc cât s'o putea mai clar. După cum știți, n'am pe nimeni care să mă protejeze, nici într'un partid nici într'altul. D-Voastră sunteți singura persoană care s'a interesat de soarta mea, și poate, prin simpatie pentru D-Voastră, și d-l Carp. Dacă cele ce-mi proorociți se vor întâmpla așa, cum stau eu? Pe drept sau pe nedrept, am trecut întotdeauna de junimist. Pentru liberali sunt rău; pentru conservatorii puri, de asemeni. Dacă d-l Carp se va retrage înainte de alegeri, e probabil că C. C. Lascăr și cu L. n'au să se retragă, ci împreună cu Manu, Păucescu și alții au să facă o concentrare conservatoare și să lupte în alegeri. In asemenea condițiuni, d-l Carp va deveni dușmanul acestora și toți cei ce țin de D-sa de asemeni. Pe de altă parte, între liberali, nu am niciun prieten, afară de Djuvara; dar Dj. n'est pas assez gros légumes ca să mă ocrotească împotriva poftelor celor ce vor voi să vină la Bruxelles (anume a lui Mărăcineanu, fost aici și dat afară de d-l Carp). Așa fiind lucrurile, trebuie să stau eu cu mâinile în sân, așteptând să vie apa mare, sau trebuie să mă mișc depe acum? Și, admițând că trebuie să mă mișc, — în ce fel?

Iată o părere: m'am gândit să cer depe acum să mă duc la Minister. Mi-ași lăsa deocamdată familia aici și ași veni singur, așteptând evenimentele la București. Poate că în alegerile viitoare focșeneni m'ar alege Deputat, dacă le-ași cere voturile. In vremea

asta m'aş ocupa cu tipărirea romanului, ba aş face şi o încercare imprimând pe seama mea o culegere de nuvele în Convorbiri (Un drum greşit, Alesio, Singurătate, etc.). D-Voastră sunteţi sceptic în privinţa asta. Eu însă nu. Sunt bine încredinţat că în România sunt zeci de mii de cetitori de *romane* (subliniez, fiindcă socot că numărul e mai mic pentru alte feluri de literatură), dispuşi să cumpere şi să urmărească pe scriitorii de oarecare valoare. Cred că trebuie făcut aici ceea ce a făcut d-l Carp în politică: d-lui a tratat pe români de gogomani, dar când a avut puterea în mână s'a adresat lor cu tot felul de reforme, bune toate, dar unele îndrăzneţe, şi gogomanii i-au dat dreptate, primind reformele şi considerându-l ca pe un om de o adevărată valoare politică, cum este în realitate. Această înrăurire de sus în jos, această impunere, a avut între altele efectul de a însănătoşa, pe cât se poate, aerul viţiat al politicei de până acum: se ştie că hatâruri şi mişelii nu se pot face cu Carp, şi arendaşii s'au hotărît să nu mai întârzieze cu plata câştiurilor, ţăranii, cari au putut să se bucure de roadele legilor sale, l-au iubit, şi așa mai departe. Literatura noastră trebuie să tămăduiască pe cetitori de gustul romanelor pornografice franceze, traduse de Cimpoiul; de romanele ilustrate de pe la bălciuri (ale lui Macri, Stoenescu şi alţii, care se vând cu miile de exemplare); trebuie să intre în stratul mezin al societăţii, unde femeile nu ştiu franţuzeşte sau ştiu pŕea puţin şi unde există gustul de cetire, fiindcă trebuie ținut seamă de faptul că azi, în oraşe, mai nu mai sunt fete de măritat sau neveste tinere care să nu fi făcut clasele elementare, în şcolile publice. Asta a făcut succesul lui *Dan*, nu reclama socialistă singură; asta, şi în parte calităţile scriitorului şi ale romanului, — fiindcă eu (cu tot respectul) vă cer voie să nu împărtăşesc opinia D-Voastră întregă asupra lui *Dan*: e stupid în început şi în dragostea lor la Paris; e brutal şi imoral în atentatul cumnatului, — dar e interesantă, în partea finală, psihologia autorului când studiază cheltuiala enormă de energie morală şi fizică ce o face un om, sub stăpânirea amorului, faţă de nepăsarea sinceră a femeii, animal pasiv şi insensibil, sub toate latitudinile, de îndată ce e fecundat. În toate cazurile limba e bună, stilul corect şi curgător. Acum, sincer, eu socot că încercările mele de roman şi novele, fiind inferioare în multe privinţe semenelor lor de alţi autori, au o singură calitate: sunt calde, se

citesc cu înlesnire dela un capăt la altul. Pentru ce, în asemenea condițiuni, publicul nu le-ar primi bine? Cu toată conspirația de tăcere a socialiștilor, dacă ași fi eu în București, ca să mă pot ocupa de ele, cred că ar merge bine. Socialiștii sunt plouați pentru moment.

Lungă vorbă...

A doua soluțiune ar fi să stau pe loc, să nu mă mișc, așteptând ca vremea să aducă cele viitoare, iar atunci... văzând și făcând. Această soluțiune e cea mai comodă, deși cam orientală.

D-Voastră înlăturați cu o mână delicată prinosul ce vi-l aduce un om care vă iubește. C'est un échange de bons procédés, pe care-l cred de prisos între noi. Ași putea să vă zic ca Heine lui, sau mai bine despre Goethe, că nu vream să vă ridic un monument, fiindcă de acela ați îngrijit D-Voastră, fiind încă în viață, — ci țineam să am pentru mine date sigure și amintiri scumpe. Dar poate cu vremea...

Cam lungă scrisoare. La băi...

Sărut mâinile Doamnei Maiorescu și din inimă al D-Voastre devotat.

82.

Bruxelles, 2/14 Septembrie 1894.

Iubite Domnule Maiorescu,

Potrivit celor din scrisoarea D-Voastre din 17/29 Iuliu (Kissingen), nu vă răspund decât acum.

Intru ceea ce privește *înaintarea* mea la o Legațiune mai mare și numirea lui Crețeanu aici, fusese vorba deja de mai înainte; și mai e și acuma, după cum a mai fost și altădată, cu alții. Eu nu pot face nimic: aștept să curgă vremea și să aducă ceea ce-o aduce. Am scris două rânduri lui Ghika Brigadier, atâta. De altmintrelea un secretar nou, cu Ministrul de aici, c'est une grosse affaire: afară poate de Crețeanu (care îi este amic), nu cred că ar primi pe un altul în locul meu. Eu împlinesc, cu o aproximație însemnată (dar împlinesc) condițiunile de exactitate și minuție ce sunt trebuincioase aici, și cred că Ministrul n'ar voi să mă vadă înlocuit. Personal, n'am nicio afecțiune pentru Bruxelles, și dacă n'ar fi vorba de a cheltui bani cu mutatul, m'ași duce oriunde.

Et d'une.

A doua, a editării romanului de către Müller, e, pentru mine, mult mai delicată. Convingerea mea rămâne nestrămutată asupra înmulțirii cetitorilor la noi: multe s'au prefăcut și s'au îmbunătățit în țară, și nu se poate ca trebuința de a ceti să nu se fi dezvoltat în proporții cu restul. Dar aici e chestiune de interes și de supărare pentru D-Voastră, de aceea nu voiu să am nicio opinie: ori în ce condițiuni veți trata cu Müller sau cu altul, va fi primit de mine cu recunoștință. Incercarea de astăzi poate să fie foarte importantă pentru viitor. (*Lume v. și lume nouă* s'a publicat în numerile 1—9 inclus, din anul XXV).

Eu am petrecut vara în Bruxelles, cu mici excursiuni în Olanda și în Belgia (în Olanda am văzut muzeele din Amsterdam și Haga, marea la Scheveningen, am văzut pe *Frans Hals* la Harlem, un colorist extraordinar, iar în Belgia am fost la Bruges, trist, dar încântător rest al veacurilor de mijloc). Dacă n'ați fost la Bruges, vă rămâne de văzut un lucru interesant. Niciodată, nici chiar în catacombele romane, nu am simțit trecutul fâlfâind pe deasupra noastră cu atâta putere de evocațiune: cum și se întâmplă câteodată să visezi că sbori, și să ai senzațiunea aproape reală a sborului, așa aveam eu senzațiunea trecutului în mine, când trăsura mă ducea, de-a-lungul canalului, pe un drum cam rău, sub umbra ulmilor plecați pe cale. Din distanță în distanță, porțile monumentale ale orașului, cum erau în veacul al 14-lea; câte o moară de vânt, pe maidanele pustii, aștinând drumul norilor; câte un colț de béguinage, de o nespusă originalitate, legat de lume printr'un pod de cărămidă, o alee de sălcii, o poartă pustie; iarbă crescută printre pietrele caldarâmului, pe acoperișuri, pe fața apei; lume bătrână, rară; o tăcere solemnă, în care răsună muzica clopotelor (carillons) cu tonuri albe ca a cântăreților din Sfântul Petru. E minunat. O asemenea impresie poartă sufletul către reculegere, îi dă o mai intensă viață în sine: cam trist, cam descurajat, te uiți pe vârful turnurilor, la umbrele lor în apă, și te vezi, nu într'un moment, ci în toate momentele, atunci și acum. Vă trimit o amin-tire: portretul lui Memling (1450), pictorul din localitate.

Și, spre a sfârși, o bună noutate: vă voiu trimite în curând un act, în versuri, *Thargelia din Milet*. Ce-o ieși cu dânsul nu știu. Dar, povestea veche: nu e pentru voi, ci e pentru mine. Thargelia mi-a ținut de urât o vară întreagă... evviva Thargelia...

Respectuoase sărutări de mână Doamnei Maiorescu și cu supusă prietenie și dragoste al D-Voastre devotat

Duiliu Zamfirescu

Vă rog, care e adresa D-lui și D-nei Negruzzi?

Aș mai avea de adăugat că Müller a plătit 1.000 frs. pentru un mic volum de versuri al lui Roman, după recomandația lui Vlahuță.

(urmează)

Pentru text întocmai și note

EMANOIL BUCUȚA

REORGANIZAREA SERVICIILOR PUBLICE

I. INTRODUCERE

În ultimul timp citim deseori în presa zilnică expresiunea: « Simplificarea aparatului de Stat ». Această formulă barbară pretinde să definească operația politică și juridică, care constă în reorganizarea serviciilor publice, operație socotită astăzi necesară de toată lumea.

Legea din 9 Iulie 1934 este intitulată: « Lege pentru *simplificarea* serviciilor publice », și la punctul I din art. 1 vorbește de « *simplificarea și raționalizarea* serviciilor și instituțiilor publice », iar Comisiunea care funcționează pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri este intitulată: « Comisiune centrală pentru *reorganizarea și raționalizarea* serviciilor publice ». Se observă deci, dela început, o completare a formulei și o lărgire a misiunii. Formula cea mai corectă ar fi *simplificarea prin raționalizare*.

În articolul de față, ne propunem să examinăm problema reorganizării serviciilor publice și aceste rânduri pot fi considerate ca o completare a articolului intitulat « Reforma administrativă » apărut în această revistă, în Mai 1935.

Orice societate organizată posedă, în mod necesar, un organ complex care se poate numi: Stăpânire, expresiune românească care cuprinde bine tot conținutul acestei noțiuni. Printre atribuțiile Stăpânirii se pot deosebi două, care sunt fundamentale: puterea politică și puterea administrativă. Germanii au două expresiuni plastice pentru a desemna aceste două activități deosebite: Regierung și Verwaltung.

Juriștii moderni în general, obsedați de ideologia Revoluției, nu concep că Stăpânirea poate fi altceva decât Puterea executivă definită în Cap. VI, cartea XI-a din « Spiritul legilor » de Montesquieu, deci îi reduc rolul la stricta executare a normelor legale făurite de puterea legislativă.

Această teorie îngustă nu mai este aplicată astăzi decât parțial; sunt chiar State care au renunțat la separația absolută a puterilor. De altfel întrebuițarea din ce în ce mai generală a sistemului decretelor-legi este un semn al decadenței teoriei clasice a separației puterilor.

Teoria separației, așa cum este concepută în doctrinele clasice, face cu neputință definirea pozitivă a puterii administrative; în adevăr, în tratate găsim o definiție negativă. Léon Duguit spune că organele administrative sunt organele care nu sunt nici politice, nici judiciare ¹⁾).

D. Roger Bonnard deosebește trei funcții fundamentale ale Statului: funcția legislativă, funcția administrativă, funcția jurisdicțională. Aceste funcții se manifestă prin intervenția Statului în diverse domenii. Intervențiile care n'au un caracter legislativ sau jurisdicțional sunt administrative ²⁾); iar d. Fritz Fleiner spune: Tot ce face Statul și nu are caracterul legislativ sau juridic este administrație ³⁾).

D. profesor P. Negulescu, mai cuprinzător, mai precis, spune că administrația este constituită prin activitatea diverselor servicii publice supuse ordinii legale ⁴⁾).

În realitate, Stăpânirea se manifestă printr'o putere de dominație asupra indivizilor și asupra grupărilor de indivizi, care tinde să creeze norme generale, la care toți trebuie să se supună.

În fața acestei puteri de dominație stă puterea de rezistență a demos-ului, care tinde să-i limiteze autoritatea.

Puterea publică și puterea administrativă sunt două fețe ale activității Stăpânirii. Când este vorba de marile interese naționale, de unitatea Statului, de conservarea formelor sociale, atunci se săvârșesc acte de guvernământ. Când este vorba de funcționarea

¹⁾ L. Duguit, *Leçons de Droit public*, p. 174.

²⁾ R. Bonnard, *Précis de Droit administratif*, p. 11—15 și 45—47.

³⁾ Fritz Fleiner, *Droit administratif allemand*, p. 11.

⁴⁾ P. Negulescu, *Tratat de Drept administrativ*, ed. IV, vol. I, p. 41.

serviciilor publice, de gestiunea patrimoniului colectiv, întâlnim acte administrative. În teorie, d. R. Bonnard are dreptate când spune că aceste două activități nu se pot separa; în adevăr, acțiunea guvernamentală se manifestă prin acte administrative.

Totuși, din motive practice, vom delimita domeniul cercetărilor la activitatea guvernamentală care, în mod tradițional, se numește administrație.

Conform definiției clasice, serviciile publice sunt organisme menite să satisfacă interese publice, în mod permanent și continuu, prin agenți publici și întrebuintând procedee de drept public. Ca atare, serviciile publice fac parte integrantă din textura Statului; ele sunt instrumentele concrete prin care Statul își exercită puterea și își îndeplinește funcțiunile.

Sunt interese care au un pronunțat caracter general și național și sunt satisfăcute prin servicii centrale care își întind activitatea pe tot teritoriul țării.

Sunt nevoi de interes regional sau local sau altele generale (ex. starea civilă) care sunt lăsate în seama autorităților regionale sau locale.

În sfârșit, satisfacerea unor interese este lăsată în seama inițiativei private. Avem deci o primă clasificare: administrația de Stat, administrația locală și administrația privată.

Una din caracteristicile vremii de astăzi este extinderea domeniului activității de Stat în dauna domeniului celorlalte administrații în special a celei private.

Sub regimurile politice autoritare, organizarea și funcționarea serviciilor publice sunt un atribut exclusiv al Stăpânirii fără control din partea demos-ului.

Sub regimul parlamentar, serviciile publice sunt organizate astfel încât fiecare cetățean poate, în teorie, să urmărească gestiunea lor, să-și manifeste satisfacția sau nemulțumirea și să pretindă o schimbare în regimul administrativ.

Administrația este sub controlul Națiunii; acest control se exercită prin aleșii ei (parlamentari, consilieri județeni, comunali, membrii Camerelor agricole, de industrie și comerț, de muncă, etc.).

Teoretic, Stăpânirea administrează, și adunările de tot soiul controlează. Dacă repartiția puterilor este clară pe hârtie, în practică domnește o desăvârșită confuziune.

În orice caz, este cert că puterea administrativă trebuie să fie supusă directivelor puterii politice; în schimb executarea efectivă a atribuțiilor administrative, în cadrul normelor fixate, trebuie să fie ferită de amestecul politicei militante.

Această separație între politica militantă și administrație, este poate mai importantă în practică decât separația puterii legislative de puterea guvernamentală.

Întrebuițăm expresiunea putere guvernamentală în loc de putere executivă, căci, în tradiția dreptului public românesc, puterea guvernamentală nu este redusă la aplicarea legilor așa cum pretinde ideologia jacobină; la noi puterea guvernamentală este creatoare ¹⁾ (întra legem și propter legem), ea inspiră chiar opera puterii legiuitoare și, în ciuda cerințelor curentelor ultra-democratice, credem că este mai bine așa, și sistemul românesc răspunde mai bine noțiunii mile-nare de Stat unitar.

În urma dezvoltării civilizației, în ultimii ani, multe ramuri ale administrației, prin specializare, au luat un caracter tehnic pronunțat, iar administrația tinde a deveni o știință pe când politica a rămas o artă. Acest fapt a creat un fel de antagonism între politică și administrație. În adevăr, tehnicianul resimte deseori o aversiune față de politician, iar politicianul nu prea rabdă pe tehnician.

Serviciul public are un caracter politic în sensul înalt al cuvântului, prin faptul că reprezintă concretizarea unei concepții politice și sociale, deci trebuie să fie controlat de puterea politică. Serviciul public este și un organism tehnic, care trebuie să funcționeze ca un aparat perfecționat; numai astfel își poate îndeplini misiunea de a satisface nevoile generale fără părtinire și fără șovăire, insensibil la presiuni individuale interesate.

Împăcarea acestor două cerințe este o problemă actuală; numai printr'o fericită soluție se pot îndepărta criticele îndreptățite de incompetență și de nestabilitate ce se adresează administrației Statului democratic.

II. SERVICIILE PUBLICE

Necesitatea diviziunii muncii a impus specializarea activității individului pe profesii și specializarea activității Statului pe

¹⁾ I. V. Gruia, *Curs de Drept administrativ*, p. 467—472.

servicii publice, fiecare serviciu îndeplinind o funcție printr'o ierarhie proprie de agenți. Serviciile administrației de Stat sunt grupate, după funcțiile ce le îndeplinesc, în mari unități numite Ministerere sau Departamente: avem astfel organele și ierarhiile militare, judiciare, tehnice, agricole, sanitare, culturale, administrative, etc.

Negreșit activitatea acestor organe, deși diversă, trebuie coordonată, armonizată, condusă în vederea intereselor superioare ale Statului; această misiune revine Președinției Consiliului de Miniștri. Compe ența fiecărui Minister este determinată prin natura funcțiunilor ce le împlinește, fixate pe cale de lege.

Prima problemă care se pune este aceea a repartizării puterilor și a competențelor între diversele servicii și instituții publice. Felul cum se realizează această repartiție depinde de ideologia politică dominantă. Alta este repartizarea competențelor sub un regim autoritar, alta sub un regim democratic.

Odată determinate competențele unui serviciu sau unei instituții, trebuie procedat la crearea organelor care exercită aceste puteri și, în sfârșit, la reglementarea exercițiului puterilor conferite. Această reglementare constituie prima garanție pentru cetățeni că puterea administrativă va fi întrebuințată în limitele dinainte fixate de lege.

Serviciile publice astfel organizate și investite cu anumite puteri, nu numai că satisfac interesele generale, dar și reprezintă aceste interese față de colectivitate și, la nevoie, le apără în fața instanțelor judecătorești.

Serviciile publice, astăzi din ce în ce mai puternice și mai numeroase, sunt forma concretă prin care se manifestă Statul. Unii autori, de pildă Léon Duguit și școala lui, îndepărtând noțiunea de suveranitate, asimilează Statul cu un sindicat de servicii publice și nesocotesc ideea superioară care domină aceste servicii. Această concepție este propriu zis socialistă și materialistă. La polul opus, găsim concepția Statului totalitar, pentru care serviciile publice, înainte de a fi organe menite să servească publicul, sunt instrumente pentru realizarea unui scop politic. Ca întotdeauna, soluția sănătoasă este cea mijlocie.

La unele servicii, bunăoară la cele militare, polițienești, diplomatice, judiciare, ideea de suveranitate este aparentă, la alte servicii, în special la cele culturale și comerciale, noțiunea de

suveranitate este vagă, aproape imperceptibilă, deci serviciile publice nu pot fi tratate la fel.

Fiecare serviciu public posedă o ierarhie proprie de organe și o ierarhie de agenți, iar natura acestor ierarhii este condiționată de funcțiunea de împlinit. Pretutindeni însă pe treptele de sus ale ierarhiilor stă puterea politică ajutată de competența juridică care poruncește și organizează, și numai în urmă vine competența tehnică care înfăptuește.

Continuitatea, regularitatea și buna calitate a serviciului public sunt elemente prețioase de liniște socială și invers, reaua funcționare a serviciilor publice este o cauză de dezordine socială, de slăbire a Stăpânirii; de aceea toate mișcările revoluționare caută mai întâi să dezorganizeze serviciile publice.

Limitele dezvoltării unui serviciu public sunt determinate prin: 1) utilitatea și importanța funcțiunilor ce le îndeplinește; 2) mijloacele financiare de care Statul dispune; 3) ideologia politică a momentului.

Importanța acestor factori depinde de țară și de epocă. Astăzi bunăoară, considerațiile financiare au trecut pe primul plan, apoi vine utilitatea și la sfârșit vine ideologia; în epocile de prosperitate ordinea este inversă. Prosperitatea aparentă și artificială care a înflorit în anii 1920—1929 a provocat o dezvoltare anarhică, chiar patologică, a tuturor organizațiilor economice.

Administrațiile publice, luate de curent s'au dezvoltat și ele peste măsură și au trăit o perioadă de inflație în toate domeniile, de devalorizare a principiilor și a competențelor.

Atunci s'au legiferat sisteme administrative complicate și costisitoare. Fiecare departament existent s'a dezvoltat cât mai repede și cât mai mult. S'au creat departamente noi pentru a satisface mai mult ideologii la modă decât adevărate necesități simțite sau pentru a ne pune la unison cu recomandările forurilor internaționale dela Geneva și a obține acolo un certificat de modernism aparent și costisitor.

Departamentele, rivalizând între ele, au creat organe paralele care îndeplineau aceleași funcțiuni și se certau în fața instanțelor judecătorești. Unitatea de voință și de acțiune a Statului era nesocotită.

Direcțiile centrale de Minister au devenit direcții generale și, câteva eliberându-se de sub controlul direct al Statului, au ajuns

organe autonome. Directorii au devenit directori generali; s'au creat servicii și direcții pentru a satisface ambiții personale.

Ideologia din această epocă (1929—1932) nu s'a mulțumit să aplice unor servicii publice sistemul comercializării, ci a transformat însăși noțiunea de serviciu public, prin adoptarea formulei regiilor autonome. Legiuitorul de atunci a confundat metoda de exploatare cu însăși organizarea serviciului și a împărtășit ideea foarte răspândită atunci, că Statul este incapabil de a avea o bună gestiune; în consecință a adoptat sistemul comercializării marilor servicii de Stat după normele dreptului privat.

Trebue să facem o primă constatare: dacă regia directă de Stat n'a dat totdeauna rezultate bune, aceasta se datorește mai mult mentalității înguste sau incapacității prepușilor Statului decât însuși principiului.

De altfel, în această perioadă, foarte multe întreprinderi particulare, conduse după normele comerciale (bănci, fabrici), au fost rău conduse și împinse la faliment sau la concordat.

În contra principiului însuși al comercializării așa cum a fost aplicat la regiile autonome, se pot ridica serioase obiecțiuni.

Un serviciu public, cum este de ex. C. F. R., nu poate să-și schimbe natura intrinsecă; oricum este administrat, el rămâne un serviciu public, adică o organizare publică de puteri, de competențe, în scopul de a satisface o nevoie de interes general și public.

Ca atare, serviciul public este o formă de activitate a Statului, care în general este supusă normelor generale ale dreptului public.

Când este vorba de un serviciu care prezintă un pronunțat caracter tehnic și comercial, cum este de exemplu C. F. R., legiuitorul poate determina cea mai bună metodă de exploatare, care poate fi alta decât aceea prea rigidă impusă de legea contabilității publice și de mentalitatea birocratică.

Atunci întrebuițarea tehnicei comerciale este de recomandat. Insist asupra cuvântului: tehnica comercială, deoarece este vorba numai de o metodă de lucru mai adaptată scopului, însă nu poate fi vorba nici un moment de schimbarea caracterului serviciului, care rămâne un serviciu public.

În dreptul privat, Consiliul de administrație al societăților comerciale este format de delegați ai asociațiilor care, în calitate de acționari, sunt toți coproprietari; Consiliul de administrație reprezintă

deci interesele financiare ale asociațiilor și, ca atare, conduce societatea și controlează organele tehnice.

În această calitate de reprezentanți ai proprietarilor, cu un mandat anual revocabil, Consiliul poate să procedeze la crearea organelor, la întocmirea unui regulament. Consiliul conduce societatea după normele capitalismului.

Căile Ferate Române sunt un serviciu public, proprietatea întregii colectivități naționale și supus directivelor guvernului, care reprezintă colectivitatea națională.

În noțiunea modernă de Stat, este inadmisibil ca puterea publică să fie cedată unui organ de drept privat. De asemenea, e inadmisibil ca Consiliul de administrație a C. F. R. să întocmească regulamentul de organizare și de funcționare a serviciului; când este vorba de un serviciu public, puterea regulamentară aparține exclusiv Statului, județelor sau comunelor, care pot consulta toate competențele recunoscute.

Liniile generale ale organizării serviciului precum și diviziunea competențelor între organe nu se poate face decât pe cale de lege, și apoi aprofundate pe cale de regulament întocmit de Ministerul Comunicațiilor.

Consiliul de administrație și în special Direcțiunea generală și organele tehnice adună materialul sistematizat, fac propuneri, dau sugestiile pe care experiența și cultura lor le dictează.

În realitate, prin legea dela 1930 votată când era la modă tendința de a sfărâma unitatea Statului, s'au exagerat tendințele de autonomie și Statul a fost despuiat de o parte din dreptul său de a comanda. S'a mers prea departe; în locul de a adopta pur și simplu tehnica comercială, s'a adoptat aproape în întregime dreptul privat, ceea ce constituie un început de înstrăinare a serviciului public.

Sunt două soluții posibile:

1. Dacă guvernul dorește să mențină un Consiliu de administrație, atunci acest Consiliu nu poate avea alt caracter decât al unui reprezentant al politicii generale a guvernului, care firește se schimbă odată cu ideologia politică; mai poate fi un organ compus de oameni cunoscători ai chestiunilor economice generale și, ca atare, să adapteze exploatarea serviciului conjuncturilor economice. Consiliul nu poate în nici un caz să fie titularul dreptului de a comanda, pe care singur Ministerul îl poate exercita în numele

Statului și pe care îl exercită conform normelor dreptului public. În acest caz, expresiunea de comitet de conducere este mai nimerită.

Direcțiunea generală, în această primă ipoteză, ar fi organul tehnic de conducere care, urmând indicațiunile generale de politică economică și financiară a Comitetului de conducere, pune în mișcare mijloacele tehnice și juridice ale serviciului.

2. Soluția cea mai logică este totuși suprimarea Consiliului de administrație, Ministerul stabilind direct politica economică și financiară pe care o execută nemijlocit prin corpul tehnic specializat, investit cu competențe și răspunderi bine stabilite și organizat prin legea sa organică și care, pe lângă aceasta, a depus jurământul de credință.

Această soluție permite foarte bine întrebuințarea tehnicii comerciale.

Acest mers inconștient spre devalorizare și federalizare a fost curmat brusc de criza actuală, care a readus în mod brutal omenirea la simțul proporțiilor juste și sănătoase și a reamintit omului existența valorilor spirituale.

Pentru a-și îndeplini misiunea, serviciile publice cuprind unități și subunități organizate în mod ierarhic. Subîmpărțirile tradiționale sunt: Direcția generală, direcția, serviciul și biroul. Legea pentru organizarea Ministerelor din 2 August 1929 a creat o unitate perfect inutilă: secția. Deoarece nu găsim în nici un tratat definiția acestor unități, este loc aci să căutăm să le caracterizăm.

Unitatea executivă fundamentală este *serviciul*, care îndeplinește o funcție administrativă, tehnică sau economică unitară și precisă.

Direcția este unitatea superioară care grupează cel puțin două servicii, având între ele afinități organice. Direcția trebuie să fie în stare să ducă o politică de realizare, să aplice pe teren o ideologie, un program de guvernământ, sprijinit pe servicii, birouri, instituții, oficii de cercetări, stabilimente, laboratorii și organe exterioare de execuție, informații și anchete. *Direcția generală* se deosebește de direcția simplă prin dimensiunile ei și prin gradul mai mare de independență de inițiativă. Direcția generală poate avea și un buget separat.

În ceea ce privește noțiunea de *birou*, sunt două concepții: prima, cea veche, birocratică, care consideră biroul ca format de un număr de funcționari aproape invariabil care, sub conducerea

unui șef de birou, îndeplinesc operații ce au între ele o vagă legătură. În această concepție numărul funcționarilor este hotărîtor. A doua concepție, cea modernă, consideră biroul ca subunitatea care execută o *anumită operație* tehnică sau administrativă bine determinată, indiferent de numărul de funcționari necesari pentru această operație.

În concepția a doua, pe care o împărtășim, nu numărul funcționarilor este hotărîtor, ci natura operației. Astfel pot fi birouri cu 2 funcționari și altele cu 20 funcționari.

Organizarea serviciilor publice comportă deci următoarele etape:

1. Determinarea competențelor pe care Statul le încredințează acestui serviciu.

2. Determinarea cadrului organic, adică numărul direcțiilor serviciilor, birourilor, stabilimentelor necesare.

3. Determinarea cadrului numeric al personalului, adică încadrarea și repartizarea funcționarilor în unitățile și subunitățile create.

4. Determinarea unei metode de lucru, unei proceduri expeditivă și sigure.

III. NECESITATEA REORGANIZĂRII

În 1834, în Franța, Thiers a pornit o anchetă cu scopul de a aduna materialul necesar unei reorganizări a administrației. Ideea a fost reluată mai întâi în 1906, când s'a numit o comisie de reorganizare, și de atunci în mod periodic până astăzi. Aceste încercări n'au fost traduse în fapte nici până acum.

În România, până în 1928, organizarea departamentelor a fost în general lăsată în seama fiecărui ministru care își reorganiza departamentul după concepții pur personale, fără a fi călăuzit de principii generale bine chibzuite și unanim adoptate de toți guvernanții. Firește că, în asemenea condiții, organizarea Ministerelor a fost lipsită de unitate. Necesitatea de a proceda la o reorganizare rațională a fost recunoscută în 1923, când prin jurnalul Consiliului de Miniștri Nr. 1205 din 7 Iunie 1923 s'au înființat: *a)* câte o comisie mixtă pe lângă fiecare Minister compusă din parlamentari și funcționari; *b)* o comisie centrală compusă din miniștri, secretari generali și din câte un membru delegat de fiecare comisie mixtă.

Dela început, comisia centrală a stabilit următoarea programă:

1. Cercetarea organizării de atunci a fiecărui serviciu public.
2. Determinarea serviciilor care trebuiesc suprimate sau transformate.
3. Examinarea modului cum sumele bugetare au fost repartizate și întrebuințate după importanța serviciului.

4. Repartizarea și plata personalului.

Mijloacele ce comisia le recomandă sunt:

- a) Descentralizarea administrativă;
- b) Desconcentrarea (descongestionarea) serviciilor de Stat;
- c) Reorganizarea gestiunilor pe baza comercializării.

Intr'o broșură publicată de Ministerul de Finanțe în 1926, astăzi epuizată, se găsesc «considerațiuni rezumative relative la organizarea departamentelor și serviciilor publice». În această broșură se găsesc indicații privitoare la serviciile centrale (se recomandă ca importanța lor să fie în raport cu volumul afacerilor tratate), la serviciile exterioare, la contabilitate, la contencios, etc. Principiile au fost concretizate într'un proiect de lege de organizare a Ministerului de Finanțe întocmit în 1926 și votat în 1928. Această lege n'a fost pusă în aplicare, din cauza schimbării de guvern.

Concepția partidului liberal este următoarea: Fixarea unui număr de principii generale care vor inspira legi individuale pentru fiecare Minister; astfel se respectă și unitatea de concepție necesară în organizarea unei țări civilizate și varietatea problemelor de rezolvat la fiecare departament.

Partidul național-țărănesc a adoptat o altă concepție, concretizată prin legea pentru organizarea Ministerelor din 2 August 1929. O singură lege determină cadrele generale și unitățile fiecărui Minister până la serviciu inclusiv, detaliile urmând a fi reglementate pe cale de regulament, pentru fiecare departament.

Legea a fost votată și aplicată, și numai Ministerul de Interne a întocmit în 1930 un regulament.

Pentru prima oară, Legea din 1929 a organizat Președinția Consiliului de Miniștri ca o unitate suprapusă coordonatoare, armonizatoare a activității tuturor departamentelor; unitatea de conducere a fost astfel întărită. Această inovație a dat roade prețioase.

În ceea ce privește organizarea Ministerelor, legea din 1929 a neglijat prea mult starea reală a lucrurilor și învățămintele experienței, prin faptul că ea conține dispoziții raționale dar irealizabile în fapt, iar altele au creat organe inutile. S'a constatat de exemplu imposibilitatea de a da direcțiilor contabilității dela Ministere aceeași organizare.

Ministerul de Interne a încercat să realizeze organizarea prevăzută în legea din 1929, dar, după un an, a trebuit să renunțe și a procedat la o nouă organizare pe cale bugetară.

Art. 16 din legea din 1929 a transformat pe secretar general într'un fel de director al unei direcții heteroclite care cuprinde organe foarte diverse precum: secția personalului, secția inspectorilor, comisia de numiri și înaintări, secția de registratură generală și arhiva, secția de studii și documentare, statistica, secția de arhitectură, secția de contencios, cabinetul medical, biblioteca și intendența.

Pe lângă aceste atribuții proprii, secretarul general mai are atribuții delegate de ministru. Astăzi secretarul general a devenit o mașină de semnat și rezolvarea dosarelor nu-i dă posibilitatea să-și exercite adevăratele lui funcțiuni de ajutor al ministrului și de șef al cancelariei întregului Minister.

Legea din 2 August 1929 a rămas deci, în bună parte, neaplicată și atunci s'a petrecut următorul fenomen: împinse de necesitățile vieții și de cerințele situației financiare, departamentele s'au organizat pe *cale de buget*, deși organizarea Ministerelor nu se poate face decât prin lege.

Astăzi ne aflăm, afară de două excepții: Ministerul de Finanțe și Ministerul Instrucției Publice, în fața unor organizări de fapt, săvârșite pe cale de buget, fără regulament.

Ne aflăm deci în fața unei situații ilegale, care trebuie să înceteze.

Pe de altă parte, adaptările și retușările succesive au un pronunțat caracter empiric, nu urmăresc o idee călăuzitoare, decât poate pe aceea de a realiza economii, mai mult aparente decât reale. Am ajuns astfel la construcții juridice cârpite, fără stil, incomode și inegante, și nu e nevoie să mai adăogăm că nimic nu este mai costisitor decât neorânduiala.

Momentul de față este prielnic pentru înfăptuirea unei noi organizări, căci epocile de criză sunt favorabile reformelor.

Asistăm la întâlnirea vechilor principii făurite de ideologia în care am crescut cu curente noi, creatoare de noi instituții. Din această cruntă învălmășeală, rostul nostru este de a desluși pe cât se poate, ce va rămâne, ce este trainic. Sunt două atitudini de luat: una de a proceda la distrugerea din temelie a vechilor instituții și la clădirea celor noi, alta de a realiza un compromis între trecut și viitor, adică de a adapta vechile instituții unor rosturi noi, fără a sacrifica pe altarul unor ideologii neverificate, tot trecutul civilizației noastre.

În anul 1934, guvernul adoptând a doua atitudine, a pornit la examinarea problemei în toată amploarea ei. În scopul de a grăbi înfăptuirile, legiuitorul, prin Legea pentru simplificarea serviciilor publice din 9 Iulie 1934, a dat delegație Puterii guvernamentale « să procedeze la simplificarea și raționalizarea serviciilor și instituțiilor publice de ordin administrativ și de specialitate », ale căror bugete sunt votate de Parlament sau de consiliile administrațiilor locale, pe următoarele baze:

« a) Contopirea serviciilor cu atribuțiuni asemănătoare din același Minister sau din Minister deosebite, Regii publice sau Case autonome, care pot primi o conducere unică;

« b) Concentrarea la fiecare Minister sau Administrație a unităților și serviciilor care le revin prin natura lor;

« c) Reducerea compunerii serviciilor;

« d) Suprimarea serviciilor unităților administrative sau funcțiilor care nu sunt de neapărată trebuință;

« e) Reglementarea cumulului de salarii și funcțiuni publice cu strictă limitare a excepțiilor ».

Ordinea stabilită de legiuitor este cea logică: mai întâi stabilirea cadrelor administrative, apoi simplificarea lor și, în sfârșit revizuirea situației funcționarilor.

În baza acestei legi au fost promulgate trei decrete:

1. Decretul pentru revizuirea funcționarilor din 18 August 1934;
2. Decretul pentru prohibirea cumulului din 18 August 1934;
3. Decretul privitor la ierarhizarea funcționarilor din 13 Noembrie 1934.

Iată ce spun art. 7 și 8 din decretul din 13 Noembrie:

Art. 7. — Pentru fiecare Minister, Regie publică, Casă autonomă, Administrație comercială, Direcție specială sau Instituțiune

publică cu caracter administrativ, numărul și denumirea direcțiilor, serviciilor și birourilor, compunerea lor, precum și atribuțiunile lor, se vor stabili prin decret regal, dat pe baza unui jurnal al Consiliului de Miniștri.

Pentru atribuțiunile locale, numărul și denumirea serviciilor și birourilor, compunerea și atribuțiunile lor, se vor stabili de Ministerul de Interne, iar pentru administrațiunile rurale, de prefect.

Art. 8. — Orice depășire a numărului direcțiilor, serviciilor și birourilor, precum și a numărului personalului ce le compun, astfel după cum se va stabili pe baza art. 7 de mai sus, atât în administrațiunile centrale, exterioare cât și în cele locale, atrage pe viitor nulitatea de drept a sporirii serviciilor și a numirilor făcute cu nesocotirea acestei interdicțiuni, precum și răspunderea personală și materială a celui ce a luat măsura ilegală.

Pentru stabilirea principiilor, după care se va proceda la reorganizarea serviciilor publice, a fost instituită pe lângă Președinția Consiliului o comisie centrală. Comisia centrală, lucrând din vara anului 1934 până astăzi, a adunat un însemnat material informativ, a stabilit principiile noii organizări și a elaborat chiar proiecte concrete de organizarea pentru fiecare Minister în parte. După ce a străbătut prima etapă, adică reorganizarea Ministerelor, comisia va păși la celelalte etape, la armonizarea salariilor și pensiilor, la întocmirea unui nou Statut al funcționarilor publici și la reîncadrarea lor, conform normelor de armonizare și noului Statut.

După cum se vede, nu este vorba numai de reforme fragmentare, ci de o reformă fundamentală. Elementele de care comisiunea va trebui să se folosească sunt: șirul stărilor legale anterioare, starea actuală, legală sau nu, rezultatele concrete obținute până acum, cerințele raționalizării, adaptarea administrației la situația financiară actuală.

Pentru prima oară se pune problema în toată complexitatea și amploarea ei. Înainte se întrebuițau formule simpliste, bunăoară: «simplificarea aparatului de Stat prin suprimarea de funcționari».

Este locul aci să înșirăm câteva reflexiuni privitoare la normele generale de organizare.

Cu excepțiunea Ministerului de Interne, misiunea fiecărui Minister se poate defini ușor, căci misiunea condiționează organizarea.

Putem deosebi dela început două categorii de direcții și servicii: acele comune tuturor Ministerelor și cele speciale, în legătură cu misiunea specifică a Ministerului.

În prima categorie, avem contabilitățile, contenciosul, serviciul personalului, cabinetul medical, economatul sau intendența, comisiile statutare (de disciplină, de numiri și înaintări). Aceste organe îndeplinesc funcții necesare oricărui Minister și pot avea o organizare similară (nu uniformă).

Contenciosul instituțiilor publice a fost temeinic reorganizat prin Legea din 9 Mai 1933, prin jurnalul Consiliului de Miniștri Nr. 316 din 18 Februarie 1935. Înainte, recrutarea avocaților publici se făcea după preferințe personale, fără garanții de capacitate profesională, simpla înscriere în birou nefiind un criteriu suficient. Astăzi corpul avocaților publici este concentrat la Ministerul de Justiție.

Pe lângă fiecare departament sau Instituție publică, funcționează un grup de avocați încadrați în corp, detașați și plătiți de Ministerul de Justiție; acest grup formează contenciosul Ministerului sau Instituției și nu constituie o unitate administrativă, nu e nici direcție, nici serviciu, nici birou. Pe lângă acest grup de avocați, funcționează un birou compus din funcționarii și dactilografele necesare. Deci contenciosul este astăzi standardizat.

În privința organizării contabilității Departamentelor sunt două concepții:

a) Concepția franceză, tradițională la noi, fiecare departament, fiind o unitate completă cu o activitate economică și financiară proprie, are o gestiune independentă și o direcție a contabilității care nu depinde decât de șeful departamentului, Ministerul de Finanțe neavând nici un amestec în felul cum fiecare departament execută partea din bugetul Statului ce i-a fost repartizată;

b) Concepția care este aplicată în unele State și pe care defunctul Vintilă Brătianu urmărea s'o introducă și la noi: direcțiile sau serviciile de contabilitate ale tuturor departamentelor sau instituțiilor publice să depindă direct de Ministerul de Finanțe prin direcția generală a contabilității Statului (vezi pag. 67 din broșura tipărită de Ministerul de Finanțe în 1926). În acest scop, Ministerul de Finanțe este unicul gestionar în numele Statului și are câte un

serviciu pe lângă fiecare departament sau instituție, și organe județene și comunale. Această concepție se apropie de vechea concepție romană (aerarium) sau medievală (fisc), autoritate distinctă și de vechea concepție românească a « visteriei ». Evident, în această ipoteză, departamentele nu mai sunt independente în activitatea lor, căci cine plătește poruncește.

În anii din urmă și, în special, după criză, se practica la noi și aiurea un sistem mixt. În teorie, fiecare departament este independent, însă tutela Ministerului de Finanțe exercitată prin întocmirea bugetului, prin controlul la angajarea cheltuielilor, prin blocarea de 10% asupra cifrei cheltuielilor, prin sistemul bugetelor lunare și decretelor lunare de cheltuieli, este din ce în ce mai strânsă încât în realitate ne apropiem mai mult de prima concepție, și am acumulat inconvenientele ambelor sisteme. Nu-și poate nimeni închipui, dacă nu s'a ocupat mai de aproape de contabilitatea publică, ce pînjenis și formalități s'a țesut în jurul celei mai legale și inofensive angajări sau plăți de cheltuieli. Cu toate acestea, acest noian de formalități nu împiedică fraudele.

Controlul preventiv exercitat la ordonanțarea cheltuielilor de consilierul-controlor al Curții de Conturi este dublat de controlul preventiv al angajării cheltuielilor, exercitat de Ministerul de Finanțe prin o comisie specială. Controlul preventiv exercitat de consilieri-controlori a fost înființat la cererea financiarilor străini care au consimțit la împrumut. Credem că un control mai puțin complicat s'ar putea exercita de însăși Curtea de Conturi printr'un complet special.

Tendința actuală de a face din Ministerul de Finanțe cel mai important din toate departamentele și de a-i acorda un drept de tutelă asupra celorlalte Ministerelor, nu este numai o consecință a situației financiare generale actuale, ci și o reacțiune contra independenței excesive a Ministerelor, rezultat al concepțiilor democratice. Necesitățile actuale au impus din nou vechea concepție anti-revoluționară a unei visterii unice.

Pe lângă manipularea fondurilor și evidența lor asigurată prin direcția contabilității și apărarea intereselor administrației în fața instanțelor judecătorești încredințată contenciosului, fiecare departament mai are o gospodărie interioară, pe care o duce un serviciu de intendență cu personalul de serviciu necesar, și un cabinet

medical însărcinat cu îngrijirea sănătății funcționarilor, un birou de arhitectură, etc.

Avem deci organe care, prin natura lor, nu se pot repartiza la direcții speciale, ci depind direct de conducerea superioară, fără ca ansamblul lor să constituie o unitate cum greșit a dispus legea din 1929.

Direcțiile și serviciile speciale îndeplinesc funcțiunile care caracterizează departamentul; ele se pot împărți în:

a) Direcții tehnice, bunăoară: Direcția apelor, Direcția generală a drumurilor, Direcția artileriei, etc.;

b) Direcții industriale și comerciale, bunăoară: Direcția industriei, Direcția comerțului, Direcția generală a porturilor și Căilor de comunicații pe apă, Direcția generală P. T. T., etc.;

c) Direcții de ocrotire socială cum sunt: Direcția muncii, Direcția generală pentru ajutorarea și ocrotirea personalului C. F. R., Casa Centrală de Asistență Socială și altele.

Fiecare din aceste direcții are o anume ierarhie și întrebuițează o tehnică specială. După o examinare atentă, ne dăm seama că nu se pot întrebuița norme rigide pentru reorganizarea tuturor direcțiilor sau serviciilor speciale; chiar noțiunile de serviciu și de birou nu au același cuprins când este vorba bunăoară de direcții administrative (contabilitate, personal), de direcții pur tehnice (ex. drumuri), de direcții comerciale (ex. S. M. R., portul Constanța).

Aci noțiunea de birou legată de o anume operație de efectuat este mai folositoare decât noțiunea de birou legată de un număr oarecare de persoane.

Sunt și organisme cu totul rebele la o standardizare biurocratică de ex.: Consiliile superioare (consiliul tehnic superior, consiliul superior al comunicațiilor), consiliile de îndrumare intelectuală pentru învățământ.

În orice caz, importanța unei unități, direcție, serviciu, birou, nu poate fi cântărită exclusiv după numărul de hârtii intrate și ieșite, căci pe de o parte pot fi multe hârtii fără importanță, care comportă o rezoluție tipică, pe de altă parte există o artă specială de a umfla importanța unei unități prin înregistrări și manipulări multiple, ceea ce dă corespondențe inutile, artă practică cu o deosebită măiestrie de unii conducători de unități.

Sunt lucrări sau dosare voluminoase care cer o deosebită atenție, cercetări migăloase și de care depinde situația materială sau morală a cetățenilor. Sunt dosare subțiri care pun chestiuni juridice și tehnice încurcate sau care se prezintă pentru prima oară. Adevăratul volum al afacerilor expediate, reala lor importanță, iată criteriul echitabil pentru cântărirea utilității și stabilirea dimensiunilor unei unități.

Problema organizării administrațiilor exterioare n'a fost încă rezolvată la noi în mod mulțumitor.

Ne-am ocupat de administrațiile locale descentralizate, într'un articol precedent ¹⁾. Ne vom ocupa aci numai de organele exterioare ale administrațiilor centrale. Aceste organe pot fi de trei feluri:

a) Administrații regionale care slujesc la desconcentrarea (descongestionarea) administrațiilor centrale și au deci atribuții legale și biurocrație de ex.: Directoratele regionale P. T. T., Inspectoratele drumurilor ale C. F. R.;

b) Organe regionale de control, fără atribuții administrative sau tehnice, care au un personal restrâns;

c) Organe locale județene și comunale, aparținând Statului, și care sunt numai organe de execuție, ex.: Serviciile județene ale drumurilor, sanitare, veterinare; Revizoratele școlare, etc.

S'a observat în mai multe rânduri că organele regionale ale diverselor departamente au circumscripții neraționale, deseori fanteziste; circumscripțiile nu se suprapun; chiar organele deosebitelor administrații ale aceluiași minister n'au aceleași circumscripții, astfel că țara întregă a fost acoperită cu o pânză inextricabilă de circumscripții de tot felul, mari și mici. În acest domeniu, domnește cea mai înspăimântătoare desordine și risipă.

Având în vedere intențiunea guvernului de a desconcentra activitatea administrației centrale în limitele fixate de o lege specială, pe ținuturi care cuprind un număr oarecare de județe, ar fi logic ca toate organele exterioare ale tuturor departamentelor să fie încadrate într'o singură împărțire teritorială, aceea a ținuturilor; mai mult în scopul de a face economii de material și personal, organele exterioare vor fi reorganizate astfel:

¹⁾ « Revista Fundațiilor Regale », 1 Mai 1935.

1. Toate inspectoratele dintr'o regiune să fie concentrate în același oraș și, pe cât posibil, în aceeași clădire.

2. Să se suprimе organele exterioare ale diverselor Ministerе care au aceleași atribuții, încredințându-se aceste atribuții organelor unui singur departament.

Dirrecțiile regionale să fie transformate în inspectorate regionale.

Proiectul de lege întocmit în 1932 de comisia prezidată de d. I. Cămărășescu prevede împărțirea țării în județe mari și fiecare județ era totodată unitate pentru administrația județeană descentralizată (cu consiliu reprezentativ și delegație) și cadru de desconcentrare regională a serviciilor de Stat, grupate sub numele de Prefectură.

Noțiunea de prefectură era deci deosebită de noțiunea de județ: prima se referă la administrația de Stat, a doua la administrația zisă încorect autonomă. Ambele administrații se exercitau în același cadru teritorial și aveau același cap: prefectul. Intr'o asemenea organizare foarte logică și aplicată bunăoară în Jugoslavia (banovina), multiplele organe regionale birocratice sau de control dispar și randamentul aparatului administrativ este sporit.

Oricare ar fi soluția, se cere ca reforma administrației locale și regionale să fie săvârșită odată cu reorganizarea serviciilor de Stat. Trebuie să existe un perfect sincronism între aceste două mișcări.

IV. RAȚIONALIZAREA

Ideologiei individualiste moștenite din secolul trecut, i se aduce astăzi învinuirea că, prin excesele ei, a contribuit la deslănțuirea crizei. S'a pornit atunci o reacțiune în sensul revalorizării grupurilor ca factor social. Lupta contra empirismului individualist și al improvizățiilor, a creat o mișcare universală de adaptarea tehnicei științifice la toate domeniile din activitatea umană. Misticele individualiste i-a succedat mistica raționalizării.

Scopul raționalizării este de a supune activitatea umană în toate domeniile, regulilor rațiunii.

Primul câmp de aplicare a fost industria și apoi comerțul; America prin taylorism și fordism a croit drumul și Germania a urmat, perfecționând metodele până la crearea sistemului numit Fliessarbeit.

Sporirea randamentului, micșorarea cheltuielilor și producția neîntreruptă erau scopurile imediate. Apoi, entuziasmați de rezultatele obținute în domeniul producției economice, tehnicienii au pretins să reglementeze activitatea politică și administrativă prin aceleași metode. Foarte mulți sociologi și politicieni au aderat la această mișcare. Raționalizarea oglindește un nou mod de a simți și de a gândi, și tinde la sporirea bunei stări a colectivității naționale.

Această ideologie poate fi considerată ca o reînviere și o modernizare a industrialismului lui Saint Simon. Nu este fără interes să amintim aci că doi juriști eminenți care au lăsat urme adânci în dreptul public modern și care, cu toate că au avut opinii diametral opuse, s'au întâlnit pe căi diverse la aceeași răspântie.

Léon Duguit considera Statul ca un sindicat de servicii publice și Maurice Hauriou vorbea de « antrepriza gestiunii administrative », considerată ca o atribuțiune fundamentală a puterii publice.

Raționaliștii europeni și tehnocrații americani au tendința să compare guvernul cu consiliul de administrație al colectivității naționale, ministrul cu administratorul-delegat la un departament, și biroul cu un atelier.

Raționalizarea urmărește perfecționarea structurii interne a organelor instituțiilor, sporirea randamentului prin metode de lucru adecvate, selecțiunea personalului și realizarea de economii, pentru a fabrica produse standard, cu cel mai mic preț posibil.

Metoda întrebuițată este împrumutată din științele pozitive, în special cele inginerești.

Dacă suntem de acord asupra scopului, este legitim să ne punem întrebarea: în ce măsură metodele raționalizării împrumutate din industrie pot fi adaptate instituțiilor administrative?

Raționalizarea a devenit o credință, a ieșit din limitele unei metode; ea purcede din convingerea că nu există decât chestiuni tehnice, că numai metodele tehnice sunt apte să rezolve toate dificultățile. Strălucita desvoltare a științelor *aplicate*, considerația generală de care se bucură astăzi tehnicienii, falimentul câteodată răsunător al metodelor individualiste și empirice sunt cauzele generale răspândirii noului crez.

Raționalizarea, ca toate credințele începătoare, are o mare putere de prozelitism. După contactul cu realitățile vieții, după primele

eșecuri, a început perioada adaptărilor și a compromisurilor. Semeția rațiunii care a cutezat să oblige toate faptele naturale să intre în rama logicei a scăzut, și mulți adepți ai noii credințe au început să-și dea seama că sunt și alte realități psihice care conduc omenirea. Sistemele tehnice sunt neputincioase să cuprindă întreaga activitate umană; ele sunt și trebuie să rămână simple metode.

Tehnica nu trebuie să devină un tiran, ci trebuie să rămână supusă omului. Statul tehnic și viața mecanizată nu vor face omul mai fericit.

Acceptarea unei discipline colective, a unei reglementări a tuturor activității nu trebuie să suprimă afirmarea individualităților sau a colectivităților locale, ea trebuie să rămână în limitele unei tehnice de perfecționare. Cu aceste rezerve, raționalizarea poate fi o metodă fecundă pe care o vom întrebuința.

În primul loc *metoda de lucru* în administrațiile publice și private trebuie să fie supusă unei raționalizări. Cele mai grele învinuiri ce se aduc administrației, sunt motivate de metodele încete, încurcate și deseori absurde care domnesc astăzi. Din cauza lor și din cauza moravurilor pe care aceste metode le-au creat, publicul nu este servit la timp, interese mari sunt nesocotite, averi primejduite sau pierdute, dreptatea este o noțiune teoretică și înfloresc abuzurile și venalitatea. Acolo unde procedura este simplă, expeditivă, clară și automată, abuzurile și arbitratul nu se pot instala.

Trebuie totuși să ne ferim de excesul contrariu, adică de o mecanizare exagerată a procedurii. Mecanizarea integrală duce după sine micșorarea facultăților funcționarului, iar erorile în fișe și tablouri devin ireparabile. Funcționarul român în special este prin firea lui rebel unei mecanizări integrale.

În principiu, pentru fiecare operație trebuie să fie responsabilă o persoană bine determinată. Unul din defectele mari ale sistemului actual este că toate operațiile sunt făcute de funcționari anonimi, procedura este așa de încălțită, încât răspunderea este difuză, deci inexistentă. Singurul mijloc de a înlătura aceste grave neajunsuri este introducerea sistemului referenților responsabili, sistem care a făcut din administrația austriacă un model.

Introducerea metodelor comerciale în administrarea unor servicii publice este ea o chestiune de metodă de lucru? Pentru detalii

trimetem la lucrarea d-lui I. V. Gruia, apărută în Revista de Drept public, anul 1928, pag. 671 și urm. Nu trebuie confundată însă metoda de lucru cu însăși organizarea serviciului. Serviciul rămâne un serviciu public și ca atare nu poate fi înstrăinat nici caracterului lui denaturat.

Facem unele rezerve în privința întrebuițării generalizate a contabilității în partida dublă; această metodă se dovedește bună numai la serviciile cu caracter industrial sau comercial. Am observat că la multe servicii se întrebuițează în mod obișnuit contabilitatea publică simplă, iar pentru a satisface litera legii și Ministerul de Finanțe se mai ține un rând de contabilitate în partida dublă; iată unde duc măsurile pripit generalizate.

O însemnată simplificare constă în suprimarea corespondenței inutile, prin codificarea circularilor, ordinelor și instrucțiunilor în broșuri explicative care să conțină rezolvirea cazurilor care se întâlnesc zilnic și formulare tip. În ziua când va fi pedepsit funcționarul care își permite să ceară prin corespondență instrucțiuni pentru rezolvirea cazurilor prevăzute în lege sau în instrucțiuni, sau funcționarul care, dornic de a ocoli legea, dorește totuși să se pună la adăpost, adresează autorității superioare petițiile primite cu apostila: «Vă rog să binevoiți a dispune» adică să dispună altfel decât este scris în lege, atunci volumul corespondenței se va reduce considerabil.

V. AGENȚII SERVICIILOR PUBLICE

Concomitent cu reorganizarea serviciilor publice și a metodelor de lucru, se impune revizuirea normelor de recrutare, de înaintare, de ierarhizare și de salarizare a funcționarilor publici de toate categoriile.

Caracterul juridic al legăturii între Stat și funcționar, atât în doctrină cât și în jurisprudență, este astăzi bine determinat. Un act legislativ creează funcțiunea cu atributele, competențele și avantajele legate de dânsa; acest act este oricând revocabil sau modificabil pe cale legală impersonală și generală. Apoi puterea administrativă investeste prin actul de numire (act administrativ de autoritate) pe un individ oarecare cu competențele legal determinate. Acest act nu prezintă caracterele unui act de drept privat.

În mod simplist, legile noastre administrative împart pe funcționarii publici în funcționari administrativi și funcționari de specialitate. Această diviziune este arbitrară; este în adevăr neîndoios că funcțiunea de contabil bunăoară prezintă un caracter de specialitate.

Credem că ar fi mai logic ca toți funcționarii publici să fie organizați în corpuri speciale, dotate fiecare cu un Statut care, să prevadă normele de recrutare, de înaintare, de salarizare aplicabile pului. Am avea astfel următoarele corpuri:

Corpul ofițeresc; Corpul magistraților; Corpul avocaților; Corpul diplomatic, tehnic, medical, didactic, agronomic, administrativ și al contabililor. S'ar putea astfel întocmi un Statut unic, având o parte generală cu dispoziții care se aplică la toți funcționarii publici și câte o parte specială pentru fiecare corp. Statul ar dispune astfel în fiecare moment de un contingent de candidați pregătiți pentru fiecare specialitate. Pe de o parte, condițiile de admisibilitate în corp și de înaintare ar fi stabilite, indiferent de faptul numirii, iar pe de altă parte, numirea s'ar face exclusiv în condițiile legale prevăzute în Statut. Astfel că recrutarea ar deveni automată.

O practică profund dăunătoare prestigiului funcționarilor și dezastruoasă pentru o bună gestiune administrativă, este generalizarea detașărilor și a delegațiilor. Funcționari titulari sunt plimbați în toată țara pe cale de detașare; sunt funcțiuni importante care, în loc să fie îndeplinite de funcționari titulari calificați, sunt ocupate de subalterni delegați să conducă serviciul. Câte chesturi de poliție sau poliții de orașe au fost conduse pe cale de delegații de agenți de informații, câte preturi girate de notari ocazionali?

Problema salarizării funcționarilor trebuie reluată și tratată după metodele raționalizării, căci normele de salarizare oferă astăzi o desăvârșită fantezie și nenumărate absurdități: funcționari care prestează o muncă de egală calitate și cu aceleași titluri și vechime primesc salarii cu totul deosebite, fără comparație între ele. Sunt salarii personale. Dăm aci un singur exemplu: sunt pentru primpretori 33 tipuri de salarizare, variind dela 3.750 lei la 8.150 lei pe lună, dintre care 12 tipuri cuprind un singur funcționar și 6 doi funcționari; gradațiile de vechime nu pot justifica o asemenea situație. Găsim multe alte exemple în toate administrațiile, bunăoară la P. T. T. unde sunt 98 tipuri de salarizare.

Se impune deci o neîntârziată reducere a salariilor la un număr fix și rezonabil de tipuri, cu alte cuvinte, să se procedeze la armonizarea salariilor. Pentru rezolvarea acestei probleme, destul de complexă, sunt două metode principale. Prima constă în echivalarea funcțiilor din diferitele ierarhii ce există în administrație; de ex.: se echivalează funcțiile tehnice, didactice, militare, etc., cu cele pur administrative. Această metodă este complicată, duce la aprecieri arbitrare și la favorizări nedrepte. A doua metodă constă în alcătuirea unei scări fixe de salarizare compusă bunăoară din 20 clase, fiecare clasă putând fi împărțită în 2 sau 3 subîmpărțiri. La fiecare clasă corespunde o salarizare, fixă și o pensie fixă, indiferent de natura funcțiilor ce curpinde clasa. Apoi ierarhia fiecărui corp este adaptată în mod separat la această scară fixă, fără preocupare de echivalare, deci de comparații, câteodată jignitoare, și fiecare funcționar este încadrat la numire în clasa cutare.

În timpul carierei, el înaintează în clasă, urcând treptele ierarhice sau schimbând ierarhia.

Unii publiciști au pretins că 70% din buget este consacrat plății salariilor. Prezintată astfel, estimăția este nedreaptă; realitatea este alta și anume: bugetul este anormal. Dacă volumul cheltuielilor totale scade în fiecare an, este evident că la un moment dat salariile pot reprezenta 100% din buget. Determinarea procentului din totalul cheltuielilor ce trebuie să reprezinte plata salariilor, trebuie calculat în raport cu un buget normal.

Se mai simte nevoia de a revaloriza noțiunea de funcționar, de slujbaș. Serviciul public nu este un adăpost personal, o metodă de a parcurge etapele vieții cu minimum de trudă, de răspundere și de muncă.

Funcțiunea trebuie exercitată cu demnitate, cu mândrie și înconjurată cu considerație generală; de acest lucru este legată firește asigurarea unui minimum de existență demnă.

VI. CONCLUZII

După o lungă perioadă de inflații și de devalorizare în toate domeniile, legile naturale și bunul simț ne constrâng să revenim la concepții mai sănătoase și mai echilibrate. Se impune deci o

temeinică reorganizare a serviciilor publice, fără a cădea în exagerările misticei economiilor sau misticei raționalizării.

Trebue să îndepărtăm improvizațiile, empirismul, dar, trebuie să ne ferim să dezorganizăm prin exces de metodă. Experiența acumulată prin exercițiul puterii administrative, faptele reale sunt și ele izvoare de norme, nu numai operațiile rațiunii.

O reformă nu este trainică dacă este exagerată și absolută; o reformă nu se poate lipsi de concursul interesaților, iar la rândul lor interesații sunt datori să sprijine guvernul în înfăptuirea unei bune reforme.

Cea mai bună doctrină este aceea plămădită din experiența umană și acceptată.

IULIAN M. PETER

AMINTIRI DIPLOMATICE

VIENA (1906—1908)

I

În primăvara anului 1906, Legațiunea dela Viena ajunsese vacantă, în urma demisiei lui Emil I. Ghika, unul din cei mai buni reprezentanți ai noștri în străinătate. Prin inteligența sa și humorul său cam caustic, el știuse să-și creeze o situație excelentă, în diferitele sale misiuni; matineurile muzicale, organizate de amabila sa soție, atrăgeau, în saloanele Legației, elita societății vieneze. Guvernul român era însă nemulțumit că reprezentantul său nu-și punea în joc creditul de care se bucura la Viena, pentru a da să înțeleagă Guvernului austro-ungar că adeziunea noastră la Tripla-Aliață reclama din partea îndoitei monarhii un sprijin serios în favoarea intereselor noastre politice. Observațiilor și criticilor pe care Guvernul crezuse necesar să i le facă, în această privință, Emil Ghika răspunse printr'o scrisoare de demisie.

Locul său vacant îmi fu oferit și, cu toate că eram încă foarte legat de misiunea mea la Constantinopol, tocmai din cauza problemelor interesante pe care reușisem să le rezolv, primii cu plăcere să trec la Viena, în vremea aceea unul din posturile cele mai însemnate și mai delicate din diplomația noastră.

Mi-am luat deci postul în primire, în primele zile ale lunii Mai 1906.

Legația era instalată, de mai multă vreme, în 36, Heugasse (astăzi Prinz Eugen Strasse), în etajul întâi al unui splendid imobil, proprietatea unui bogat industriaș, poreclit Regele zahărului din Ungaria, socrul d-lui von Tschirsky, pe atunci

Ambasador al Germaniei la Petersburg, mai târziu Ministrul Afacerilor Străine al Imperiului german.

Saloanele încăpătoare ale Legației dădeau în grădinile minunate ale palatului Schwartzenberg, care se întindeau de-a-lungul lui Heugasse până aproape de Staatsbahn. Un portret foarte reușit al Regelui Carol, pictat de Angeli, se încadra, cum nu se poate mai bine, în bogata ornamentație fixă a sălii de bal. După plecarea lui Emil Ghika, Legația era aproape cu totul lipsită de un mobilier prezentabil; puținele mobile utilizabile, care aparțineau Statului, datau de pe timpul misiunii la Viena a lui Ion Bălăceanu (1879).

Cam pe timpul acela, casa mea părintească din Calea Victoriei, din fața Palatului Regal, fusese expropriată de Primărie și urma să fie dărîmată, lăsând liber un teren de mai bine de o mie de metri pătrați. Am vîndut mai târziu acest teren, pe care s'a construit imobilul ocupat astăzi de Automobil Clubul Regal Român.

În vederea recepțiilor pe care trebuia să le dau și pentru a instala convenabil Legația, am transportat la Viena cea mai mare parte din mobilierul părinților mei.

Cancelaria Legației era instalată la câțiva pași, în aceeași stradă, la Nr. 48.

Aveam sub ordinele mele un personal destul de numeros. Consilier de Legație era Nicolae (Ninon) Cantacuzino. Primul secretar, Dimitrie I. Ghika, venea dela Salonic, unde ocupase cu distincție locul de consul general, în timpul misiunii mele la Constantinopol, și-mi dăduse un sprijin prețios în străduința mea de a scoate în evidență elementul românesc din Macedonia și Epir. Spre marea mea satisfacție, regăsii la Viena, în calitate de al doilea secretar, pe prietenul meu C. I. Argetoianu, care fusese și în trecut, în două rânduri, alături de mine, la Roma în 1895 și la Constantinopol în 1903. Colaborarea noastră nu avea să ia sfârșit la Viena, căci Argetoianu mă urmă, mai târziu, în calitate de prim secretar, la Paris, unde am fost transferat în 1908. Acesta a fost ultimul său post în diplomație; ardea de nerăbdare să se întoarcă în țară, unde îl aștepta un viitor politic strălucit. Constantin C. Ollănescu era al treilea secretar și Nicolae Ghermani atașat. Maiorul N. Schina ocupa funcția de atașat militar pe lângă Legație. D. von Lindheim, un industriaș bogat, fusese

numit consul general, încă din timpul misiunii la Viena a lui Ion Bălăceanu, îndată după tratatul dela Berlin și deținea de atunci acest post. Soția sa, o femeie foarte plăcută, primea mult; saloanele lor erau foarte frecventate de cea mai bună societate vieneză.

* * *

Max Knott era intendentul cancelariei. Cum avea o scriere foarte frumoasă, personalul Legației profita de serviciile sale, încredințându-i și lucrările de copist; căci pe timpul acela mașinile de scris și dactilografele nu erau încă introduse în cancelariile noastre, în străinătate.

Când făceam vizite oficiale, la Palatul Imperial, la Ministere și la Ambasade, Max, intendentul, se urca pe capra trăsorii, arborând o uniformă strălucitoare de «chasseur», de culoare verde închis, cu tolba și pumnalul de bronz aurit pe șold, cu bicornul împodobit cu galoane aurite, acoperit cu lungi pene verzi ce fâlfâiau în vânt. Asemenea uniformă era rezervată numai «vânătorilor» familiei imperiale și ai ambasadorilor acreditați la Viena, de aceea provoca oarecum nemulțumirea și invidia unora din colegii mei, miniștri plenipotențitari.

Unul din predecesorii mei la Legația din Viena, vărul meu Teodor Văcărescu, crezuse de cuviință să-și aroge acest privilegiu, poate că în amintirea faptului că fusese Mareșalul Curții la București, și tradiția se menținuse până la venirea mea. La observațiile delicate ale Protocolului Curții Imperiale, mă mărgineam să fac pe surdul, după cum cred că procedaseră și ceilalți miniștri români, dinaintea mea. Succesorii mei la Viena, Nicolae Mișu și Edgar Mavrocordato, au neglijat să se prevaleze de acest precedent stabilit.

Când ieșeam la plimbare pe străzile Vienei în trăsura Legației, lumea întorcea capul după trăsură, crezând că trece vre-un membru al familiei imperiale sau vre-un ambasador străin.

* * *

Max Knott, care fusese «Leibjäger» în serviciul principelui Filip de Cobourg, se aflase la Mayerling, în noaptea morții tragice a arhiducelui Rudolf și a Mariei Vecsera, însă nici unul dintre

noi n'a putut să obțină dela el cel mai mic și neînsemnat amănunt asupra celor petrecute în acea ocazie. Astăzi încă, după ce au trecut mai bine de 40 de ani dela înfiorătoarea întâmplare, și cu toate publicațiile, mai mult sau mai puțin contradictorii, nu s'a dezvăluit încă în întregime misterul privitor la împrejurările oribilei tragedii, care a costat viața moștenitorului tronului imperial.

* * *

Impăratul Franz Iosef mi-a făcut cinstea să mă primească în palatul Schönbrunn, la 30 Mai 1906, pentru remiterea scrisorilor mele de acreditare.

Fusesem deja prezentat Impăratului, cu cinsprezece ani înainte, în 1891, când, alături de George Duca, directorul General al Căilor Ferate Române, dețineam calitatea de Plenipotențiar, pentru a negocia, a încheia și a semna două convențiuni: una cu Guvernul austriac, pentru a înființa o gară românească la Burdujeni, și a pune capăt serviciului în comun al gării internaționale din Ițcani, care dăduse loc, între ambele țări, la plângeri reciproce și la incidente continue; a doua, pe care am semnat-o la Budapesta, stipula crearea a două joncțiuni noi între liniile noastre ferate și cele maghiare, la Turnul-Roșu și la Palanca.

Bătrânul monarh mă întâmpină cu multă bunăvoință. Mă întrebă de sănătatea Regelui Carol, de care îl lega o prietenie veche, și evocă amintirile pe care i le lăsase vizita sa la Sinaia, care avusese loc câțiva ani în urmă. Cunoștea și aprecia marile merite ale Suveranului nostru care, în decursul unei lungi domnii, reușise să facă din România una din țările cele mai fericite și mai prospere, bucurându-se, în același timp, de stima tuturor Puterilor europene.

Apoi, Impăratul se informă cu amabilitate de posturile pe care le ocupasem în cariera mea și îmi aminti că auzise cu interes, dela contele Goluchowsky, despre activitatea folositoare pe care o depusesem la Constantinopol, în favoarea Românilor din Turcia. Audiența luând sfârșit, cerui voie Impăratului de a-i prezenta personalul Legației, care mă însoțise.

* * *

În răstimpul celor doi ani, cât a ținut misiunea mea la Viena, am avut de mai multe ori ocaziunea să-l văd pe Împărat și să mă întrețin cu el. Mai întâi cu ocazia unui dineu dat în cinstea Legației noastre, în palatul dela Schönbrunn. Invitația era pentru orele 5 și consemnul imperial cerea să nu se stea la masă mai mult de 20 minute. De altminteri menu-ul era destul de simplu. Printre alte feluri cuprindea și tradiționalul « Rindfleisch » (rasol de vacă), care nu lipsește dela masa nici unui bun vienez.

După dineu, Împăratul făcu cerc și se întreținu cu aproape toți invitații.

În luna Septemvrie 1907, Regele Carol urma să petreacă două zile la Viena, la întoarcerea Sa dela Sigmaringen și dela Lucerna. Fusesem prevenit că această vizită nu trebuie să aibă un caracter oficial, totuși Împăratul avea de gând să-l întâmpine la gară.

Mă găseam la Westbahnhof, câteva clipe înaintea sosirii Împăratului, care veni în echipajul său, însoțit de un aghiotant. După ce salutase persoanele care se aflau în sala de așteptare și se întreținuse cu câteva din ele, Împăratul trecu cu noi pe peronul gării. Amândoi Suveranii se bucurară de revedere și, după ce se îmbrățișară, trecură în revistă compania de onoare. Împăratul luă cu dânsul în trăsură pe Rege, până la hotelul Krantz, unde suveranul nostru avea obiceiul să tragă. Un ceas mai târziu, Regele Carol îi întoarse vizita la palatul Schönbrunn; a doua zi după amiază, Împăratul îl vizită pe Rege la hotel. Pe Kärnthnerstrasse și în piața Neuer Markt, un serviciu de ordine menținea la o distanță cuviincioasă mulțimea dornică de a saluta pe Împărat. Vienezii aveau rareori ocazia să vadă pe Suveranul lor, dându-se jos în plin centru al orașului.

* * *

Lunga domnie a lui Frantz Iosef a fost însemnată de un șir de nenorociri, atât pentru Austria-Ungaria, cât și pentru dinastia Habsburgilor și pentru șeful ei, Împărat și Rege.

Indată după urcarea sa pe tron (1848), tânărul Împărat a trebuit să reprime revoluția urzită de Unguri. Și nu ar fi reușit să zdrobească această mișcare care amenința să dezmembreze monarhia, dacă Țarul Rusiei, Nicolae I, nu i-ar fi venit în ajutor, ca bun vecin, trimițând trupe în Ungaria, pentru a restabili ordinea în Imperiu.

Cât de mult a trebuit să sufere Frantz Iosef în amorul său propriu, făcând apel la Suveranul unei națiuni, care de sigur că nu era amica încercată a Austriei !

Zece ani după aceea, în 1859, Frantz Iosef a trebuit să aziste la pierderea uneia din cele mai bogate provincii ale Imperiului, Lombardia. Politica dibace a lui Cavour dobândise dela Napoleon al III-lea sprijinul armatei franceze în vederea realizării unității italiene.

Apoi, în 1866, colaborarea armatelor prusiene și italiene, pregătită de geniul lui Bismarck, pricinui Austriei înfrângerea dela Sadova, de pe urma căreia pierdu situația preponderentă pe care o ocupa, încă dela tratatul din Viena, din 1815, în sânul Confederației germanice, în care figura alături de Prusia, Bavaria, Saxonia și de o sumedenie de State germane. Această Confederație avea un Parlament care se întrunea la Frankfurt pe Main, sub președinția reprezentantului Austriei. După Sadova, se constituî, sub președinția Prusiei, o Confederație a Statelor Germaniei de Nord, care dură până la proclamarea lui Wilhelm I ca Împărat al Germaniei, la Versailles, în 1871.

Tot în 1866 și cu toată victoria armatelor sale și a flotei sale la Custozza și Lissa, Frantz Iosef trebui să abandoneze lui Napoleon al III-lea provincia Veneția, care o cedă Italiei.

În 1914, poate că nădăjduind să ridice prestigiul îndoitei monarhii, pe care cel de-al doilea război balcanic îl micșorase sensibil, Frantz Iosef a avut slăbiciunea să permită Guvernului său a trimite acel ultimatum Serbiei, fără să chibzuiască, nici să-și dea seamă că acesta risca să deslănțuiască războiul mondial și să aducă poate cu sine desmembrarea totală a Imperiului său.

* * *

Această serie de catastrofe militare și politice care a lovit Austro-Ungaria, s'a întovărășit cu o adevărată hecatombă în familia Habsburgilor.

Arhiducele Ferdinand, fratele lui Frantz Iosef, ales de Napoleon al III-lea să domnească în Mexic sub numele de Împăratul Maximilian, nu a putut să-și mențină decât abia trei ani tronul, cu tot ajutorul armatelor franceze, și a sfârșit prin a fi pus la zid și împușcat de armata revoluționară a lui Juarez, la Queretaro în 1867.

Soția lui Maximilian, Impărăteasa Charlotte, sora Regelui Leopold al II-lea al Belgiei, a înnebunit de durere și și-a dus, mai bine de patruzeci de ani, nenorocita-i existență, internată în castelul dela Laeken.

Cine a putut uita moartea tragică dela Mayerling, în 1889, a unicului fiu al lui Frantz Iosef? Dramă până astăzi misterioasă, în care, alături de moștenitorul tronului, a pierit și tânăra și frumoasa Maria Vecsera.

Apoi, în Septembrie 1895, este asasinată Impărăteasa Elisabeta, lovită mortal de pumnalul italianului Luccheni, pe cheiul lacului Genevei, în clipa în care era să se îmbarce pentru a întreprinde o excursie pe lac. Astfel se sfârși trista existență a Impărătesei care-și plimba zilele în neîncetate călătorii, încercând poate să găsească oarecare diversiune a nenorocirilor ei. În villa «Achilleon» pe care și-o construisese la Corfu, se deda la studiul artei și limbei elene. După moartea ei, Impăratul Wilhelm al II-lea cumpără această proprietate. Impărăteasa Elisabeta petrecuse de asemenea câteva ierni într'o vilă pe Coasta de Azur, la Capul Martin.

Mai e nevoie să amintesc și de dispariția misterioasă a unuia din nepoții Impăratului, tânărul și strălucitorul arhiduce Iohann, care, părăsind titluri și prerogative, luă numele de Iohann Orth și se îmbarcă, plecând spre țarmuri depărtate, de unde nu a mai dat vreodată semne de viață?

Un alt membru al familiei Habsburg, arhiducele Leopold, părăsi, la rândul său, titluri și privilegii, pentru a lua numele burghez de Leopold Wölfling și a trăi sărac, ca simplu particular, în străinătate, după o căsătorie din cele mai modeste.

Arhiducesa Matilda, fiica arhiducelui Albrecht, pregătindu-se să meargă la un bal, răsturnase din nebagare de seamă un sfeșnic care-i dete foc rochiei, și muri în urma arsurilor grave.

Alți doi membri ai familiei de Habsburg, arhiducii Wilhelm și Ladislav au pierit de moarte violentă, unul căzând de pe cal, celălalt în urma unui accident provocat de o armă de foc.

În sfârșit, un ultim act avea să încheie, pentru Impăratul Frantz Iosef, această lungă serie de nenorociri din sânul familiei imperiale: asasinatul dela Serajevo, în care moștenitorul tronului, arhiducele Frantz Ferdinand și soția sa morganatică, contesa

Sophia Chotek, ducesă de Hohenberg, căzură victime unui complot.

Și cu toate aceste catastrofe, Frantz Iosef continua să suporte loviturile soartei. Putem oare atribui această atitudine unei mari forțe de caracter sau, după cum au pretins-o unii, era cu desăvârșire lipsit de inimă și de aceea putea să înfrunte plin de seninătate toate nenorocirile?

* * *

Impăratul nu avea nici o simpatie pentru moștenitorul tronului, Frantz Ferdinand, — fiul fratelui său, arhiducele Karl Louis și al arhiducesei Annunziata, născută principesă a celor Două Sicilii, — și se spune că lăsa adeseori să se simtă că dezaproba încercările nepotului său de a se amesteca în politica Monarhiei.

Frantz Ferdinand moștenise o avere foarte mare, la moartea ultimului reprezentant al casei de Este și al ducilor de Modena. Astfel ajunsese proprietarul vestitei Villa d'Este din Tivoli, intrată de curând în stăpânirea statului italian. În tinerețea sa, sănătatea arhiducelui lăsa de dorit. Cum era slab de plămâni, la sfatul doctorilor se hotărî să întreprindă o călătorie lungă în țările calde și însorite. Imi amintesc că am vizitat, cu mult interes, un adevărat muzeu etnografic, pe care arhiducele îl instalase în palatul Modena dela Viena, și unde grupase bogatele colecții adunate din călătoriile sale în Africa și în Asia.

Frantz Ferdinand ar fi putut face cea mai strălucită căsătorie. Pe lângă principesele streine care ar fi fost fericite la perspectiva de a domni odată la Viena, multe arhiducese visau să se căsătorească cu moștenitorul tronului.

Arhiducesa Isabella, născută principesă de Croy, soția arhiducelui Frederic, era în deosebi dornică să-și mărite una din fetele ei cu Frantz Ferdinand și, în această speranță, îi plăcea să-l invite adesea în castelul ei, în care i se păruse că arhiducele se simțea din ce în ce mai bine.

De aceea, mare îi fu surprinderea și încă mai mare decepția și indignarea când, din întâmplare, descoperi că Frantz Ferdinand nici pe departe nu se gândea la vre-una din fiicele ei. După o partidă de tennis, la care luase parte și arhiducele, un servitor aduse arhiducesei Isabella ceasornicul pe care Frantz Ferdinand îl

uitase pe terenul de tennis; de lanț atârna un medalion pe care arhiducesa avu curiozitatea să-l deschidă; în medalion era încadrată o miniatură, chipul contesei Sophia Chotek, una din domnișoarele ei de onoare. Astfel descoperi că intimitatea dintre arhiduce și tânăra fată dura de mai mult timp. Ea destitui îndată pe contesa Sophia Chotek din serviciul pe care aceasta îl îndeplinea pe lângă ea și o goni, apostrofând-o în mod grosolan, gest care determină pe Frantz Ferdinand să ceară îndată tânăra fată în căsătorie.

Impăratul încercă, prin toate mijloacele, să-și abată nepotul dela acest proiect; văzând însă că nu reușește în nici un chip, sfârși prin a ceda, cu condiția expresă ca arhiducele să renunțe în mod solemn ca soția sa să ajungă Impărăteasă și copiii, care se vor naște din căsătorie, să aspire la tronul împărătesc.

Căsătoria morganatică a lui Frantz Ferdinand nu conferea deci nici un drept contesei Chotek, căreia Impăratul îi acordă titlul de ducesă Hohenberg.

De fapt, statutele familiei imperiale n'ar fi îngăduit niciodată contesei Chotek să se urce pe tronul imperial al Austriei, însă tronul Ungariei urma altă regulă: soția Regelui, oricine ar fi fost ea, devenea prin simplul fapt al căsătoriei, Regină a Ungariei și copiii ei puteau să aspire, prin aceasta, în mod legitim, la Coroana Sfântului Ștefan.

Vârsta înaintată a Impăratului și eventualitatea morții sale, dădeau loc, la Viena, la multe comentarii: lumea se întreba dacă actul de renunțare la tronul imperial pentru soția și copiii lui Frantz Ferdinand nu avea să aducă cu sine complicații și dacă posibilitatea, pentru ducesa de Hohenberg, de a deveni normal Regina Ungariei, la moartea lui Frantz Iosef, nu avea, *ipso facto* drept consecință anularea totală a actului de renunțare a arhiducelui. Se punea întrebarea dacă în ziua aceea, în caz de nevoie, nu s'ar recurge la Papă pentru a-l deslega pe Frantz Ferdinand de jurământul său.

Cu ocazia vizitelor sale la Viena, Impăratul Wilhelm al II-lea arată multă atenție arhiducelui și soției sale, socotind poate să-și asigure astfel, în viitor, simpatiile lui Frantz Ferdinand și o colaborare politică intimă a ambelor Impărății. Atențiunea arătată de Wilhelm al II-lea ducesei de Hohenberg nu avu nici o influență

asupra atitudinii lui Frantz Iosef care, la ceremoniile Curții, continua să acorde soției nepotului său un loc în urma tuturor arhiduceselor.

Rigoarea îndărătnică a Impăratului nu-i făcu ducesei de Hohenberg nici măcar grația să odihnească în cripta Habsburgilor, la Viena, alături de acela cu care împărtășise mparte la Serajevo, și soția lui Frantz Ferdinand fu îngropată departe de Viena, fără nici un ceremonial. Copiilor nici nu li s'a îngăduit să asiste la funeraliile tatălui lor.

Am avut la Paris ecurile indignării pe care o produsese la Viena rigoarea protocolului impus de Impărat, a doua zi după atentat.

* * *

Infrângerile suferite de armatele Sale, pierderea a două din cele mai frumoase provincii, excluderea Austriei din sânul Confederației germanice, acest șir de nenorociri suferite de îndoita monarhie nu-l făcuse pe Frantz Iosef să-și piardă dragostea supușilor săi. Bătrânul împărat se bucura de prestigiul pe care i-l dădea vârsta sa și sentimentul adânc al conștiinței cu care-și îndeplina îndatoririle de Suveran.

Totuși, de mai multe ori, am avut ocazia să aud criticându-se spiritul său îndărătnic, strâmt și rebel la orice inovație. Avea cea mai înaltă idee despre datoriile, dar și despre drepturile sale de Suveran și de șef suprem al dinastiei Habsburgilor și, în acest sens, nu admitea nici o tranzacție.

Sclav al unui protocol învechit și al etichetei spaniole, în vigoare încă din timpul lui Carol-Quintul, Frantz Iosef nu se putea convinge decât cu greu la argumentele altora, și înnoirile, chiar cele mai necesare, îi repugnau. Astfel refuza să se urce în automobil și continua să-și facă plimbările și vizitele într'o « victoria » sau într'un cupeu tras de doi cai albi.

Cabinetul său civil și militar nu era compus din elementele cele mai capabile, însă era alcătuit din persoane pe al căror devotament orbesc putea să se bizuiască în orice ocazie. Obiceiul său de a se scula dimineața la cinci îngreuna serviciul acelora chemați să lucreze cu el. Pe cât se pare, era destul de exigent cu anturajul său.

* * *

Arhiducele Frantz Ferdinand, ajuns moștenitor al tronului, la moartea arhiducelui Rudolf (1889), se pregătea pentru rolul pe care avea să-l joace odată și se dovedea un om dintr'o bucată.

Impulsiv, violent, tăios, încăpățânat, mi se spunea că critica amarnic felul de-a fi al unchiului său, a cărui politică o dezaproba în orice ocazie; îi reproșa că, în urma Ausgleich-ului din 1867 cu Ungaria, lăsase pe Unguri să joace un rol din ce în ce mai însemnat în direcția politică austriacă.

Intr'adevăr, în 1849, după înfrângerea revoluției maghiare, Austria pusese lucrurile aproape la punct și Ungaria ajunsese un fel de simplă provincie a Imperiului. Alături de Ungaria, Transilvania se bucura de o autonomie destul de largă.

Dar în urma înfrângerilor militare succesive ale Monarhiei, o politică nepăsătoare și neglijentă îi mijloci Ungariei să câștige în autoritate. Și în Ardeal, populația românească și săsească simți din ce în ce mai greu jugul maghiar.

Astfel se ajunsese la funestul Ausgleich din 1867, care puna pe picior de egalitate Imperiul austriac și Regatul maghiar, fără să se țină seamă că, în virtutea acestui acord, Austria avea să suporte aproape 70% din cheltuelile comune ale Monarhiei, câtă vreme Ungaria nu urma să contribue decât cu vreo 30%. Egalitatea politică fu consacrată solemn în ziua în care Frantz Iosef se încoronă la Budapesta cu coroana Sfântului Ștefan, ca Rege al Ungariei.

Frantz Ferdinand visa să opereze, în ziua urcării sale pe tron, o adevărată răsturnare a Monarhiei și-și promitea să facă din Austro-Ungaria un stat modern, hotărât să pună pe un picior de egalitate toate naționalitățile Imperiului.

Pe lângă cabinetul civil și militar al Impăratului, arhiducele își alcătuisese o cancelarie proprie, civilă și militară, în palatul Belvedere, unde rezida la Viena; se pare că își alcătuisese pentru uzul său propriu, arhive personale, în castelul dela Konopisch, în Boemia, cu privire la toate problemele Monarhiei.

Insă, până și intimii săi nu împărtășeau iluziile moștenitorului.

Căci Monarhia Austro-Ungară era desigur un edificiu prea învechit ca să poată rezista unei modificări serioase și, mai puțin încă, unei reconstrucții pe baze noi. Cât de îndepărtat era

timpul în care Austria își purta pretutindeni mândra ei deviză: « *Austriae Est Imperare Orbi Universo* », deviză înscrisă sub inițialele AEIOU sub portalul Burg-ului din Viena.

Față de intimii săi, Frantz Ferdinand nu se sfia să-și mărturisască planurile pe care le urmărea și se afirma că mergea atât de departe, încât spunea răspicat: « Ungurii vor trebui chemați cât mai curând la ordine, altfel ar putea fi prea târziu pentru a salva Monarhia ».

Arhiducele blama slăbiciunea politicii austriace față de cerbicia maghiară. Rezultatele atitudinii pasive a cercurilor conducătoare îl nelinișteau și nu se împăca cu această deviere a politicii tradiționale a Austriei.

Tot ceea ce mi se spunea despre atitudinea moștenitorului tronului nu-mi lăsa nici o îndoială cu privire la politica pe care arhiducele Frantz Ferdinand avea s'o adopte, în ziua când va fi chemat să preia succesiunea unchiului său. Schimbarea de direcție pe care ar fi imprimat-o cărmei îndoitei Monarhii n'ar fi reușit poate să împiedice desmembrarea ei finală, dar ar fi întârziat, cu siguranță, liberarea naționalităților de sub stăpânirea austro-maghiară. Știam că se întreținuse, în multe rânduri, cu dr. Aurel Popovici, cunoscutul publicist ardelean. Se spunea chiar că inspirase lucrarea pe care acesta o publicase la Leipzig « *Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich* », însoțită de o hartă etnografică a Ungariei, care scotea în evidență locul precumpănitor pe care-l deținea elementul românesc. În momentul publicării ei (1906), această lucrare provocase în Europa o adevărată senzație, căci demonstra pe deplin dreptul naționalităților sugrumate prin politica de egemonie maghiară.

* * *

Luându-mi postul în primire, la Viena, am găsit ca titular al Ministerului Afacerilor Streine pe contele Goluchowsky, cu care eram în legături foarte bune, încă de pe timpul când el reprezenta Monarhia austro-ungară la București și eu ocupam funcțiunea de Secretar General al Ministerului Afacerilor Streine sub P. P. Carp, generalul Manu și Alexandru Lahovary.

Contele Goluchowsky se bucura de mult credit pe lângă Împărat, care îi arăta o mare simpatie. Protecția lui Frantz Iosef

se explică atât prin calitățile personale ale contelui cât și prin favoarea deosebită de care beneficia, de multă vreme, elementul polonez în Austria. Într'adevăr, voturile deputaților polonezi din Parlamentul austriac erau aproape totdeauna asigurate Guvernului și constituiau un sprijin foarte însemnat adus majorității.

Posesorul unei averi însemnate, foarte cunoscut în societatea înaltă pariziană pe timpul când, în calitate de tânăr secretar, făcea parte din Ambasada austro-ungară la Paris, contele Goluchowsky era căsătorit cu una din surorile principelui Murat, ceea ce a contribuit să-i favorizeze cariera. Misiunea sa în România i-a îngăduit să se distingă. Câștigase încrederea absolută și prietenia Regelui Carol, simpatia generală a societății românești și a cercurilor politice. De aceea promovarea sa la postul de Ministru al Afacerilor Streine al Monarhiei, ca succesor al contelui Kalnoky, fu primită cu satisfacție în România.

În ierarhia Corpului Diplomatic, Legațiunea din București trecea drept anticamera unei Ambasade și postul cel mai însemnat printre Legațiunile europene. Mulți miniștri streini, acreditați la București, au trecut de-a-dreptul într'unele ambasade principale din Europa; mă mărginesc să citez unele cazuri: contele Tornielli, trimis la Londra, baronul Saurna și contele Bülow la Roma, principele Urussoff la Viena, marchizul Pallavicini la Constantinopol, baronul d'Aerenthal la Petersburg.

În tot timpul șederii sale la Ballplatz, contele Goluchowsky a știut să conducă politica austro-ungară cu prudență, moderațiune și dibăcie, în împrejurări din cele mai delicate, evitând orice complicații. Astfel a ajuns la o colaborare plină de încredere între Austro-Ungaria și Rusia, în urma acordului încheiat la Mürzsteg în 1904, iar atitudinea sa plină de tact, în timpul răscoalelor bulgare în Macedonia, a contribuit puternic la menținerea păcii în Europa.

De aceea, retragerea sa din fruntea politicii externe a fost unanim regretată. Una din cauzele ei a fost atribuită nemulțumirii Maghiarilor, care nu puteau să uite că veșnicele lor plângeri, în orice ocazie, împotriva Românilor, nu găsise pe lângă el decât un sprijin foarte slab, pe timpul când conducea Legația dela București. La Budapesta era taxat drept prea îngăduitor față de România și de Românii din Ungaria. De altminteri retragerea sa se atribuia și tonului protector

pe care Wilhelm al II-lea îl întrebuița, vorbind de el, ca de « son brillant second ». Dacă cuvintele Impăratului erau poate măgulitoare pentru persoana lui Goluchowsky, ele puneau totuși pe Ministrul Afacerilor Streine al Austriei sub un fel de protecție și de dependență a Germaniei.

Contele Goluchowsky păstrase frumoase amintiri despre România și îi plăcea să arăte multă simpatie compatrioților noștri, în trecere la Viena. În ceea ce mă privește, în răstimpul celor câteva luni, cât am avut ocazia să tratez la Ballplatz cu contele Goluchowsky, n'am putut decât să constat cu plăcere continuitatea atitudinii sale amicale față de mine; raporturile noastre de sinceră cordialitate, încheigate la București, și care au durat tot timpul misiunii sale în România, au rămas neștirbite la Viena.

Contelui Goluchowsky i-a urmat, în toamna anului 1906, baronul Lexa d'Aerenthal, care petrecuse câțiva ani, în calitate de Ambasador la Petersburg, unde aplicase cu succes politica de înțelegere dintre Austro-Ungaria și Rusia. Promovarea lui la Ballplatz nu putea decât să-mi fie agreabilă, căci eram în termeni foarte buni, de mai multă vreme. Când am fost numit, în 1881, prim secretar de Legație la Petersburg, baronul d'Aerenthal se afla în calitate de atașat pe lângă Ambasada Austro-Ungară. Șeful său, contele Kalnoky, îi apreciasse inteligența și dragostea sa de muncă și, de abia reîntors dela Petersburg la Ballplatz, îl luase alături de el, în calitate de secretar. Eram Ministru la Roma, în timpul când baronul d'Aerenthal conducea Legația Austro-Ungară din București. Cu toate acestea l-am văzut în repetate rânduri, în timpul concediilor pe care le petreceam în țară, și am avut cu el schimburi de vederi cu privire la problemele politice la ordinea zilei.

Cu toate că făceam parte din Tripla Alianță, raporturile noastre cu Austro-Ungaria nu erau lipsite de fricțiuni și de neînțelegeri, cu ocazia incidentelor frecvente, datorite de cele mai multe ori pretențiilor exagerate ale Ungurilor care, în toate ocaziile, căutau să ne fie dezagreabili. Incidentele zilnice care se pot ivi între țări vecine ca România și Ungaria, în vremea aceea suverană peste Transilvania, și manifestările, câteodată prea spontane, ale Românilor, găsiseră totdeauna în Goluchowsky un diplomat gata să aplaneze asperitățile și să atenueze proporția lor; spiritul său conciliant era totdeauna dispus să adopte soluțiunile cele mai

moderate și împăciuitoare, astfel încât înțelegerea între țările noastre se realiza fără greutate. Pe când d'Aerenthal, nepot de fiu al unui bancher evreu din Boemia, visa să ajungă în societate și să parvină în posturile cele mai înalte ale carierei. La București nu am avut a ne plânge de el, însă felul său de a trata afacerile era poate oarecum lipsit de spiritul de conciliație și de mlădiere cu care eram obișnuiți, din timpul misiunii lui Goluchowsky. Poate că d'Aerenthal adoptase această atitudine numai pentru a-și atrage simpatia Maghiarilor.

Oricum, pentru cariera mea, a fost un adevărat noroc faptul că aveam să tratez la Ballplatz, afaceri câteodată din cele mai delicate, cu doi vechi prieteni care, în strălucita lor carieră, cunoscuseră temeinic România și oamenii ei politici mai însemnați.

* * *

Cariera diplomatică constituie o mare familie ai cărei membri, răspândiți în toată lumea, au norocul de a se regăsi și a relua legăturile agreabile și adeseori prețioase, încheigate în posturi precedente. Vizitele pe care le-am făcut Corpului Diplomatic, acreditat la Viena, mi-au dat astfel ocazia să revăd câțiva vechi prieteni.

Ambasada Franței era instalată în palatul Lobkowitz, pe care-l părăsi mai târziu, pentru a-și construi un imobil propriu în piața Schwartzenberg. Titularul ei, marchizul de Reverseaux, îmi era cunoscut din 1890, când venea la București pentru a lua parte la ședințele Comisiunii Europene a Dunării. Era un om foarte distins, avea o conversație plăcută și interesantă și știuse să-și creeze în societatea vieneză intimități de preț. Foarte bine acreditat în toate posturile pe care le ocupase în străinătate, d. de Reverseaux nu se bucura, din păcate, în propria lui țară, de un credit suficient pe lângă radicali, care dețineau atunci puterea. Aceștia nu puneau nici un preț pe noblețea lui, pe legăturile lui de familie, nici pe situația lui socială care, în mediul aristocrat vienez, îi îngăduise să fie primit în intimitatea cercurilor celor mai închise. Viena a fost de altminteri ultimul post al carierei sale. Marchiza de Reverseaux, văduva lui Magne, fost ministru de finanțe sub Imperiu, îi aduse ca zestre o frumoasă avere și minunatul castel al lui Montaigne din Périgord.

Legăturile noastre, încheiate la Viena, au continuat doi ani după aceea, când am fost transferat la Paris, unde-l vedeam deseori și ne plăcea să discutăm împreună chestiuni politice și economice. În Septembrie 1914, pe când mă aflam la Bordeaux cu Guvernul francez și cu Corpul Diplomatic, refugiați în fața armatelor germane care amenințau Parisul, am auzit că d. de Reverseaux se afla nu departe, în castelul său. M'am dus să-l vizitez. L-am găsit în biblioteca sa, instalată într'unul din turnurile castelului, și care fusese chiar biblioteca lui Michel de Montaigne unde au fost scrise celebrele « Essais ». L-am găsit pe prietenul meu foarte îmbătrânit, descurajat și abătut de înaintarea fulgerătoare a armatelor germane, care îi reamintea dezastrul militar al Franței în 1870, și se temea de noi catastrofe pentru țara lui. De sigur că zbulciumul său patriotic a contribuit la moartea lui, care a survenit nu mult după vizita mea.

Marchizul de Reverseaux a fost înlocuit la Ambasada din Viena de Philippe Crozier, care venea dela Quai d'Orsay, unde ocupase funcția de introductor al ambasadurilor. Pe lângă plăcerea de a regăsi pe vechiul meu camarad dela liceul Condorcet, excelențele noastre relații de altă dată mi-au fost foarte prețioase pentru a mă ține la curent cu problemele de politică externă, văzute prin prisma Parisului. Crozier a inaugurat noul imobil al Ambasadei Franței, a cărei construcție dăduse loc, atât la Viena cât și la Paris, la critici foarte acerbe aduse stilului de « artă modernă » a palatului care contrasta cu stilul « Maria Thereza » al palatelor aristocrației vieneze. Acestor critici justificate li s'a adăugat și un incident penibil care a provocat un scandal la Quai d'Orsay: cheltuielile construcției Ambasadei întrecuseră cu mult creditele acordate și arhitectul Ministerului a întâmpinat mari greutăți să justifice cheltuielile efectuate, ceea ce l-a determinat să-și dea demisia.

* * *

Cunoscusem în 1883, la Moscova, cu ocazia încoronării Țarului Alexandru al III-lea, pe baronul Tucher, atunci secretar al Legăției Bavariei, și îl regăsisem peste zece ani, în timpul primei mele misiuni la Roma, unde reprezenta Bavaria și ocupa, în etajul al doilea al Palatului Borghese, un minunat apartament, plin cu obiecte de artă pe care le colecționa cu dragoste, de admirabil și

autentic cunoscător. Când a părăsit serviciul diplomatic, și-a adunat aceste colecții în cadrul unei fundații de familie « Haus Tucher », care a ajuns un adevărat muzeu la München.

Pentru a treia oară aveam plăcerea să regăsesc pe prietenul Tucher la Viena, unde tocmai fusese transferat. Obişnuiam să schimbăm destul de des părerile și informațiile noastre asupra problemelor de politică externă, cu care era într'adevăr la curent, prin faptul intimității sale cu contele von Wedel, Ambasadorul Germaniei.

La un dineu dat de Tucher, am avut plăcerea să revăd pe principele von Bülow, ajuns Cancelar al Germaniei, în trecere prin Viena. Alt vechi prieten !

Tânăr consilier de Ambasadă în Rusia, unde urmasa lui Herbert von Bismarck, Bülow fusese trimis la București, în 1886, în calitate de Ministru Plenipotențiar. La Petersburg se împrietenise cu socru-meu, Nicolae Kretzulescu, care reprezenta România. Bülow stima mult pe socru-meu, pentru tăria lui de caracter și avea mare încredere în judecata lui dreaptă și sigură, datorită unei lungi experiențe de om de Stat. Când Bülow află că va fi trimis în curând la București, intimitatea sa cu reprezentantul nostru îi îngădui să se documenteze cât mai desăvârșit asupra politicii noastre, partidelor noastre și a stării de spirit românești. În acel moment, după o guvernare lungă și rodnică, partidului liberal îi lipse energia necesară pentru a reprima unele abuzuri și prevari-cațiuni scandaloase care, cu drept cuvânt, revoltaseră opinia publică și provocaseră, puțin după aceea, retragerea lui Ion C. Brătianu.

În răstimpul pe care l-am petrecut la Ministerul Afacerilor Streine, în calitate de Director, apoi ca Secretar General, am putut aprecia inteligența și marea capacitate a tânărului Ministru care venea cu plăcere în biroul meu pentru a pune la punct afacerile curente și profita de ocazie, pentru a se întreține cu mine despre problemele politice la ordinea zilei.

În 1893 fusesem trimes Ministru la Roma și, puțin după aceea, Bülow sosea acolo în calitate de Ambasador al Germaniei. Ferme-cătoarea sa soție, italiancă prin naștere, fiica din prima căsătorie a doamnei Laura Minghetti cu principele Camporeale, era, de sigur, foarte fericită să se revadă la Roma, în mijlocul unei societăți stră-

lucite, unde o aştepta un loc de frunte, graţie calităţii ei de soţie a Ambasadorului Germaniei şi prestigiului frumuseţii ei, graţie farmecului ei şi a talentului ei muzical.

În timpul pe care l-am petrecut amândoi la Roma, relaţiile noastre au ajuns din ce în ce mai intime, încât în momentul naşterii fiicei mele Alexandra, Bülow a ţinut cu orice preţ să însoţească pe socrul meu la Ofiţerul Stării Civile, pentru a servi ca martor la întocmirea actului ei de naştere.

Imi voi aminti totdeauna consternarea d-nei von Bülow când soţul ei a fost chemat de Impăratul Wilhelm al II-lea să ocupe postul de Ministru al Afacerilor Streine. « Ne cade pe cap o adevărată nenorocire ! Nu avem avere ¹⁾ şi soţul meu ocupă astăzi unul din cele mai frumoase posturi pe care le puteam visa ! În Palatul Caffarelli, în mijlocul acelei feerice grădini de pe vârful Capitolului, care domină Roma, puteam să avem altă dorinţă, decât să rămânem cât mai multă vreme în Italia ? Şi iată pe soţul meu chemat, printr'un capriciu al Impăratului, la un post pe care un alt capriciu poate să facă să-l piardă, fără nici un motiv, de azi pe mâine ».

Ambasadorul Germaniei la Viena, contele Wedel, era căsătorit cu o englezoaică, născută ducesa Hamilton, căsătorită întâia oară cu contele Platen, un suedez bogat. În 1875, încă student, cu ocazia unei călătorii pe care o întreprinsesem în timpul vacanţei, avusesem ocazia să fiu prezentat contesei Wedel, la un bal pe care primul ei soţ, contele Platen, îl dăduse la Stokholm. Era o femeie încântătoare şi frumuseţea ei plină de strălucire era cunoscută în toată Europa. După treizeci de ani, păstra, aproape intact, farmecul frumuseţii ei. Contele von Wedel o cunoscuse la Stokholm, unde reprezenta Germania. Luând în căsătorie o streină, risca să pună capăt carierei lui. Aceasta era soarta pe care Impăratul Wilhelm al II-lea, pe drept sau pe nedrept, o impunea reprezentanţilor Imperiului german în streinătate, când contractau căsătorii cu streine. Impăratul făcuse însă excepţii pentru Bülow şi pentru contele von Wedel căruia îi arătă o favoare deosebită câţiva ani mai târziu, numindu-l guvernator (Staathalter) al Alsaciei-Lorenei şi conferindu-i titlul de principe.

¹⁾ Mai târziu, Bülow a moştenit, dela o rudă depărtată, o avere mare, care i-a îngăduit să cumpere vestita Villa Malta din Roma.

Principele Urussoff, ambasadorul Rusiei, venea dela București unde reprezentase câțiva ani țara lui și lăsase cele mai frumoase amintiri. La rândul său, păstrase toată simpatia sa pentru România și îi plăcea să primească pe compatrioții noștri, în trecere prin Viena.

Olanda era reprezentată prin d. de Weede, care petrecuse mai mulți ani la București, unde frumoasa sa soție fusese supranumită « divina », ceea ce, de sigur, nu-i putea dispăcea.

Ambasadorul Italiei, ducele Avarna di Gualtieri, succedase contelui Nigra, puțin timp înainte sosirii mele, și nici pe departe nu se bucura de creditul și de influența acestuia. Ducele de Avaran era modest, dar de o perfectă lealitate; era preocupat de griji familiare și ieșea puțin în lume. Predecesorul său era greu de uitat.

Contelui Nigra i-a fost dat să facă o carieră într'adevăr excepțională. Ca tânăr vice-consul, Cavour pune ochiul pe el și-l trimete în misiune secretă la Paris, în 1857, pe lângă Legația Sardiniei. El a negociat cu Impăratul Napoleon al III-lea intrarea în război a Franței alături de Piemont, întru realizarea unității italiene. Inaintat pe loc, în calitate de reprezentant al Italiei la Paris, Nigra continuă să se bucure de un credit cu totul deosebit pe lângă Napoleon al III-lea. Intimitatea sa la Curte îi dete ocazia să aducă un serviciu excepțional Impărătesei Eugenia: după capitularea dela Sedan și căderea Imperiului, la 4 Septemvrie 1870, Nigra se duse să o ia pe Impărăteasă dela Tuilleries, o sui în trăsura lui și o conduse la dentistul american al Curții, John Evans, de unde ea se refugiază, deghizată, în Anglia.

Căderea Imperiului nu a pus sfârșit misiunii lui Nigra la Paris, unde a rămas până în 1875 și continuă să fie foarte bine văzut, grație politicei sale favorabile unei înțelegeri cu Franța. Când Ambasada dela Petersburg ajunse vacantă, Nigra fu chemat s'ocupe până la 1881. După constituirea Triplei Alianțe, Nigra înlocui la Viena pe generalul conte de Robilant și, în decursul anilor pe care-i petrecu la Viena, se bucură de încrederea Impăratului Frantz Iosef, depunând tot atâta zel în favoarea Triplei Alianțe, cât întrebuițase, cu douăzeci de ani în urmă, în slujba politicii de înțelegere amicală franco-italiană, împotriva Austriei.

Avusesem ocazia să-l cunosc pe Nigra la Petersburg și să-l găesc la Roma, în cursul primei mele misiuni (1893—99), când își petrecea concediul în Italia. Nu l-am mai regăsit însă, la sosirea mea la Viena, căci, puțin timp înainte, își dăduse demisia, sub pretext de sănătate, însă, în realitate, pentru a-și manifesta reprobarea și nemulțumirea împotriva politicii lui Prinetti, care modificase caracterul Triplei Alianțe, dând Franței asigurările cele mai amicale.

(urmează).

AL. EM. LAHOVARY

DESPRE DESEN ȘI SCULPTURĂ

Artele plastice au ca obiect timpul. Ele îl fixează. Il smulg din devenire, pentru a-l încadra și definitiva într'o operă de artă. Aceasta este ideea fundamentală dela care am pornit.

În opunere cu celelalte arte — dansul, muzica, spectacolul, poezia, literatura, etc. — artele plastice nu se desfășoară în timp, nu evoluează pe fundalul timpului ca acestea, ci fixează timpul, îl prind și îl redau ca pe un obiect. De aceea artele plastice sunt vizuale, pe când celelalte arte sunt fluente. De aceea artele plastice folosesc elemente concrete, pe când celelalte arte utilizează valori abstracte.

A fixa înseamnă a închide într'o formă, adică a concretiza. În artele plastice, abstractul e concretizat în imagine. De aceea artele plastice sunt imobile, ca un clișeu care fixează viața dintr'o clipă.

A fixa înseamnă a închide într'o formă. A închide într'o formă înseamnă în același timp a cuprinde, a îngloba și a defini.

Artele plastice cuprind un fragment de durată, o fărâmă de viață, și le definesc prin această cuprindere. În acest efort de definire, prin cuprindere se află acel imponderabil care dă unei opere caracterul de artă.

Dar efortul de definire se lovește de o stavilă importantă: viața nu poate fi definită, pentru că viața e o continuă scurgere, o continuă devenire. A deveni prin fixare înseamnă în mod logic a opri viața, devenirea, a o reda static, formal, ceea ce este în contradicție cu esența ei.

De aceea definirea în artă diferă de definiția logică. Definirea în artă e metafizică. Se bazează pe intuiție. Exprimă, nu prin

noțiuni, ci prin imponderabile. Reprezintă, mai mult decât exprimă. Cuprinde, nu atât prin limitare, cât prin sugestie. Definiția logică ne dă noțiuni. Definirea în artă ne dă viață, pentru că opera de artă trăiește. Din ea emană vibrații, sentimente, emoțiuni.

Taina artei este ascunsă aci, în această cuprindere a vieții ce poate fi comparată cu o canalizare a fluviului devenirii. *In operă de artă, viața e canalizată spre veșnicie.*

De aceea imaginea care fixează timpul nu e o simplă formă statică. Ea cuprinde înăuntrul ei mirajul vieții. Ea continuă să iradieze vibrațiile și emoțiile unei viețuiri. Ea nu e o formă moartă, ci un element viu, pentru că în cadrul ei palpită viața. Imaginea redată prin opera de artă a smuls din haosul vieții un moment, pe care l-a ordonat în expresie. Acest moment însă nu e un fragment în sensul obișnuit al acestui cuvânt, pentru că timpul e indivizibil și viața e întregă în fiecare parte a ei. Momentul nu trebuie considerat din punct de vedere cantitativ, pentru că el nu e o măsură de timp, ci e timpul însuși.

Trebuie să insistăm asupra acestui punct care e esențial. Dacă folosim cuvintele «fragment de durată», «fărâma de viață», «clipă», nu înseamnă că le concepem din punct de vedere cantitativ, ca reprezentând o parte din tot. Nu! În orice fragment de durată se exprimă esența duratei, după cum în orice fărâma de viață se manifestă tot principiul vieții și, în orice clipă, timpul întreg. În artă, punctul de vedere cantitativ nu poate fi utilizat, pentru că arta nu e cantitate. Artă e calitate. E de esență metafizică. De aceea are un caracter de unicitate. De aceea e ireversibilă, ca și viața. De aceea nu poate fi exprimată în concepții și noțiuni, în formele statice ale inteligenței, ci e susceptibilă de a fi pătrunsă numai prin intuiție.

Din esența metafizică a artei reiese caracterul ei de unicitate. Orice creație e unică. Ea nu poate fi multiplicată. Reproducerea nu e artă. E imitație, e copie. Nu are vibrația aceea a vieții, pentru că în ea nu s'a împlinit minunea creației.

În orice creație se săvârșește o nouă rânduire de viață, adică o taină, o minune. Apar noi raporturi, legi noi cerute de echilibrul operei, create — în sensul că nu erau determinate de condițiuni anterioare — vii, pentru că ele corespund necesității noului organism, valabile numai pentru el, pentru că opera de artă, ca și viața,

sunt unice, — indispensabile, pentru că în ele și prin ele cântă armonia nouă, unică, a operei de artă, a afirmării de viață manifestată prin ea.

Cum s'ar putea exprima logic taina acestei rânduirii de viață nouă, când ea nu e legată de celelalte determinări, când ea rămâne în afară de înlănțuirea cauzală, cantitativă, normală, când ea reprezintă o armonie ce nu corespunde decât echilibrului interior desăvârșit în ea?

De aceea arta e de esență metafizică. Taina ei nu o putem cunoaște. Putem încerca să descriem drumul ei, istoria ei, dar nu numai ca înșirare cronologică a înfăptuirilor, ci și ca semnificație, așa cum se desprinde din operele de artă ce alcătuiesc patrimoniul omenirii.

După aceste semnificații putem întocmi criterii și clasificării, raporturi și determinări, care alcătuiesc un îndreptar, nu pentru creator, ci pentru aceia care năzuiesc să cunoască arta.

DESPRE DESEN

În scara artelor plastice, desenul ocupă un loc de extremitate. E cea mai simplă dintre artele plastice. E cea mai sumară.

Desenul e imaginea efemerului. E traectoria sumară a unei clipe fugare.

E opus arhitecturii, care reprezintă imaginea durabilității. Se deosebește de sculptură, mijloc de întruchipare a ideii de veșnicie. E diferit de pictură, al cărei obiect e viața, transcrisă într'o imagine, existența sintetizată într'un moment.

Desenul pur e simpla traectorie a unui gând, sau a unei porniri. N'are materialitate, pentru că modalitatea sa — linia — nu e decât o convențiune. Linia nu există în realitate. E numai extremitatea unei suprafețe, o delimitare de umbră și lumină, un hotar vizual. Desenul pur se bazează pe sugestie. Fixează o mișcare, fără a o imobiliza deplin, pentru că îi conservă dinamismul și se continuă în gând, în fantezie. Desenul pur nu construiește. E un ecou vizual. E traectoria unui avânt. Ați văzut, noaptea, cum cad stelele pe cer? În căderea lor aprind o dâră de lumină pe bolta albastră. Desenul pur nu e decât fixarea acestei dăre de lumină, păstrând, în spontaneitatea sa, pecetea efemerului.

Desenul pur e avânt. El nu poate fi compus, pentru că nu e rezultatul unui efort perseverent, continuu, cu reveniri, refaceri și adăugiri, ci e un produs spontan, e imaginea unei clipe fugare, prinse tocmai în trecerea ei.

Desenul pur e un aspect sumar al unei clipe. El se bazează pe forța de sugestie a câtorva linii, care indică mai mult decât exprimă, semnalizează mai mult decât reprezintă, semnifică mai mult decât înfățișează.

Desenele primitive, descoperite în caverne, aveau aceste caracteristici: erau sumare, mărginindu-se la conturarea unei mișcări, aveau o semnificație magică și sugerau o dorință, o pornire, un act.

Desenul primitiv — cerbul străpuns de o săgeată, zgâriat pe piatra cavelor — era un simplu instrument magic menit să ajute pe om să-și asigure vânatul ce-i servea drept hrană. Prin evocare, acțiunea avea să se repete în realitate. Proiectare a unei dorințe, desenul primitiv era instrumentul unui ritual magic.

În rostul original al unei arte, putem descifra sensul și obiectul ei.

Desenul primitiv reprezenta nu atât prada, cât actul vânatului. Fixa clipa când săgeata pornită din arc străpungea cerbul urmărit. Clipa izbândirii, când ținta dorită era atinsă. Mișcarea ce încununa, ce desăvârșea întreaga acțiune a vânătoarei. Evocarea acestei clipe, acestei mișcări avea să ușureze victoria vânătorului, prin semnificația sa magică.

Ulterior, desenul și-a pierdut rostul magic, dar a păstrat, gratuit, aceste caracteristici. S'a liberat de scopul utilitar, dar i-a rămas pecetea inițială. De aceea, indică, semnalizează, semnifică, și se bazează pe sugestie.

Desenul — traectorie a unei porniri, a unui gând, a unei mișcări — înseamnă începutul geometriei. Traectoria e un element de geometrie. Pentru că ea, prin faptul că reprezintă drumul mișcării, exprimă în același timp și o schematizare a ei. E semnul care evocă mișcarea, e schema care o rânduește, îi transpune imaginea din haosul vieții în lumea formelor eterne și imuabile. Prin schemă și geometrie, desenul apare ca un limbaj solemn, sobru, spiritual.

Desenul stă la baza tuturor celorlalte arte plastice — pictura, sculptura, arhitectura — tocmai pentru că e mijlocul direct de a fixa clipa, de a configura timpul în scurgerea lui, în efemeritatea lui.

Alain spunea că desenul e o disciplină prealabilă pentru celelalte arte plastice. Și e adevărat lucrul acesta, nu numai în sensul că desenul servește ca instrument necesar în celelalte arte plastice, dar și în sensul că desenul a fost primul mijloc de a fixa și reprezenta vizual o mișcare, o clipă, și astfel conține în sine, virtual, sâmburele din care au rodit toate artele plastice. Pentru că, deși sumar, desenul e totuși o artă deplină, completă, de sine stătătoare, în care regăsim caracteristicile generale ale artei plastice.

Și în desen, ca și în celelalte arte plastice, accentul principal cade pe lumină. Pentru că linia nu e decât un *hotar vizual*, care desparte două regiuni diferite de umbră. În lumină stă forța de sugestie a desenului. Lumina și umbra sunt alături de linie, elementele fundamentale ale desenului.

Priviți un desen de Holbein, de pildă. Prin unduirea luminii, subliniată de jocul umbrelor, apar pe hârtie suavele involburări ale formelor, rotunjimea unui obraz, transparența unei priviri. Desenele lui Holbein au ceva imaterial, tocmai pentru că folosesc puterea de sugestie a umbrei și a luminii.

Leonardo da Vinci, în Tratatul său de pictură, spune că lumina determină expresia unei figuri, într'un desen. Lumina dă desenului forța de sugestie, de semnificație. Ea îngăduie umbrei să prelungască o mișcare, să-i poarte viu ecoul vizual.

De multe ori, desenul e alcătuit din câteva trăsături, între care albul hârtiei rămâne neschimbat, și plin totuși de vibrațiile sugerate de cele câteva linii. Pe unda luminii, albul hârtiei devine transparent, vibrează, trăește, pentru că în spațiul său imaculat s'a cuibărit clipa de viață, prinsă în zborul liniilor.

Aceasta este taina desenului. Linia e un cadru care a prins o clipă de viață. Desenul nu e numai linia, ci și suprafața pe care o hotărâncește. Desenul e un întreg, alcătuit din albul hârtiei, din umbrele hașurate de creion, din sugestiile unor trăsături, din vibrațiile invizibile și totuși prezente, sensibile, care se degajă din mișcarea prinsă fugar.

Albul hârtiei, cuprins în mișcarea liniilor, în vibrația umbrelor, dă desenului acea transparență caracteristică în care unduește văzduhul, în care palpită viața. Această transparență e realizată prin elemente imponderabile. Nu s'a găsit și nici nu se va putea găsi vreodată rețeta ei tehnică, formula prin care să poată fi

redată. Pentru că în această transparență ca și în vibrațiile ce o străbat se exprimă sensibilitatea artistului.

Desenul pornește dela semn, adică dela mijlocul de a fixa grafic o dorință, o intenție, un gest. Semnul e materializarea unei voințe. E exprimarea grafică a unei intențiuni. Înainte de a fi o convențiune, semnul a fost un simbol. De aceea desenul semnifică mai mult decât exprimă. Și pentru că acest simbol al semnului a fost la început un instrument de magie, desenul și-a păstrat și astăzi caracterul de traectorie a unei forțe active.

Desenul a fost la început o serie de semne magice, conduse de un element esențial: ritmul.

Mișcarea pe care o prinde sumar desenul nu poate fi încadrată fidel în semne, decât dacă i se redă și direcția, și sensul și vitesa.

Ritmul în desen exprimă aceste trei elemente ale mișcării: direcția, sensul, vitesa.

Ritmul indică poziția semnelor unul față de celalt, îmbinarea lor, întregirea lor. Ritmul comandă liniile, însuflețește albul hârtiei prin vibrațiile sale, întinde hotarul umbrelor și dă viață unui desen. Nu poate fi localizat, pentru că el e în întreg desenul, e în fiecare linie, e între linii, e pretutindeni ca viața într'un organism.

Ritmul în desen nu e alternanță, nu e repetare, nu e proporție ce pecetluște un echilibru sau o compoziție, pentru că desenul exclude compoziția, fiind un avânt spontan. Ritmul în desen e dinamic.

Mișcarea e un element indivizibil. De aceea linia care redă o mișcare e un tot ce nu se poate împărți. Fragmentată, această linie n'ar mai da aceeași mișcare, ci o alta, deși ar urma același drum, aceeași distanță. Fragmentarea i-ar schimba însă ritmul, spontaneitatea, și ar face ca cele două fragmente să nu echivaleze prima mișcare, deși din punct de vedere cantitativ spațiul parcurs ar fi identic în ambele cazuri. Ceea ce face ca mișcarea să fie indivizibilă e tocmai ritmul, care înseamnă pulsul ei, element unic și indivizibil.

Ritmul reprezintă vitesa prin dinamismul pe care-l imprimă desenului, el exprimă sensul mișcării prin avântul ce-l dă liniei și tot el arată direcția mișcării prin situarea trăsăturilor.

Ritmul nu e rezultatul unui calcul sau al unei compoziții, ci e pur și simplu un produs spontan, un imponderabil care imprimă pecetea artei, pentru că prin el bate pulsul tainic al vieții.

Nu putem defini ce este ritmul, după cum nu se poate cuprinde într'o definiție nici viața, nici lumina. Putem cunoaște modalitățile sale, dar nu putem pătrunde esența sa. Putem arăta ce se înțelege prin ritm, dar nu ce este în sine ritmul.

Aspect sumar al unei clipe, prins prin mijlocirea liniilor, a luminii și a umbrei, a ritmului și a vibrațiilor lui, desenul pur e mai mult un postulat. El reprezintă ideea de desen, care cuprinde în sine normele desăvârșirii.

În realitate, desenul pur e rareori înfăptuit. De cele mai multe ori, desenul e combinat cu elemente sculpturale sau picturale. În formele sale compuse, desenul nu-și mai păstrează caracterul inițial, ci tinde sau a contura precis volumele, îndreptându-se spre sculptură, sau a realiza un ansamblu, construit și compus (tendința picturală). În aceste direcțiuni însă, desenul nu mai este pur, ci servește drept instrument preparator pentru celelalte arte plastice. În aceste considerațiuni nu intră desenul geometric, care nu e o artă, ci un simplu mijloc convențional de exprimare a unor raporturi, suprafețe și cantități, nici desenul colorat, care nu mai e desen pur, ci un intermediar între această artă și pictură.

Ideea desenului pur se limitează la ideea de efemeritate.

Expresie grafică a unei porniri, a unui act, traectorie a unei mișcări, desenul pur prinde în cadrul său aspectul unei clipe fugare, fixează dinamismul ei, îl exprimă prin sugestie, prin semnificație, prin spontaneitatea realizării și prin forța simbolului.

Bazat pe ritm, lumină și mișcare, desenul pur e cea mai simplă dintre artele plastice, având ca obiect forma cea mai sumară a timpului: efemeritatea unei clipe.

DESPRE SCULPTURĂ

Sculptura se întemeiază pe ideea veșniciei.

Pentru că sculptura nu reprezintă un aspect oarecare al unui om sau al unei ființe, ci esența lui, adică elementul etern care se află în el.

Alain, comparând statuia unui om cu portretul lui, spunea: în omul sculptat e ceva metafizic, pe când în portret e ceva psihologic. Tocmai pentru că sculptura tinde să reprezinte elementul etern, adică esența omului, unele religii au interzis practicarea acestei arte. Preceptul biblic «să nu-ți faci chip cioplit» e bine cunoscut și el a fost menținut și de religia ortodoxă care a interzis practica sculpturii în biserica ei. Explicația acestei interdicții e simplă. Prin sculptură, artistul reprezintă esența obiectului său, depășind viața în eternitate. Și această depășire nu înseamnă numai orgoliu, ci și o încercare de a pătrunde taina lumii.

Sculptura reprezintă elementul etern, adică esența obiectului său. De aceea, opera sculpturală impune. Nu seduce, ca pictura, nu poate fi caldă, sensuală, apropiată, ci stârnește admirația. Statuile elene aveau o desăvârșită imobilitate în figură. N'aveau nici o expresie, pentru că ele reprezentau esența obiectului lor, elementul etern, ce era deasupra avânturilor, a dorințelor sau a sentimentelor.

Sculptura e rece, în sensul că depășește și bucuria, și entuziasmul, și suferința, și durerea — și exprimă ceea ce e adânc și etern în om, esența lui.

E semnificativ faptul că Elenii și Romanii au reprezentat întotdeauna divinitățile lor prin sculptură, nu prin pictură.

Sculptura era singurul mijloc adecvat de a exprima eternitatea zeilor. Pictura era prea intimă, prea caldă, prea directă. Sculptura impunea prin faptul că depășea pe om și stârnea admirația — acceptarea prin supunere și nu prin adeziune. Pictura se baza pe o iluzie optică evidentă. Sculptura era o apariție puternică, masivă, rece, impunătoare. Toate acestea explică de ce sculptura a servit ca mijloc de reprezentare a divinității, adică a ființei eterne care depășea lumescul.

Dar în originea sculpturii vom afla și explicația rostului ei.

Sculptura nu a apărut ca un accesoriu al arhitecturii, ca ornament, așa cum se crede în genere. Sculptura a precedat cu mult arhitectura, iar originea ei trebuie căutată în credințele popoarelor primitive.

Primele formațiuni sociale au fost religioase. Au avut ca factor comun, ca element distinctiv față de celelalte formațiuni, o emblemă religioasă. Credința oamenilor primitivi era compusă dintr'o serie

de interdicții numite tabù, având o emblemă reprezentativă tribului, totem-ul.

Fiind animiste, religiile popoarelor primitive localizau divinitatea într'un obiect, un animal, o plantă care devenea totem-ul formațiunii sociale respective. Când totem-ul unui trib era un animal, credincioșii trebuiau să și-l reprezinte într'o formă care să nu fie supusă vicisitudinilor vieții animalului, într'o formă care să depășească moartea, care să întruchipeze divinitatea și mai ales eternitatea totem-ului.

Astfel, din necesitatea de a da o permanență totem-ului, de a sustrage imaginea lui distrugerii prin moarte și de a-l avea totdeauna la îndemână, triburile primitive și-au reprezentat animalul totem printr'o bucată de lemn, de pildă, tăiată după formele acestui animal, sau o piatră cioplită tot astfel, înfățișând imaginea divinității.

În religia animistă a popoarelor primitive, în această credință în totem și tabù și în necesitatea de reprezentare a totem-ului sub forma unui obiect care nu e supus distrugerii prin moarte, se află originea sculpturii.

Iar rolul acestei arte era să reprezinte ideea de veșnicie pe care o întrupa divinitatea.

Sculptura și-a pierdut ulterior această menire exclusivă. Dar la baza ei a rămas ideea originară de reprezentare a divinității eterne, și de aci rezultă și aspectul metafizic al acestei arte și caracteristicile ei fundamentale.

Mijloc de întrupare a totem-ului, sculptura și-a găsit o altă aplicare în instrumentele magice, păstrându-și același caracter de reprezentare a ideii de divinitate evocată prin simbol. Instrumentul magic avea puterea de a evoca și produce intervenția divinității tocmai din cauză că în forma sa reprezenta imaginea acestei divinități, simbolul ei. Superstiția populară a păstrat până astăzi credința în puterea de exorcism a obiectului ce reprezintă imaginea aceluia asupra căruia urmează să se exercite farmecele. Și e de remarcat că reprezentarea picturală nu e considerată ca suficientă, reprezentarea sculpturală fiind indispensabilă în aceste operațiuni de caracter magic, ce persistă și azi în credința populară.

De ce imaginea pictată nu poate servi în aceste practici magice ?

Pentru că numai forma sculpturală pretează animismului. Ea poate fi considerată ca o formă însuflețită, mobilă, având o anumită independență, datorită faptului că se integrează deplin materiei din care e făcută. Imaginea pictată e fixată de fundamentul ei, n'are un contur palpabil și se bazează pe o iluzie optică în dimensionarea spațială. Forma sculptată închide în ea materia, pare un produs organic al acestei materii, își poartă taina în conturul ei. De aceea pretează mai bine animismului, care stă atât la baza religiilor se primitive, cât și la baza magiei.

Totem-ul, prima formă sculptată, nu reprezenta însă un individ, un animal, ci o specie. Nu înfățișa de pildă o pisică, ci pisica. Nu reprezenta un vultur, ci vulturul. Pentru că totem-ul unui trib nu era o anumită pisică, un anumit vultur, ci specia respectivă. Sculptura deci depășea elementul individual, pentru a exprima ceea ce este specific speciei, adică esența obiectului său.

Astfel, prin originea totemică a sculpturii, se explică trăsăturile fundamentale ale acestei arte: tendința de a depăși individual, de a exprima esența obiectului, aspectul metafizic și ideea de veșnicie care se află la baza ei.

Forma sculptată pare un produs organic al materiei în care e plămădită, pentru că ea nu numai că cuprinde materia, dar se și integrează acestei materii. Lemnul, marmora, piatra sau lutul determină, prin structura lor, forme variate de sculptură. Artistul învinge materia supunându-se legilor și cerințelor ei. Numai prin această armonie între formă și structura materiei, sculptura poate obține un aspect organic, care o făcea să se preteze animismului primitiv. Pentru că numai acest echilibru îi acordă durabilitatea necesară pentru a putea întruchipa ideea eternității totem-ului.

De aceea sculptura e în primul rând materie însuflețită. Desenul se baza pe imaterialitatea liniei și pe forța de sugestie a umbrei și a luminii, a vibrațiilor dintre trăsături. Sculptura e o afirmare a ordinii din materie, o afirmare solidă, masivă, puternică, imuabilă. E un produs al materiei, în care s'a încuibat definitiv un suflet. Sculptura nu reprezintă viața, ci divinitatea. Forma sculptată depășește lumescul.

Viața sculpturii nu e freământul existenței, ci e viața eternă a materiei. Din masa amorfă s'a făurit un echilibru, o ordine, o

armonie care alcătuiesc un nou cosmos. Materia nu cunoaște distrugerea morții și, de aceea, simbolul închis în ea e etern.

Relația dintre formă și materie e determinată de rolul primitiv al sculpturii ca instrument totemic. Tot de aci rezultă și utilizarea simbolului ca element sculptural.

Forma sculptată nu reprezintă un anumit obiect sau un anumit animal, ci exprimă principiul specific, ideea obiectului reprezentat. De aceea, sculptura are un aspect metafizic contrariu picturii, care, reprezentând un moment dintr'o existență, e în directă legătură cu viața exterioară. Sculptura e închisă în sine și nu cunoaște decât legile proprii ale echilibrului interior. Ochii deschiși nu văd, pentru că privirea lor nu se oprește asupra realității înconjurătoare, ci urmărește viziunea interioară.

Intre forma sculptată și viața înconjurătoare nu e nici o legătură, nici o apropiere. Sculptura își trăește viața proprie pe care o rezumă simbolul ei. O viață unică, închisă într'un echilibru, desfășurată într'o armonie, exprimată într'un simbol.

Nu există sculptură fără simbol, pentru că principiul metafizic al formei create în materia amorfă nu se poate exprima decât prin simbol.

De aceea sculptura pare rece. De aceea nu poate stârni decât admirația, sentiment prin care omul se recunoaște depășit.

Hermetismul limbajului sculptural se explică prin necesitatea simbolului și prin obiectul metafizic al acestei arte.

Astfel, statuia exprimă simbolul etern al omului, deasupra patimilor, a dorințelor și a avânturilor efemere ale vieții.

Alain spunea: « La statue montre l'homme, tel qu'en lui-même enfin l'éternité le change ».

Sculptura deci nu se adresează naturii pentru a o lua ca model.

Simbolul își găsește forma proprie și adecvată în imaginație, în necesitatea raporturilor, în imperativul echilibrului și în armonia interioară. A existat vre-un model pentru « Venus din Millo »? Sau pentru « Moise » al lui Michel Angelo? De sigur că nu! Pentru că aceste opere depășesc realitatea și sunt produsul viziunii desăvârșite sau grandioase ale artistului.

S'a putut pretinde că pictura reproduce natura, realitatea înconjurătoare. Nu s'a atribuit însă niciodată sculpturii acest rol. De ce? Tocmai pentru că sculptura depășește natura, lumescul și

reprezintă nu aparența efemeră, ci esența obiectului său. Ea tinde spre sublim, ea impune admirația. Și acest sentiment presupune o deosebire de altitudine între spectator și obiectul care-l deslănțue. Admirația înseamnă acceptare prin supunere, nu prin adeziune. Obiectul admirat depășește pe cel care-l admiră. Înlătură deci intimitatea, contactul direct, adeziunea efectivă.

Pentru a impune admirația, sculptura folosește două elemente: forța și siguranța.

În orice operă sculpturală e o forță vie ce se desfășoară și se realizează. Statuile poartă întotdeauna această pecete a forței, fie prin rigiditate, fie prin dimensiuni, fie prin proporții. Nu e o putere determinată numai de conturarea viguroasă a formelor, ci mai degrabă e o forță ce reiese organic din învingerea materiei, din siguranța cu care ea se îmbină, se desfășoară și se manifestă în operă.

Această siguranță e condiția primordială a unei sculpturi. Ea ne dă impresia desăvârșirii. De unde reiese grația unei Venus din Millo sau avântul Victoriei din Samothrace? Tocmai din această siguranță care face ca orice trăsătură, ca fiecare contur să pară definitiv.

Siguranța dă pecetea definitivului, indispensabilă unei sculpturi.

Priviți o operă a lui Brâncuș. Senzația desăvârșirii e obținută prin siguranța cu care e conturată fiecare linie, ce pare definitivă, irevocabilă, nemaiputându-se admite existența unei alte posibilități sau a unei continuări, a unei împliniri.

Opera sculpturală pare definitivă pentru că nu îngăduie nici o revenire, nici o completare, nici o adăugire, ea constituind un tot, un echilibru propriu, o lume nouă închisă în ordinea și ritmul ei.

Siguranța aceasta care imprimă sculpturii caracterul de definitiv se vedește și în sculpturile cele mai grațioase, în care învingerea materiei pare o acrobație, o minune. Opera lui Benvenuto Cellini e pilda cea mai elocventă în această privință.

Toate aceste elemente sunt determinate de ideea fundamentală care stă la baza sculpturii, ideea de veșnicie.

Pentru a reda divinitatea, sculptorul a trebuit să imprime operei sale caracterul de desăvârșire, de definitiv, pe care nu-l putea obține decât prin siguranță, forță și echilibru.

Pentru a reda esența divinității, artistul nu a trebuit să cerceteze natura înconjurătoare, ci a urmat viziunea interioară, proiectată de credința și iubirea sa.

Obiectul sculpturii depășea lumescul la început. De aceea și sculptura trebuia să impună, să stârnească admirația, supunerea, sentimentul depășirii.

Astfel istoria sculpturii ne dezvăluie sensul ei.

Mijloc de întruchipare a divinității, a ideii de veșnicie, sculptura și-a păstrat până în prezent un aspect metafizic, în care se închide taina lumii și a vieții.

IONEL JIANU

NOUA STRUCTURĂ ȘI OPERA LUI MARCEL PROUST

Se poate spune că de aproape un veac încoace, nici un scriitor n'a turburat mai adânc conștiința literară a lumii și mai ales n'a concentrat asupra lui, în așa măsură, intelectualitatea contemporană, decât Marcel Proust.

Naște întrebarea ce spor aduce deci culturii universale, prin contribuția lui, și încă în așa măsură ca să fie considerat deschizător de eră nouă, poate tot atât cât Balzac însuși. . .

Și răspunsul ar putea să fie că literatura epică de până la Proust nu se mai integra structurii culturii moderne, iar față de evoluția realizată de știință și filozofie în ultimii patruzeci de ani, această literatură epică rămăsese anacronică.

Se poate preciza anume că arta literară, arta romanului în deosebi rămăsese într'un stadiu caracterizat anterior, că știința și filozofia timpului nostru nu-și aveau o literatură epică într'adevăr corelativă. . .

Dar pentru ca să ne putem explica în mai de aproape bogata contribuție proustiană, îngăduiți-mi să insist mai mult asupra a ceea ce am putea să înțelegem prin «vechea literatură» de dinainte de el, prin acea literatură despre care Ortega Y Gasset spunea, oarecum pe drept cuvânt, că a fost anulată de noua formulă ¹⁾.

Dacă afirmăm că literatura unei epoci este în corelație cu psihologia acelei epoci, și dacă stăruim să arătăm că psihologia

¹⁾ Incercarea de față e pe baza a două capitole dintr'o conferință, a cărei structură e necesar s'o păstrăm căci a prilejuit o tehnică apropiată pentru introducerea neocolită în concretul operei proustiene. Adaosurile și comentariile le vom face în măsura necesității, în note în josul paginii.

însăși este în funcție de explicația filozofică a timpului, ne reîntorcem cu și mai multă îndreptățire la afirmația că o literatură trebuie să fie sincronică structural filozofiei și științei ei...

Și e tulburător că dacă vrem să ne lămurim literatura epică și dramatică de dinainte de Proust trebuie să ne întorcem tocmai cu trei veacuri în urmă.

Pornind astfel din preajma marilor sisteme raționaliste, pregătite și ele de Renaștere, vom întâlni după cum știți tragedia clasică franceză și comedia de caracter... Toată concepția de artă a timpului acesta este raționalistă... Metoda cartesiană a demonstrației matematice este ea însăși o metodă a prezentării, a ostentației de a impresiona.

Dogma acestei literaturi este « caracterul », adică o comportare permanentă, logică... înfățișată, am spune, « more geometrico »... Literatura înfățișează cu preferință tipuri, ori mai bine spus arhetipuri de oameni ¹⁾. Iată un erou... Cum trebuie să se comporte un erou?... Destul de simplu: un erou e totdeauna viteaz... Iată un avar, cum trebuie să se comporte un avar? E necesar în fiecare manifestare a lui să se vaite că n'are bani, că e furat. Prin îngrămădire de *trăsături* — termen consacrat și uimitor de caracteristic pentru acest spirit geometric — prin sporuri de trăsături deci, de același fel, literatura, ca și psihologia raționalistă, construște tipul risipitorului, al pasionatului, al intrigantului, al generosului, al devotatului total.

Se poate recunoaște în această psihologie nu numai dogma literară a două veacuri, ci chiar o parte constitutivă a literaturii veacului al XIX-lea (în baza aceluși principiu biologic care vrea ca straturile sociale să evolueze în răstimpuri inegale, cu întârzieri corespunzătoare compartimentelor respective). Nu greșim, socot, dacă afirmăm că și azi ambiția celei mai mari părți dintre scriitori e să creeze « tipuri ». Iar masa mare a publicului cititor caută în romane și în piese de teatru, în primul rând « caractere ». După cum critica, întârziată și ea la formulele raționaliste, se consideră depreciată dacă nu condamnă fără drept de

¹⁾ Era aci firește și influența lui Platon prin ideia înfățișată ca prototip, ca și a lui Homer, readus tot prin Renaștere, prin tipurile supranaturale create de el, cu proporții excesive, reluate și în barocul ajuns la apogeu.

apel pe autorul care nu reușește să « contureze » un caracter . . . Această formulă de a « contura » un personaj, de a construi un caracter definit, geometric în comportare, apare de altfel în cele mai multe cronici literare de azi, fără să mai vorbim de naivele manuale didactice, răsplătind cu laudă ori pedepsind cu reproș.

Un suflet este el însuși o unitate matematică, etern identică ei însăși, cum etern un triunghi echilateral este făcut din trei laturi și trei unghiuri egale . . . E concepția raționalistă clasică, a substanței imuabile, doctrina leibniziană despre monadele structurale. Sufletul este anume o impermeabilă monadă și e deci dela începutul lumii, neschimbător, indestructibil, veșnic prin urmare, și *predestinat* ¹⁾.

Convingerea despre realitatea caracterului tipic este cea mai comodă maselor, iar una dintre cele mai firești deprinderi a oricărui om normal (observați și formula aceasta raționalistă: normal) e să te întrebe despre un altul despre care întâmplător vine vorba:

— Ce fel de caracter are?

Și dacă la asemenea întrebare ridici din umeri nedumerit, ești interpelat cu uimire:

— Cum nu știi? nu zici că-l cunoști?

Dar și mai stupefiantă e altă stăruință.

Mi se aduce — din păcate prea ades și de altfel ca oricărui publicist de oarecare reputație — câte un caiet de versuri. Cum sunt prea mult ocupat, refuz în genere lectura solicitată. Atunci musafirul meu insistă:

— Vă rog să cetați numai una, două . . . Nu vreau altceva decât să-mi spuneți numai dacă am sau nu talent.

Pasă-mi-te domnul vrea un certificat categoric, ca un nume moștenit, pe bază rațională . . . Căci dacă un scriitor mai bătrân îi spune cumva că are talent . . . chestiunea e rezolvată pentru tot restul vieții lui . . . Omul nostru vrea deci să știe numai dacă e măr și nu e răchită; că apoi știe sigur că nu va produce decât mere, de câte ori va scrie. (Cu alte cuvinte, doar me liniștit, căci se știe monadă cu talent).

¹⁾ E aci, lăsând « predestinația » încă și formula creștină, a sufletului substanțial și personalist. E de altfel de notat că mai totdeauna caracterele sunt concepute în literatură sub semnul eticului, iar cele mai des prezentate tipuri sunt cele vizate de păcatele capitale și opusele lor.

Această credință în permanența substanțială a caracterului e în literatura raționalistă tot așa de înrădăcinată ca și convingerea despre imuabilitatea speciilor. De altfel ideile însăși au eternitatea lor ¹⁾.

Urmând firul expunerii noastre, vom găsi începutul veacului trecut caracterizat prin marile sisteme ale metafizicii germane: *Eul absolut* devine centrul preocupărilor. Eul hipertrofiat, dinamizat, este și motivul literaturii romantice: exaltată, mesianică, satanică, hiperbolică, sfâșietoare și lirică, ori numai naiv « pură » . . .

Positivismul și materialismul în filozofie ne-au dăruit apoi realismul și naturalismul în artă, pentru care zugrăvirea realității, fotografic, a fost un ideal. Scene « adevărate », schițe « după natură », « felii de viață », descrieri fidele, caracterizează tot romanul celei de a doua jumătăți a veacului trecut. Scriitorul are atât de mult convingerea că descriind ce vede, redă viața însăși, cum omul de știință și filozoful materialist credeau cu seriozitate că fizica și chimia vor explica în ultimă analiză toate enigmele lumii, chiar specificitatea gândirii însăși. Psihologia lui Fechner, Weber și Wundt era experimentală, măsura senzațiile cu aparate speciale, experimentali erau și scriitorii care se documentau « la fața locului ». Zola a stat 8 zile la Roma ca să se documenteze pentru acțiunea unui roman care se petrecea în Cetatea eternă . . . De altfel nu s'a anunțat la noi că un romancier, dorind să descrie viața minierilor, a îmbrăcat bluza albastră și a coborât 12 zile în mina dela Anina ?

Dacă faceți un amalgam de psihologie raționalistă, romantică și pozitivistă, realizați literatura europeană, nu numai din veacul trecut, dar în bună parte și de azi. Dozarea cea mai abilă cred că poate fi găsită în deosebi în romanele rusești, care izbutesc cu surprinzătoare rafinamente în realizarea rețetelor. A arătat

¹⁾ Tipizarea cu veleități de artă a făcut încă o nereușită încercare de reînnoire prin expresionism. În schimb, în știința modernă studiul caracterului a fost reluat pe baze noi . . . Caracterologia actuală e pe temeuri fiziologice, pe cunoașterea temperamentului. Klages, Mc. Dougall, Janet (Vezi un expozeu de *Hans Prinzhorn: Charakterkunde der Gegenwart*), Kretschmer, Dr. Boven, și-au dobândit mari merite în noile așezări. Tipologia însăși e « diferențială » și strict formală (Stern, Spranger, etc.).

Dostoewsky, care fusese osândit la spânzurătoare el însuși, că un om care e condamnat la moarte, în clipa de dinaintea execuției, e absent de parcă n'ar fi vorba chiar de el și observă așa câte un detaliu pe care până atunci nu-l remarcase, de pildă: că ofițerul are trei nasturi la bluză... și se miră chiar că n'a observat asta până acum. Observația lui va deveni dogmă, raționalizată... Deci veți întâlni asemenea detalii culese din câmpul « observației », considerate « caracteristice » și apoi farmaceutic « sistematizate », automatizate la mai toți romancierii ruși. Caracterul tip e luat cu abilitate — tot raționalistă — anume pe dos. Burghezul cumsecade e o bestie; prostituata e un înger; criminalul e un suflet de sfânt; bețivul e genial; omul « normal » e mărginit, rău, fără simțul devotamentului, nu poate inspira simpatie; omenia desăvârșită se întâlnește, în mod automat, doar în bordel și speluncă, etc., etc.

Se cuvine, după acest lung ocol care era totuși indispensabil, ca să putem înțelege semnificația lui Proust, să revenim la ceea ce ar trebui să fie literatura actuală.

Am afirmat că ea nu e corelativă structurii pe care au realizat-o știința și filozofia timpului. Că față de psihologie în deosebi, această literatură pare întârziată cu un veac.

Să încercăm să indicăm deci pozițiile actuale în filozofie și psihologie, ca să putem deduce considerații despre un roman analog.

Se poate spune că tendința tot mai accentuată a gândirii în veacul trecut, sub influența lui Schopenhauer, a fost o reacțiune împotriva « raționalului », o revalorificare a valorilor neglijate de materialism și pozitivism. Este așa numita « Lebensphilosophie » dinamizată dramatic de « voința de putere » a lui Nietzsche. Influența acestuia a fost considerabilă și, oricum, o bună parte din gândirea timpului participă dela această reacțiune vitalistă... E o întoarcere spre rădăcinile și misterele vieții însăși... Atenția cugetătorului nu mai e orientată spre cauzalitatea exprimată matematic, ci spre morfologia organică, spre instinct, spre inconștient, spre inefabil, spre unicitatea fenomenului vital... Nu e, cum greșit s'a spus, o cotropire a *iraționalului* (căci asta ar fi un non sens, și dacă s'a întâmplat, s'a întâmplat la periferia științei și a filozofiei), ci mai curând o eliminare a determinismului

mecanicist, simplist, atomist ¹⁾. Tot mai mult accentul cade în cunoaștere pe intuiție, cu oarecare neglijare a intelectului... Organicitatea — și condiția ei, creația — se opun de altfel combinațiilor mecaniciste.

În nuanțele ei principale e neîndoios că filozofia timpului cunoaște dacă nu « sisteme », în orice caz mari directive, atitudini fundamentale, ceea ce s'a numit atât de des cu termenul german de « Weltanschauung »... Și se poate spune că e într'adevăr o nouă structură în cultura europeană, un moment crucial, cu repercursiuni în toate manifestările vieții intelectuale, silind la prefaceri cum n'au mai fost de acum 300 de ani — și care numai în literatură nu-și găsisse corelatul...

Cea dintâi înfrângere a determinismului mecanist a fost sustragerea de sub jurisdicțiunea lui a întregului domeniu al psihologicului, al spiritualului. Prin contribuția de mare însemnătate a lui Diltey s'a configurat în filozofie și știință, grupul denumit « Geisteswissenschaften » (după termenul « moral science » al lui St. Mill, în traducerea germană). Psihologia, Arta, Istoria, Dreptul, Economia politică, Sociologia, Religia nu cunosc numai o cauzalitate măsurabilă, care să poată fi formulată rațional... Intervenția conștiinței, a voinței, devenirea vitală nu pot fi cercetate cu mijloacele folosite de fizică și chimie... O tehnică nouă, adecuată pe care Diltey o indică prin termenul « Verstehen », de mare răsunet, ia locul « conceptului » precis angrenat... Tot ce e dat istoric e organic și are un caracter de unicitate, integral opus unificării tipice, automate, simplificatoare ²⁾.

În specificarea mintalului, un pas considerabil e realizat prin acea nouă « Gestalttheorie » și aplicația ei « Gestaltpsychologie »...

¹⁾ În orice caz, pentru a delimita cât e necesar modalitatea culturii contemporane (europeană ca esență, căci culturile ciclice nu ni se par atât de interesante în acest examen), propunem termenul de *nouă structură*, care ar indica doar o depășire a *vechiului* raționalism, nu o scufundare în irațional... deosebirea aceasta se impune pentru că felul revoluționar în care această nouă structură s'a realizat, a încurajat toate latențele și imposturile ilogicului, dând multora iluzia unui nou ev mediu, dacă nu a unui crepuscul al occidentului, pur și simplu.

²⁾ Neovitalismul, reprezentat în deosebi prin Driesch, pune atât accent pe forma specifică, pe dinamismul morfologic, încât creează o explicație nouă « entelechia » cu caracter teleologic.

Creațiile culturale și « trăirea » nu sunt subsumări de elemente, ci sunt întreguri, forme cu existență proprie, care înseamnă mai mult de cât înșirarea (măsurabilă) de părți componente. Eul nu e o însumare de senzații, versul e mai mult decât suma cuvintelor care îl alcătuiesc. (Dacă intervertesc termenii unei adunări, « suma » nu se schimbă, dacă intervertesc cuvintele într'un vers, chiar păstrând ritmul, versul e anulat).

Fiindcă formele unice nu pot fi înregistrate și exprimate rațional, e necesar să înlocuim intelectul cu o facultate nouă de cunoaștere, intuiția... Filozofia ultimilor 40 de ani se caracterizează printr'o importanță esențială acordată intuiției, care firește apare și în alte epoci, dar niciodată nu e așezată în centrul posibilităților filozofice... Reprezentant de seamă și cel care a dat impuls curentului este fără îndoială Bergson... În așa măsură, încât pe nedrept, marele filozof francez a suferit numeroase atacuri, sub acuzația de a fi depreciat intelectul și de a fi contribuit la anarhia irațională care era să năruie în ultimii 20 de ani cultura europeană... Apare ca un câștig definitiv pentru filozofie precizarea bergsoniană că rațiunea nu ne dă decât forme aproximative, globale, că un concept nu se poate aplica realității concrete, că numai cunoașterea intuitivă, nemijlocită ne dă aspectul original, mobilitatea vie, inefabilul devenirii... *calitatea și intensitatea*.

Surprinzător e că și celălalt curent mare al epocii contemporane, Fenomenologia, acordă un rol primordial intuiției, deși el se prezintă ca o continuare a idealismului platonician și a raționalismului cartesian ¹⁾...

Rămâne din această sumară expunere enunțat rolul considerabil jucat de intuiționismul bergsonian în structura modernă și vom reveni asupra acestei dezbateri mai în amănunte, fiindcă e unanim convenit că Marcel Proust e puternic influențat de noul concept al timpului!...

¹⁾ Mărturisim că această intuiție « esențială », această « Wesenschau » ni se pare prin iraționalul ei « neîntemeiat », punctul slab al filozofiei lui Husserl... E o poartă deschisă spre toate interpretările dintre care cele quasi magice n'au lipsit... De altfel și problema însăși a raportului dintre rațiune, intelect și intuiție apare în realitate cu mult mai complexă decât ar putea fi expusă într'o conferință. Rațiune și intuiție nu se opun chiar atât de categoric.

Dacă vom cerceta modalitatea științei contemporane, vom afla că și aci chiar, s'a ajuns la o disolvare a formelor tari, a postulatelor fundamentale, la o revizuire a conceptelor, s'a amendat temeinic determinismul raționalist mecanist¹⁾.

Suntem pretutindeni în zona instabilă a fluctuațiilor, a relativului, elementele nu se angrenează însumându-se, ci influențându-se în întregime...

Mai întâi fizica și chimia contemporană însăși au supus unui amănunțit examen, noțiunea fundamental mecanicistă... Noua teorie a atomului nu mai consideră materia ca o însumare de elemente oarecum libere unele de altele, ci sub semnul totalității de care am vorbit mai sus... Această teorie însăși evoluiază așa de repede (prin etapele Quanta și a Relativității einsteniene) încât în cele din urmă Louis de Broglie ajunge în 1924 la Teoria mecanicii ondulatorii, care e corelatul desăvârșit al noii filozofii, căci ajunge la anularea propriu zis a noțiunii de atom static prezentând energia (și materia) ca o universală interferență de unde...

Biologia, așa cum am arătat, este influențată de neovitalismul filozofic (influența e mai bine zis reciprocă) și cea mai mare parte dintre teoriile materialiste și pozitivistice au fost retușate... Accentul cade mai ales aci pe funcțiunile generale.

Dar în deosebi în fiziologia umană și în psihologie vom găsi o adevărată revoluție care leagă în structura epocii, aceste științe de filozofia actuală. Vechea fiziologie, raționalist-mecanicistă, pornea dela ideea că trupul e o mașină, firește mai perfecționată, dar mașină de transformat hrană, de perpetuat. Era o distribuie « rațională » a rolului organelor, după o nobleță poncif, o concepție simplistă că asemeni unei mașini, cu cât corpul consumă mai mult cu atât dă un mai mare randament... A fost o epocă de supranutriție generală, mai ales că un medic afirma că una din cauzele « decadenței » e că stomacul nu poate să cuprindă și să digere atâta hrană câtă ar avea nevoie creerul modern. Chiar doctrina pasteuriană prin simplitatea conceptului ei și prin succese

¹⁾ E locul să subliniem încă odată că Noua structură nu e o structură irațională, ci doar o lărgire a raționalului cel rezultat din marile sisteme ale veacului al XVII-lea. De aci și truda câtorva gânditori ai epocii noastre de a întregi logica tradițională cu noi posibilități de formulare, prin crearea *logisticii*. (După Boole, Peano, Couturat, B. Russel, etc.).

în domeniul chirurgical sporea prestigiul raționalist... Nu e locul să intrăm aci în amănunte, dar se poate spune că fiziologia ține și ea pasul filozofiei contemporane... Ideea de organism a luat locul ideii de mașină, ideea de individualitate a bolnavului, de pildă, a înlocuit conceptul superficial de boală în genere... De unde importanța sistemului nervos era secundară, astăzi i se atribue un rol de coordonator al funcțiunilor organice într'o măsură care se apropie de miracol ¹⁾).

Fiziologia modernă introduce noțiunea bogată în virtualități, revoluționară, de vitamină, termen de coloratură evident vitalistă, odată cu cauzalitatea mintală.

Dar în deosebi noua structură e întregită cu o disciplină care, inițiată de Brown Sequard la sfârșitul veacului trecut, s'a constituit astăzi aparte, sporind prin rezultatele ei ideea de miracol în contemporaneitate... Endocrinologia a dus la constatarea neașteptată că toate funcțiunile corpului nostru, că forma lui însăși este influențată de un număr de glande a căror mărime este aproape irațional disproporționată în raport cu rolul lor în organism... S'a ajuns astfel să se realizeze animale apocaliptic diforme numai prin intervenții precise în sistemul endocrinologic...

Viața noastră sufletească și mintală e dirijată de acțiunea glandelor cu secrețiune internă... Iată un copil leneș și prost, « tip » de leneș și de prost, după psihologia monadologic raționalistă... Nu e leneș și prost — din caracter — răspunde endocrinologia.

¹⁾ Cu o simplă «gădilare» în nas a sistemului simpatic, Dr. Gillet obține vindecări de paralizii, ameliorarea tabesului, etc. De altfel într'o convorbire publicată, marele fiziolog Maranon declară între altele: «La médecine a toujours vu le corps humain à l'image des sciences du Temps... Il y a deux siècles c'était un ensemble de leviers, de poulies, avec soufflet de forge et une pompe pour la circulation... A la fin du siècle dernier, on y voyait plutôt une machine thermique, une récupération et une dépense de calories».

Încât după cum știți erau în apus restaurante care alăturau listei de mâncare tabloul de calorii corespunzătoare.

Ulterior acestei conferințe, scriind despre miracolele dela Maglavit, profesorul Dr. G. Marinescu, subliniază importanța terapeutică a autosugestiei, și a «tratamentului moral» și precizează că Charcot, inițiatorul în această privință «nu cunoștea energia dinamismului inconștientului asupra căruia s'au adus atâtea lumini în timpul din urmă».

Are numai o afecțiune a glandelor suprarenale, iar lenea și « prostia » lui pot fi vindecate prin opoterapie. . .

Psihopatologia a contribuit și ea considerabil la dizolvarea ideii de tip, de caracter. . . Atât de mult încât unii scriitori din prea mult zel revoluționar s'au agățat de aceasta ca de un chilipir și au scris după rețetă, numeroase lucrări cu subiecte despre pierderea personalității, despre dubla personalitate, etc.

De altfel psihologia e aceea care întinde cele mai periculoase și mai mascate curse celor care o exploatează literar. . . De îndată ce o teorie psihologică e la modă, scriitorii disponibili pentru revoluțiile literare se și grăbesc s'o illustreze în « cazuri », cu graba cu care panoramele speculează, ilustrându-le în ceară, faimele zilei. . .

Iar de vreo treizeci de ani psihologia, evoluând integral spre noua structură a culturii, a oferit ispite de neînvincibile autorilor dornici să epateze prin exces de erudiție și supralicitare mesianică. . .

Abolirea psihologiei atomist-mecaniciste a dus la o nouă concepție, comună științelor neologice, în care accentul nu mai cade pe elemente, pe angrenarea lor subsumatorie, ci pe totalități, pe contururi instabile dar fulgurant funcționale ¹⁾.

Așezând *Eul* în centrul preocupărilor sale, mai folosind vechile facultăți inteligența, afectivitate și voință, doar ca modalitate didactică, studiind mai mult funcțiunile decât reprezentările (logica însăși consideră ca fundamentală judecata, nu vechiul atom, noțiunea) făcând să depindă însăși structura de dinamismul unității, psihologia funcțională a creat o problematică nouă a personalității.

Cauzalitatea mintală e un nou aspect al acestei noi structuri. . . Dar mai ales un domeniu nou a fost ridicat în primul plan al

¹⁾ Intemeiați astfel pe vechea psihologie raționalistă, deductivă, o seamă de scriitori din veacul trecut (continuați de epigonii lor și astăzi) au realizat opere de falsă analiză psihologică (nu analizau concretul psihic, ci propriile lor aserțiuni, care dacă erau ingenioase se pretau, pe calea explicației, la deducții stufoase și fade). În deosebi a ilustrat această serie scriitorul Paul Bourget care proclamând anumite principii psihologice (de pildă că un discipol fanatic realizează ideile inofensive ale maestrului, ori că sexualitatea e mai vie la nămiază) construia apoi situații adecvate pe care tot el le analiza, simulând o autentică analiză psihologică.

preocupărilor ei... Inconștientul... Studiat în spiritul patologic mai mult de școala franceză (Janet), inconștientul ia înfățișare de doctrină filozofică (în veacul trecut în metafizica lui E. von Hartmann) prin psihanaliza lui Freud... Centrul personalității omenești e mutat din câmpul luminos al rațiunii și al voinței lucide, în cosmosul incomensurabil, de o cauzalitate nesfârșit complexă, al unei sexualități ancestrale...

Disolvarea noțiunilor solide, instalarea ipoteticului mobil, reorientarea atenției asupra actului originar, promovarea fluidului, a devenirii sufletești în locul staticului, a calității în locul cantității și mai ales descoperirea acelei impresionante solidarități a momentelor sufletești încât se ajunge la ideea de organicitate psihică și deci unicitate, arătau că noua structură în psihologie se înfățișează sub semnul covârșitor al subiectivității, în locul obiectivității ¹⁾. Toate datele psihice sunt colorate subiectiv, chiar simplele afirmații « științifice » sunt, fie și marginal, colorate de *eu*. Când zic « Ștefan cel Mare s'a urcat pe tron în 1457 », îmi dau bine seama că această afirmație e *a mea*, că actul de gândire e *al meu*.

Ar fi însă o greșeală să se creadă că poziția actuală e definitivă, că teoriile prea accentuate de modă sunt organice științei... Această greșeală au făcut-o prea grăbiți să obțină succese, fie și cu mărunț preț — atâți scriitorii care au scris romane și drame bazate pe teoria dublei personalități, ori pe cazurile de pierdere a personalității, pe complexul lui Oedip, pe nevoia de descărcare prin « faptă » a teoriei lui Freud despre refulare ²⁾.

Până la urmă asemenea lucrări se dovedesc simplist à thèse...

Veți zice însă: în cazul acesta psihologia nu poate fi de nici un folos scriitorilor, adevărurile găsite de ea nu pot fi utilizate ca să se întemeieze pe ele situații și conflicte epice și dramatice?

¹⁾ Dar aci e necesară corectura fenomenologică și toată expunerea de față trebuie înțeleasă sub rezerva acestui punct de vedere.

²⁾ Încă de acum zece ani analizând o asemenea lucrare arătam că e destulă naivitate în această grabă și că s'ar putea ca noile teorii psihologice și clinice să fie sever amendate de constatările ulterioare. Aceasta s'a și întâmplat, iar cei care s'au grăbit atunci n'au făcut decât să-și demasce astfel pentru mai târziu, neautenticitatea...

Afirmând aceasta comiteți o nedreptate, fiindcă această psihologie care participă din Noua structură e de nesfârșit folos scriitorului tocmai atrăgându-i munțat luarea aminte că ea nu-i poate fi de folos, pe când cea geometric raționalistă și cea simplist pozitivistă (care nu-și cunoșteau măsură și se credeau necesare și universale) invitau pe romancier și dramaturg să abuzeze de ele... Această orientare prevenitoare, negativă oarecum, a psihologiei moderne e de o importanță de netăgăduit.

Iar dacă totuși vom căuta un îndreptar pentru atitudinea artistului în noua structură, deslegare nu vom putea găsi decât mergând încă mai departe, în cercetarea transcendentă, adresându-ne aceluși fond general al gândirii care ordonează virtualitățile culturii, problematicei absolutului, nu unei științe pe cale de constituire cum e psihologia.

E greu de precizat dacă aci, și astfel, și-a căutat punctul de plecare Marcel Proust; ceea ce e cert însă e că soluția lui coincide, până și în termeni, cu noua structură a filozofiei — e cum am spus, considerat ca un discipol, literar, al lui Bergson — și obiectul cercetărilor noastre e de aci încolo să vedem în ce mod a biruit el dificultatea, să încercăm să obținem din filozofia contemporană și în deosebi cea bergsoniană, o cheie pentru a înțelege organic « À la recherche du temps perdu »¹⁾.

Dar cum am spus această nouă structură nu ar fi posibilă dacă filozofia modernă nu ar fi încercat și o soluție a metafizicului. Este greu să se vorbească de o nouă așezare culturală, de un nou ciclu, câtă vreme nu s'a găsit acel punct arhimedic care este temeiul în absolut... Se poate spune că două mari dezbateri au încercat această soluție, dar amândouă cu orientări ulterioare în totul opuse: neovitalismul psihologic al lui Bergson și fenomenologia lui Husserl... Cu toate opunerile, deduse, ale autorilor, ba chiar cu toată precizarea expresă, amândouă concepțiile participă dela « revoluția coperniciană » a lui Kant, adică amândouă caută

¹⁾ E locul să spunem că Marcel Proust are destui comentatori, și în streinătate și la noi, care se pare că nici nu i-au citit opera... Astfel în paginile unei reviste românești un tânăr medic, critic-literar în orele libere, îl combate, dar numai pe temeiul unor citate, din alți comentatori streini. Ar fi fost poate mai bine ca tânărul critic diletant să fi cunoscut el însuși opera combătută.

punctul de sprijin în conștiință și nu în lumea exterioară... renunțând să mai caute, în domeniul cunoașterii vreun punct de reper dincolo de eu... S'a proclamat incapacitatea rațiunii de a transcende și atunci mintea omenească s'a retras în ea însăși ca un melc... Abandonul «rațiunii» ca facultate de cunoaștere absolută a evoluat în mod normal până la filozofia timpului nostru...

Kant negase că putem cunoaște lucrul în sine, că putem cunoaște ceva absolut. Idealismul subiectiv arată că izvorul cunoașterii este în noi, apăsător Schopenhauer răspunde că putem cunoaște printr'o privire interioară ceva absolut: Voința din noi, apoi Voința universală.

Calea filozofiei moderne era deschisă... Nietzsche va proclama și mai mult absolutul voinței, activismul ei, *Wille zur Macht*.

Ceea ce e mai caracteristic e că ambii filozofi reprezentativi ai timpului, cele mai originale figuri ale filozofiei de azi, Bergson și Husserl, pun accentul tocmai pe această privire în noi înșine pe *Intuiție*¹⁾. Nu are nici o importanță că, și în motivele lor personale, și în desfășurarea lor, Bergson și Husserl se deosebesc contradictoriu unul de altul, cât e semnificativ faptul pentru filozofia modernă, că ei acordă aceeași importanță intuiției, deși cu altă dezvoltare și concluzii.

Ce vrea să spună acest lucru?

Că nu putem cunoaște nimic *absolut*, decât răsfrângându-ne în noi înșine, decât întorcând privirea asupra propriului nostru conținut sufletesc...

E adevărat că rațiunea și nici măcar inteligența nu pot duce la cunoașterea lumii... Dar dacă întorc privirea în propriul meu suflet, în lumea reprezentărilor mele, eu iau cunoștință de o existență indiscutabilă, absolută... Da, *cunoașterea absolută*, metafizică, e posibilă răspunde Bergson, și e de natură psihologică. Instrumentul ei este intuiția. Ca să putem fi siguri de ceea ce cunoaștem, răspunde Husserl, trebuie să facem abstracție de existența lumii exterioare, chiar de propriul nostru corp, să ne închipuim că nu există decât gândirea și fluxul conștiinței noastre... Această

¹⁾ Intoarcerea husserliană e proclamată până la întemeierea pe acel cogito cartesian.

punere a lumii exterioare în paranteză este celebra de acum operație filozofică a reducției fenomenologice, *Epoke*... Instrumentul ei este tot intuiția (Wesenschau) care singură ne poate ajuta să cunoaștem esențele.

Ce ne descoperă această privire înăuntru preconizată de cei doi mai de seamă filozofi ai timpului?

O curgere de stări interioare, de imagini, de reflexii, de îndoieli etc., de ceea ce constituie materialul imaginației și al gândirii.

O realitate fenomenologică spune Husserl, un absolut psihologic afirmă Bergson ¹⁾).

Intru cât se pare că într'adevăr Proust a fost anume influențat de filozofia Bergsoniană, să renunțăm la o înfățișare mai amănunțită a intuiționismului fenomenologic al lui Husserl și să rămânem la doctrina filozofului francez ²⁾).

P. ntru Bergson realitatea este durată pură însăși și exclusiv durată, văzută din interior, realitatea este deci o devenire perpetuă, în așa măsură, încât *clipa* de față e ea însăși rezultatul *tuturor* transformărilor dela originea lumii până azi, adică așa cum de altfel precizează anume, realitatea a crescut, și azi cuprinde totul, cum un bulgăre de zăpadă crește și devine avalanșă.

« Viața psihologică e numai spontaneitate și creație neîncetată într'o durată care nu admite nici o oprire în loc, nici o întoarcere la condițiile dela început ».

Heraclit spusese că nu ne putem scălda de două ori în apa unui fluviu, chiar dacă fluviul e același.

Asimilând realitatea ca flux al conștiinței, curgător într'adevăr ca un fluviu, niciodată nu încercăm aceleași sentimente și nu realizăm aceleași imagini.

Această întoarcere înăuntru, această convingere că absolut nu cunoaștem decât propriul nostru eu, această prețuire a intuiției în dauna deducțiilor raționale, această așezare a *eului* în centrul existenței, cu convingerea că aceea ce ne e dat prin el e singura

¹⁾ Ar fi greșit să se deducă de aci că aceste atitudini filozofice sunt solipsiste. E vorba numai de posibilitatea cunoașterii propriu zis. . .

²⁾ Sunt totuși momente în opera vastă a lui M. Proust, care arată preocupări de semnificativ și perenitate, specific fenomenologică, deși e puțin probabil că a cunoscut această gândire, dar dovedind astfel un instinct adânc al cunoașterii.

realitate înregistrabilă, acest *video* analog lui *cogito*, constituie terenul comun dintre metafizica lui Bergson și opera lui Marcel Proust. În acest *video* (în sensul intuiției complete, evident) găsim cheia care explică și fondul și particularitățile atât de izbitoare ale lui Proust, felul atât de neobișnuit al structurii lui.

Mărturisim că abia mai târziu, după ce am acceptat binevoitoarea invitație a gazdelor noastre, de astă seară, ne-am dat seama de greutatea specifică ale unei conferințe despre Proust. Citații dintr'un text, socotit de atâți chiar, ca ininteligibil — și pe nedrept de altfel — nu se pot face totuși într'o sală publică... Analiza lui psihologică fără precedent cere o analiză aproape la fel, ceea ce nu se obține la o expunere înaintea unui auditoriu compus oarecum incidental...

Arta lui Proust e făcută din nuanțe în așa măsură, încât a fost numită — pe nedrept și poate că nu tocmai — artă microscopică, arta *infinitesimală*, iar globalismul teoretic al unei săli de ascultători impune într'un mod de neînțeles să renunți la nuanțe, tocmai fiindcă se cere o unificare pentru atâtea atenții individuale, reunite laolaltă și de sigur diferite între ele. Oratoric, cu fraze sonore, nu se poate vorbi despre acest scriitor al *vieții celei mai intime*, aproape inefabile, din câte s'au manifestat vreodată în scris. Vocea scăzută e aci o necesitate, iar eforturile binevoitoare ale unei atenții receptive, altă necesitate... E obligatoriu să găsim altă soluție, decât expunerea discursivă, oricât ar părea de paradoxal, pentru o conferință. Cu îngăduința d-voastră voi încerca să reiau printr'o analiză în fapt, în datum, însăși această temă a *duratei concrete*, adică unice, care formează și esența filozofiei lui Bergson și condiția fundamentală, a artei lui Proust.

Am avea două posibilități. Urcând pe înseși drumurile muntelui, pe toate potecile lui, sau găsind un mijloc de a ne instala direct pe culmea lui, pentru ca de acolo să avem panorama lui întregă.

De altfel o intrare în concret cu ajutorul unei analize abstractizante ar fi un surrogat de concret, o procedare contradictorie.

Să încercăm deci, printr'un sondaj în însuși concretul duratei, să lămurim acest concept.

Să realizăm concretul, adică existența actuală, în această clipă și apoi în devenire, căci alt concret *nu există*.

E dela sine înțeles că această operație eu nu o pot face decât pentru mine singur. Din ce apare alcătuit acest prezent? Dintr'ocurgere de imagini ale mele, din trăirea mea. Este fluxul conștiinței mele însuși, de vreme ce altă existență nu poate fi decât deducție.

Să facem o pură descripție a prezentului, a fluxului meu de conștiință... folosind tehnica proustiană însăși...

Deci, în clipa când țin această conferință eu nu pot să cunosc, cum am spus, decât realitatea colorată de eul meu. Admițând toate existențele posibile, convenind cu alte conștiințe în sală, eu îmi dau seama totuși că e cu neputință să deduc ce se petrece în sufletul oricărui dintre auditorii mei, altfel decât prin *analogie*... Deci mai curând o bănuială... Am ascultat și eu atâtea conferințe și îmi închipui cam care sunt sentimentele și reflexele interioare ale celor ce ascultă...

Iată o primă aplicație, pe baza acestor analogii, dacă ținând socoteală de impresia pe care eu o am, aș proceda ca un autor de dinainte de Proust, ca un autor clasic și aș afirma apodictic, senin: Domnul din banca a treia, în haină neagră, e preocupat acum de faptul că a uitat să scrie o carte postală unui prieten, doamna din banca a cincea, în rochie verde, se gândește în clipa aceasta că a împrumutat unei prietene volumele *Le temps retrouvé* și aceasta nu i le-a mai adus înapoi. Aș mai decide că o domnișoară e preocupată de această lampă și de umbrele pe care le aruncă difuz. Ar trebui să afirm, asta cu oarecare șansă de a nimeri, că unii dintre auditori se gândesc că întârziază dela masă...

Serios gândind, nu încapе nici o îndoială că n'am ghicit. Ome-nește — în afară de cei care cred în fenomenele metapsihice — nici nu e posibil să se ghicească asemenea gânduri.

Romancierii de dinainte de Proust — în genere — însă puneau foarte bine trei personaje să reflecteze astfel, căci un astfel de autor nu numai că se știa un constructor de tipuri, dar pe deasupra era și a toate știutor, ba avea încă și darul ubicuității. Cititori prea încrezători și urmărind doar intriga admit însă totul. In genere fiecare socoate că el *ar fi putut* să fie unul dintre cei ce reflectează așa. Căci în realitate autorii anteriori nu făceau decât *propuneri* de realitate.

Ca să subliniez deosebirea dintre această realitate concretă și realitatea gen romancier, am să vă citesc un pasaj care figura și într'un roman și într'o piesă de teatru scoasă din roman.

« Mary îl privea furioasă. Simțea limpede că nu l-a iubit niciodată, dar îi fu silă să-i spue. Ii șopti numai sec:

— Te-ai întâlnit cu ea aseară la teatru !

Georges se gândi că ar fi de prisos s'o mintă. De altfel el știa că ea suferă și fără motiv... Voi deci să mărturisească dar se trezi mințind cu seninătate.

— Nici n'am fost aseară la teatru, îi spuse el, pe când revedea în minte pe Lucia.

Mary ar fi vrut să-l palmuiască. Iși aminti însă de scena de acum o săptămână și se trânti furioasă în fotoliu.

Iată un model de dialog: Autorul știa și ce gândește Mary și ceea ce simte simultan și ce voește să mărturisească Georges.

Intr'unele romane mai proaste nici nu mai încape măcar discuție asupra absolutului ghicitului. Când tânărul american constată și îi spune după lungi peripeții, fetei: te iubesc Dorothy și ea răspunde: și eu Johny, situația e limpede ca $3+4=7$, iar cartea se sfârșește, căci ei se cunosc, se căsătoresc și începe absolutul fericirii.

Care era până la Proust concepția romancierilor, din orice școală s'ar fi declarat și oricât de mari ar fi fost, despre artist, despre om, despre artă? O construire raționalistă, deductivă, apodictică, tipizantă.

Romancierul e mai întâi un om omniprezent, omniscient. Casele par pentru el fără coperișuri, distanțele nu există, depărtarea în vreme de asemeni nu. În timp ce pune să-ți vorbească un personaj, el îți spune în același aliniat unde se găsesc și celelalte personaje, ce fac, ce gândesc exact, ce năzuesc, ce răspuns plănuiesc. Cât se poate însă ști cu adevărat, cât se poate ghici măcar, ați văzut și d-voastră. Se confundă, cum v'am spus, o propunere de realitate, dedusă, cu realitatea originară.

Ca să evit asemenea grave contradicții, ca să evit arbitrarul de a pretinde că ghicesc ce se întâmplă în cugetele oamenilor, nu e decât o singură soluție: Să nu descriu decât ceea ce văd, ceea ce aud, ceea ce înregistrează simțurile mele, ceea ce gândesc eu... Aceasta-i singura realitate pe care o pot povesti... Dar aceasta-i

realitatea conștiinței mele, conținutul meu psihologic... Din mine însumi, eu nu pot ieși... Orice aș face eu nu pot descrie decât propriile mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decât la persoana întâi... Ca o formă primă aplicație iată, acum se înțelege de ce aproape tot (cu unele substituiri originare) *romanul de 16 volume al lui Proust este scris la persoana întâi*... Cu acest lung ocol am scutit de fapt încercări mai mărunte, căci am intrat de-a dreptul în inima viziunii lui Proust. Ne explicăm deci de ce opera lui e constituită oarecum ostentativ ca un lung monolog.

Firește se reproduc și replici de alți autori, sunt personaje la persoana a treia, se povestesc întâmplări la care naratorul n'a luat parte, dar aceste întâmplări sunt date *ca atare*, sunt fixate exterior, în raport cu o conștiință unică. Autorul nu pretinde decât că știe, atât cât știe orice om care trăește în societate... El descrie totul ca în măsura în care e adunat în concret, constituind propria lui experiență, nu cu pretenția de a *reda* o existență obiectivă, ci o existență în funcție de cunoașterea intuitivă a lui ¹⁾...

Prin urmare artistul povestește lumea văzută prin el, existând prin el. Da, la Berlin a fost azi, cum spun ziarele, o manifestație, dar tot ce pot să povestesc e atât cât afirmă ele, constituind din asta un act pur al meu...

Prin urmare iată, după ocol, ajungem din nou la constatarea că artistul nu poate povesti decât propria sa viziune despre lume... E ceea ce face Proust cu hotărîre și luciditate.

Ceea ce dă o voluptate de preț cititorilor lui este tocmai această supremă onestitate de viziune, aplicația de a spune ceea ce e originar în conștiința proprie. Din cauza asta opera lui are o atmosferă de autenticitate halucinantă, nemai întâlnită la alt autor. Corolar artistic e unitatea unghiului de privire, ceea ce Robert Curtius numește *Perspectivismul lui Proust*...

¹⁾ Se va deosebi sensul acestei experiențe autentice, de cel apocrif, de experiența echivocă, trăit literar de o parte din tineretul care urmează exemplul lui A. Gide. (Vezi *Indoita sursă a termenului experiență* în R. F. R. No. 6 din 1934). Se va deosebi de asemeni, *neapărat*, psihologismul curent (care e un psihologism analitic, dogmatic) de analiza concretului, psihologic trăit, care este esențială și caracterizantă pentru Proust.

Să-mi dați voie să vă dau un mic exemplu din teatru, ca să lămurim și mai mult ce înseamnă acest mare câștig al *unității de perspectivă* pe seama artei romanului.

Știți că până la marii regisori moderni scena de teatru era luminată de jos în sus, de așa zisa rampă. Un șir de becuri puternice trec scena dintr'o parte într'alta, prin spatele sufleurului, mascate de un abajur adecvat. Ați văzut că înainte de ridicarea cortinei, ca un tiv jos, se aprind, luminând cortina, becurile rampei. La ridicarea acesteia ele dau de *jos în sus* lumina necesară scenei. Ei bine, din pricina aceasta actorii în scenă aveau un aer artificial... Căci în realitatea concretă lumina vine pe fereastră, sau dela soare de sus, dacă suntem în grădină, dar nu din podea. Astfel umbra capului cade pe umăr, umbra corpului cade la picioare jos... La teatru bărbia și gâtul sunt luminate, iar umbra se proiectează în tavan... În afară de faptul că mai luminează și alte becuri din stânga, din dreapta, încât propriu zis umbră nici nu există în scenă, ci o baie de lumină gălbuie și interferențe de umbre false...

De aceea regisori moderni au stins rampa și luminează acum intens dintr'o singură direcție, prin fereastră, cu reflectoare mascate. Chiar când mai ascund ici, colo becuri, caută să păstreze firescul căderii luminii.

Această *unitate de privire* o păstrează de altfel și marii pictori. Un tablou de artă autentică primește lumina dintr'o singură direcție, sau reflectat, și mai mult, lumina se degradează în umbră, în raport cu direcția ei adevărată, cu ora și locul. Numai începătorii nu știu să dea unitate de perspectivă luminii, iar tablourile lor au umbrele anapoda.

Mai comice sunt tablourile copiilor și, evident, ale pictorilor maturi, isteți, moderni care imită pe copii. Ei când desenează și colorează o casă, fac să i se vadă dintr'o dată trei pereți, când nu toți patru. Dar cum v'am spus darul de a vedea astfel îl au mai ales romancierii raționaliști cu darul ubicuității și al totoviziunii... Ei nu numai că văd personajul din toate părțile dintr'o dată, dar și din curte, prin peretele de zid. Ei cred că știu și ceea ce gândesc alți oameni, fără ca aceștia să se exprime chiar.

Ca să putem trece mai departe în analiza duratei reale, care s'ar putea să fie aplicată sub influența lui Bergson, să fixăm acest mare adevăr realizat de Proust... Unitatea de perspectivă

amintește semnificativ celălalt mare câștig revoluționar în cultura universală, *perspectiva în pictură*, descoperită de pictorii Renașterii... și poate o revoluție analogă în arta romanului. Cei care fac efortul de a citi pe Proust sfârșesc prîn a deprinde voluptatea acestei unități de perspectivă în așa măsură încât cu foarte mare greutate pot să mai citească vechile romane... Artificiozitatea lor, datorită pretențiilor de a ști tot ce se petrece, oricând, oricum și oriunde, de a fi în același timp în creerul a cinci persoane care stau de vorbă la un ceai, li se pare celor care au înțeles revoluția lui Proust cu totul searbădă.

În peste 3000 de pagini autorul lui Swann dă o infinitate de peisaje, de o varietate copleșitoare în imaginea lor, redă o sută de personaje de proporții vaste, cuprinzând 50 de ani din viața Franței, dar opera lui are acea autenticitate halucinantă a *unei* existențe concrete, tocmai pentru că evită cu hotărâre deductivul, farmaceuticul.

Să trecem acum la un alt moment esențial, la *durata psihologică* a revoluției proustiene.

Dar pentru o mai bună înțelegere mai întâi să facem un nou examen al romanului tip clasic, tip Dickens, să zicem.

Romanul acesta vechi își alege, după cum știți, un erou sau doi, care devin axa întregii povestiri. Tot restul e povestit în legătură cu acest erou central, iar personajele celelalte apar ca niște bifurcații, secundare și ele, de cale ferată desprinse de pe linia dublă principală... Dela începutul romanului *lumina povestirii* se proiectează asupra unui personaj și-l întovărășește așa ca un reflector deasupra capului. Lumea cealaltă nu există decât ca să ne dea prin conflict, personalitatea eroului. Mai mult, chiar dela început e în genere descris... «Avariția lui Tenet era cunoscută etc., etc.». Micile variante n'au importanță căci nu modifică esențialul.

De altminteri *canoanele artei* perimate cereau cu stăruință *unitatea de acțiune*, tot așa cum cereau personaje *conturate, caractere*. Eroul e crescut de mic cu steaua lui în frunte, ca un prinț moștenitor de situații, în roman... În genere crește și scade, analog tabloului cunoscut cu roata vieții, abstractizat.

Dar se înțelege dela sine, această cale *spațială* nu putea fi urmată de o tehnică a realității concrete. Se ivește astfel o foarte

grea problemă de artă, a cărei soluție însă Proust a găsit-o, într'un mod foarte personal și e ceea ce constituie propriu zis originalitatea, modalitatea caracteristică a tehnicii proustiene... El însuși o consideră ca o adevărată descoperire și stăruie mai ales în scrisorile lui către prieteni destul de mult asupra ei... Din păcate e și momentul oarecum mai greu de urmărit din structura proustiană, dar reluând expunerea directă se poate să ne înlesnească mai mult decât alte încercări, explicația.

Dacă existența e pură devenire, dacă e durata ireversibilă în curgerea ei, atunci e toată *în prezent*, de vreme ce acesta este termenul ultim al Devenirii... Prin urmare obiectul artei ar trebui să se reducă la descrierea conținutului prezent. Din trecut nu pot lua pentrucă procedeul meu ar fi o abstracție insolită, viitorul e anticipare goală; prezentul singur îmi oferă preaplinul existenței absolute, cum precizează metafizica bergsoniană.

Ca va descrie artistul deci? Conținutul prezent? Adică biroul lui de-acasă, « cogitațiile » din clipa aceea? Ar fi simplă fotografie ori altfel analiză fenomenologică. Dacă ar fi să încep un roman, *să zicem în clipa asta*, eu ar trebui să descriu sala, lumea de aci, ce sînt și ceea ce gîndesc... Și apoi să continuu până am făcut volumul cu tot ce se întîmplă de aci încolo... Ceva din acest procedeu a folosit, e drept, un celebru romancier irlandez, una dintre gloriile romanului european de azi, care, în opera lui principală, a înfățișat o zi din viața omului său, notată în toate amănunțele curgătoare ale celor 24 de ore.

Vă mărturisesc sincer că reputația europeană a romancierului mi se pare neîndreptățită. E în ea ceva din lipsa de semnificație a procedeuului naturalist... Firește nu mai e fotografie a cadrului exterior, e notație a vieții interioare, dar prin materialul impus e mult prea săracă și fără merit, ca să justifice o asemenea reputație europeană... Faptul că oarecum aceleași cercuri, dela Nouvelle Revue Française, care au « lansat », cum se spune azi destul de neplăcut, pe Proust, au « lansat » cu atât succes pe prozatorul irlandez, nu poate înșela pe un adevărat cercetător critic.

Deci, conținutul faptic al conștiinței, doar în prezentul permanent, nu poate susține interesul unei opere de artă, decât în anume cazuri, foarte rare...

Cu totul de alt merit e soluția adusă de Proust, prețios originală și care de altfel a fost unul dintre motivele rezistenței criticilor la început.

În constituția prezentului, a remarcat el, în fluxul conștiinței mele, în acea curgere de gânduri, îndoieli, imagini, năzuințe, afirmații, negări absolute, *intră și amintirile*. Și pe drept cuvânt, evident. Amintirile nu sunt ceva impersonal, sunt propriile mele amintiri, fac parte din psihicul meu, în clipa în care le am, adică în clipa prezentă. Dacă m'aș lăsa în voia amintirii, acum când vorbesc, orice mi-ar apărea în minte, ar fi autentic, ar fi durată pură...

Aci, tocmai aci, face Proust marea deosebire despre care vorbeam și asupra căreia insistă atât de mult. Amintirile fac parte din fluxul duratei, dar nu amintirile voluntare, abstrase, ci *numai cele involuntare*.

Memoria voluntară ne dă numai abstracții. Întrebă cineva: Cât fac 6×8 ? Automat: Patruzeci și opt... Cum se numea regele Cretei? Automat: Minos... La ce an s'a urcat pe tron Ștefan cel Mare? Datele acestea nu participă propriu zis la trăirea concretă a conștiinței mele. Sunt simple abstracții... Nu se leagă organic mai de nimic decât prin actul prezentării de periferia eului... Această memorie voluntară nu poate să constituie obiectul artei...

Însă cu totul altceva ar fi fost dacă eu aș fi trăit gândul: Regele Cretei se numea Minos. Imi aduc aminte când am auzit numele acesta... Nu dela un profesor, ci în mod ciudat, dela o fată brună cu care priveam împreună de pe vapor, stâncile insulei Prinkipo, etc... Tot ce s'a legat de întrebare este memorie voluntară, este *trăire concretă*. De aci începe obiectul artei.

Romanul meu va trebui să cuprindă lanțul amintirilor mele involuntare... Dar aci se ivește o altă dificultate. Lanțul amintirilor mele e spontan, nedirijat... El nu urmărește un schelet de fapte, o temă... așa ca o construcție arhitecturală. În sfârșit memoria mea nu funcționează, când funcționează involuntar, după un plan care să coincidă cu regulile învățate la estetică, ale perfectului roman clasic. Acesta cunoștea o prezentare a personajelor, o îmbogățire treptată a lor, un început de conflict, o gradație în acțiune și pe urmă culminația și un soi de perorație.

Nu e cu neputință ca memoria noastră involuntară să funcționeze după asemenea plan, iar o carte cu astfel de schelet și conținut, ticluit după jaloane și rețetă e artificială, falsă... Ce voi face atunci?..

În mod simplu voi lăsa să se desfășure fluxul amintirilor. Dar dacă tocmai când povestesc o întâmplare, îmi aduc aminte, pornind dela un cuvânt, de o altă întâmplare? Nu-i nimic, fac un soi de paranteză și povestesc toată întâmplarea intercalată. Dar dacă îmi strică fraza? N'are nici o importanță. Dacă îmi lungește aliniatul? Nu-i nimic, nici dacă digresiunea durează o pagină, două, 30 ori 150. Asta se întâmplă de altfel chiar de câtevaori cu *A la recherche du temps perdu*. Trebuie să spunem însă din capul locului că o memorie puternică se colorează așa de intens afectiv, că nu se risipește în formale asociații de senzații. Această *simplă* asociere, penibilă în pretențiile ei de artă se întâmplă la James Joyce, nu însă la Proust, unde interesul semnificației dirijează fluxul amintirii. Dar am impresia că atunci când Proust teorizează despre artă, de altfel într'un mod care-l indică și unul dintre cei mai mari esteticieni ai timpurilor, el nu își dădea seama — și nici nu s'a remarcat de atunci, această funcțiune considerabilă a *afectivului*, în coeziune indiscutabilă a operei întregi... Cimentul operei lui întregi, deși realizată le deriva memoriei involuntare, e constituit prin tonul afectiv, căci structura afectivă îi călăuzește memoria, chiar atunci când accentul cade esențial pe cunoaștere.

Prin urmare cele 3000 de pagini nu sunt decât încercarea de a reconstitui pe calea memoriei involuntare, a trecutului semnificativ. Atenția și tehnica nu sunt decât instrumente care să ne permită căutarea «timpului pierdut» cu ajutorul memoriei involuntare, singura care ne poate da realitatea concretă.

Din pricina acestui drum nestăvilat al memoriei, romanul lui Proust care era anunțat pe coperta primului volum în 1913 că va fi în trei volume: *Du coté de chez Swann*, *Du coté de Guermantes* și *Le Temps retrouvé* (adică retrăirea în contemporaneitate) e anunțat în 1916 în 4 volume, apoi în 6, ca să devie propriu zis în 16.

Primul, *Du coté de chez Swann*, a rămas; ultimul, *Le Temps retrouvé*, a rămas și el. Dar cel de al doilea a devenit *Du coté de Guermantes* în 2 volume, volumul al 2-lea din *Guermantes* a devenit, *Sodome et Gomorrhe* în două părți, dintre care cea de a doua, e în trei volume.

Și astfel avem seria întreagă...

Trebue să precizăm că o bună parte din adaosuri au fost făcute în corectură. Căci în momentul când corecta spaltul, dacă faptul povestit îi amintea nuanțe noi, el trăgea un fel de sfoară de cerneală pe margine, semn pentru tipograf că acolo între subiect și predicat, trebue să puie zece propoziții secundare.

Corecturile lui Proust, despre care a apărut un volum întreg, sunt într'adevăr tulburătoare. Prin urmare revoluția proustiană care aducea instaurarea concretului, însemna o adevărată abolire a « compoziției » clasice, spre derutarea, spre uluirea criticilor împotmoliți în formulele trecutului.

Îngăduiți-mi să cetesc amarnicele reproșuri ale lui Paul Souday, singurul dintre criticii de suprafață, care s'a ocupat încă dela început de Proust, merit care a fost prețuit, apoi, în cariera sa:

« Mi se pare, spunea el, că marele volum al d-lui Marcel Proust (*Swann* a apărut în 1913 într'un singur volum), nu e compus, că e tot atât de lipsit de măsură, pe cât e de haotic. Ce lungimi teribile în povestirea bătrânei bone, a mătușii maniace « ființă foarte insignifiantă ».

Un amour de Swann, care ocupă o treime din carte, nu e decât o imensă digresiune inutilă; și câte episoade în acest episod ».

Așa dar iată ce spune în primele zile, unul dintre cei mai de seamă critici ai timpului despre una dintre cărțile cele mai extraordinare din câte s'a scris vreodată.

Dar Paul Souday era un clasicizant, un raționalist, iubitor al ordinii, al măsurii, al « economiei scrisului ».

E destul de neserioasă această economie a scrisului, când spațiul e nelimitat, când timpul e infinit, când oamenii se îndeletnicesc atât de puțin cu fapte vrednice de stimă.

E destul de comică această economie, care pretinde « să spui cât mai mult, în cât mai puține cuvinte... ». Ea ne-a dat poezia modernă, care se socoate genială fiindcă mănâncă adverbele și pune verbele la infinitiv « ca să spuie cât mai mult »... E o economie tot așa de puerilă ca și aceea obținută de un domn tot atât de genial, care a scris întreaga bibliie pe o marcă postală... De altfel în materie de economie în artă, cineva, pare-se un moldovean,

propunea cu seriozitate ca poezia El Zorab să fie înlocuită întreagă, prin următoarea lapidară strofă:

« La pașa vine un arab
Să vândă pe El Zorab.
Arabul s'o mâniat
Și pe cal l-o tăiet ».

Tot atât futilitate credem a găsi în orice procedeu de economisire a mijloacelor, în tehnica hermetismului rebusian, unde adâncimea nu vine din transcenderea spre absolutul concret, care e plin de toate sugestiile existentei organice, ca firele unei rădăcini smulse, de pământ și gângăni, ci din aluzii sonore.

Tot ca o importantă consecință a concepției *duratei pure*, trebuie socotit și felul original și derutant în care Proust face expunerea personajelor sale, dar firește asta intră în capitolul care ar expune aceste personaje înseși.

CAMIL PETRESCU

DETRACTORII LUI CARAGIALE

II

Am văzut obiecțiunile mai vechi ale d-lui E. Lovinescu, din epoca în care criticul nu își deslușise încă vocația de sociolog, sau poate mai bine zis de ideolog liberal. Lucrarea d-sale mai recentă: *Istoria civilizației române moderne* (în 3 volume, ed. « Ancora », București, 1924—1925) consacră un scurt paragraf lui Caragiale (II, *Forțele reacționare*, Cap. XVIII, 6. Satira socială a lui Caragiale).

Oricât de sumar ar fi acest pasaj, echitatea ne obligă să recunoaștem că d. E. Lovinescu a procedat mai drept decât Ștefan Zeletin, care nu a ținut deloc seamă de Caragiale în lucrarea sa principală, despre *Burghezia română*. Sociolog și economist fără pregătire literară, Zeletin s'a oprit asupra criticei sociale eminesciene, formulată în articolele politice din *Timpul*, dar nu a găsit cu cale să examineze implicațiile sociale din opera pur literară a lui Caragiale. Neinformată suficient, el nu cunoștea activitatea ziaristică militantă a lui Caragiale și în special scurta, dar strălucita sa campanie împotriva liberalilor, care s'a produs în intervalul dintre Noemvrie 1896 și Aprilie 1897, în circa douăzeci de editoriale ale ziarului *Epoca*, până astăzi nereproduse în volum. Nu îi era de asemenea îngăduit să treacă peste celebra broșură a lui Caragiale: *1907, Din Primăvară până 'n Toamnă*, rechizitoriu al ambelor partide zise istorice, în ale cărui concluzii se găsesc reforma agrară și electorală, însușite peste câțiva ani de partidul liberal.

Să revenim însă la paginile destinate atitudinii sociale carageliene, în *Istoria civilizației române moderne*.

D. E. Lovinescu are dreptate socotindu-l pe Caragiale « expresia cea mai pură a junimismului », prin inteligența sa critică, pe care o vom caracteriza radicală. Nu ne putem însuși însă ceea ce d-sa numește « ura față de noua burghezie în proces de formație ». Este o identificare — nejustificată sau în orice caz nedovedită, deoarece nu este sprijinită dialectic — a lucidității intelectuale cu întunecarea pătimașă a afectelor, singurele ce ar fi putut determina ura. Pe de altă parte, d. E. Lovinescu, susținând în același loc, că I. L. Caragiale « nu reprezintă un interes de clasă », se singularizează de sociologia marxistă, reprezentată la noi prin Gherea și d. G. Ibrăileanu, și totodată îl scoate pe Caragiale de pe terenul social propriu zis, care implică în mod necesar interesul de clasă. S'ar spune că este o procedare de estetician, disprețuitoare a metodei sociologice. Dacă însă Caragiale nu reprezintă într'adevăr nici un interes de clasă, d. E. Lovinescu rămâne imputabil de a nu fi lămurit, în mod circumstanțiat, natura urii lui Caragiale împotriva « noii burghezii ». În ceea ce privește propozițiunea următoare a d-lui Lovinescu, după care I. L. Caragiale reprezintă numai « un puternic spirit de observație îndreptat asupra propriului său mediu de origine și de formație », o socotim greșită. Mediul de origine al lui Caragiale este actoricesc, prin alte cuvinte, boema, iar nu noua burghezie românească, pașoptistă. Definirea junimismului caragelian prin opoziție cu acela eminescian îl conduce pe d. Lovinescu la constatarea că I. L. Caragiale, nu are rădăcini « în humus-ul etnic al poporului român ». Fără a intra în analiza acestui termen, credem a ști însă că însuși junimismul maiorescian este tot atât de lipsit de specificitate etnică. Și prin aceasta eventualul substrat perfid al observației își dovedește ineficacitatea.

Scriind mai departe că I. L. Caragiale « smulge masca apuseană... de pe obrazul burgheziei biruitoare... pentru a-i arăta sufletul oriental », d. E. Lovinescu uită pentru un moment că acea burghezie, o numise cu câteva rânduri mai sus « în proces de formație », — ceea ce înseamnă că la acea dată, a apariției comediilor lui Caragiale (1879—1884), lupta nu se terminase încă în favoarea burgheziei.

Numind mai departe, în sens istoric, opera lui Caragiale « expresia cea mai violentă a reacțiunii », d. E. Lovinescu își aproprie o

optică politică cel puțin curioasă, după ce susținuse cu câteva rânduri mai sus, că opera carageliană « nu reprezintă un interes de clasă ».

Un asemenea ritm contradictoriu denotă amatorismul unui sociolog, care variază, în fond și în expresie, dela un rând la altul. Ce poate fi într'adevăr « imperativul spiritului satiric », care i-ar fi dictat lui Caragiale și ură și violență, în afară de orice interes de clasă? D. E. Lovinescu iubește formulele, dar nu reflectează în de-ajuns asupra conținutului lor. Ne va fi ușor așa dar să subliniem contradicția dintre caracterizarea operei lui Caragiale, de « document autentic », și rezervele ce urmează, după care documentul ar fi « parțial » și « minor ». Dacă documentul este autentic, el nu poate fi parțial, în înțeles de partinitor; cuvântul lasă deschis celălalt sens de incompletitudine; în orice caz neologismul cu îndoit înțeles se cuvenea lămurit. Ce poate fi însă caracterul minor al documentului, este tot așa de oracular ca și parțialitatea. În definitiv, o operă literară de însemnătate covârșitoare, recunoscută ca atare de d. E. Lovinescu, cu netăgăduite virtuți creatoare și cu implicații sociale atât de categorice, nu poate fi taxată ca minoră, printr'un cuvânt care reduce la mai nimic esența operei. Încă odată, ne aflăm înaintea unei frivolități de judecată, care nu rezistă analizei stricte.

Ultimele rânduri din cele două sau trei pagini mult prea sumare ale d-lui Lovinescu atestă cel puțin o adeziune oarecum lirică a criticului la liberalismul șfichiuit de Caragiale și circumscriu limpede o poziție politică, de pe care nici că se putea pretinde o înțelegere într'adevăr critică a temeiurilor satirei carageliene.

O atitudine într'adevăr nepărtinitoare și o dreaptă înțelegere critică, de pe cealaltă parte a baricadei, adică din rândurile ideologiei liberale se găsește aiurea: la d. G. Ibrăileanu, în cuprinzătorul capitol din *Spiritul critic în cultura românească* (Iași, 1909). D. G. Ibrăileanu a arătat mai bine decât oricare din militanții ideologiei liberale, punctele vulnerabile ale criticei sociale din opera lui Caragiale, cu o seninătate care îl pune pe alt plan decât acela al detractorilor lui Caragiale. Din această pricină, locul d-sale nu este în galeria pe care am întreprins-o.

Trimitem însă la solida lucrare pe cititorii doritori de un supliment de informație, cu asigurarea că în substanțialul *Spirit critic* vor găsi o expunere critică de valoare probantă.

* * *

La un scurt interval după lucrarea d-lui Lovinescu, înregistrăm o nouă protestare a ideologiei liberale, împotriva rechizitoriului social, cuprins în scrierile literare ale lui Caragiale. Autorul ei este d. Constantin Banu, fostul director al revistei *Flacăra* și fost ministru. În timp ce d. Banu conducea fără strășnicie dogmatică *Flacăra*, și mai ales cu prilejul morții lui Caragiale, coloanele simpaticei reviste, însuflețite de un spirit tineresc și generos, au adăpostit o bogată contribuție literară întru cinstirea marelui scriitor. Cine ar fi crezut că directorul *Flăcărei*, care a patronat oarecum apoteozarea postumă a lui Caragiale, păstra în adâncul cugetului său un tenace resentiment, de ideolog liberal?

Prilejul de a-l scoate la suprafață s'a ivit în anul 1927, când Universitatea liberă a comemorat printr'un ciclu de conferințe ținute la Ateneul român, o jumătate de veac dela *Războiul Neatârării* (« Cartea Românească », 1927). Cu acea ocazie d. C. Banu a vorbit despre: *Influența războiului asupra stării culturale de după război* (pp. 223—245).

Conferențiarul a găsit ocazia bine venită pentru o răfuială postumă cu Eminescu și Caragiale. Acestuia nu i se iartă « răsul plin de cruzime », « satira nemiloasă », « scepticismul », în împrejurarea războiului independenței (care i-a inspirat două bucăți nespecificate de d. Banu: o nuvelă realistă și o cronică rimată, unde se pomenește de soldățimea muscălească privită de poporimea gură-cască a Bucureștilor). Simpatia d-lui C. Banu merge către literatura patriotică de circumstanță a lui Alecsandri, care s'a făcut crainicul momentului istoric. Vorbitorul recunoaște în prealabil primatul literar al celor doi scriitori, « cu siguranță cei mai mari scriitori-artiști din câți am avut până astăzi », dar îl învinovățește pe Eminescu de pesimism și pe Caragiale de lipsa oricărui « ideal afară de cel estetic ». Poziția d-lui C. Banu e învecinată cu aceea mai veche a lui Dimitrie Sturdza, care se lămurise civică, patriotică și moralistă.

D. C. Banu impută lui Eminescu și lui Caragiale, decepționismul și reacționarismul, priincioase « caracterelor slabe, eleganțelor sterpe, spiritelor deprinse cu invectiva pătimașă ori cu zeflemeaua ieftină ».

Aceste grele păcate de alcătuire intelectuală ațâță elanul verbos al oratorului politic:

« Astfel, în acest timp, unui neam d'abia ieșit, prin jertfe de tot felul, din viforul vremilor; unui neam, care, și prin conducători și prin conduși, dase dovada însușirilor lui sufletești; unui neam, în sfârșit, în care seva vieții urcă exuberantă, i se înfățișa ca hrană spirituală *negațiunea* sub toate formele ei, dela desnădejdea nimicitoare a lui Eminescu până la râsul dizolvant al lui Caragiale ».

Este de notat însă că nici Eminescu, nici Caragiale, nu s'au manifestat vreodată contra războiului de neatârnamare. Cel dintâi, la *Timpul*, a luat chiar atitudine fățișă, lăudând acțiunea guvernului liberal, într'un articol celebru, expunându-se înfrunțărilor ierarhice, pe care de altfel le-a respins cu dârză demnitate. Iar Caragiale nu s'a purtat în nici un fel necivic. Judecător postum, d. C. Banu condamnă la amândoi neînrolarea lor în literatura ocazională de război, — prin alte cuvinte îi judecă nu pentru ce au făcut, ci pentru ce nu au făcut: ode, marșuri sau alte poezii sau proze de circumstanță. Este așa dar un proces de șicană, de vreme ce a pretinde unui Eminescu sau unui Caragiale să-și pună literatura atât de severă prin esențialitate și atât de intransigentă prin purismul ei formal, în serviciul ultimei ore, echivalează cu o necunoaștere a geniului lor. Aceasta nu înseamnă că Eminescu nicicând nu s'a solidarizat, liric, cu evenimentele mari naționale. *Doina* sa a fost scrisă într'un moment de împărtășire la sărbătorirea lui Ștefan cel Mare. Caragiale, de asemenea, fără îndemn străin, a așternut în scris reflecțiile amarnice ale unui cetățean din afară de partide, cu prilejul răscoalelor țărănești. Cine citește 1907, simte temperatura fierbinte a unui suflet care n'a rămas nepăsător, din exil, la dezastrele țării sale. Numai că un Eminescu și un Caragiale, spre deosebire de un Alecsandri, se aseamănă prin raritatea scrisului, prin zgârcenia cuvântului la antipodul incontinenței verbale a bardului dela Mircești. Literatura lor ocazională este prin aceasta chiar mai de preț. *Peneș*

Curcanul și *Sergentul* lui Alecsandri vor fi fost, cum spune d. C. Banu, « hrana sănătoasă a omului născut pentru acțiune și pentru izbândă », dar ele nu fixează pentru veșnicie, ca *Doina* și *1907*, câte un sentiment dogoritor.

D. C. Banu se mai bucură, în prea răsfățata sa frazeologie, că atmosfera criticistă a junimismului nu a trecut de barierele orașelor, la țară. Ca și cum ideile care-i sunt scumpe, și anume catehismul libertar, ar fi trecut de acele bariere, la țară! Cu reminiscențe literare ușor identificabile, laudă « marea mulțime aplecată de veacuri, în gestu-i august (*le geste auguste du semeur!* al lui Victor Hugo) asupra pământului care ne hrănește », uitând însă că procesul dintre liberalism și conservatism s'a dezbătut la oraș, sub votul censitar, în timp ce colegiul al treilea al prostimii era o sculă în mâna tuturor guvernanților.

Ceea ce numește d. C. Banu, cu un vocabular de clișee, « sănătatea suflească a acestui neam », rezistent la critica junimistă, nu iese din verbalism spre a se situa în miezul problemei, care e de fapt lupta pentru deposedarea marii proprietăți rurale de către mica burghezie de formație nouă.

Conferința d-lui Banu nu e mai puțin interesantă ca un document moral oarecum tipic, al ideologiei liberale, ce nu a dezarmat încă în resentimentele ei împotriva unor mari scriitori, vinovați de a fi militat, publicistic, pe o altă poziție. Din toată risipa d-sale de cuvinte nesuținute de o rigoare doctrinară se desprinde o singură învinuire dreaptă: junimismul, deci și Eminescu și Caragiale au contribuit la zugrăvirea unei imagini adesea false a mișcării teoretice dela 1848. E însă locul să ne întrebăm dacă strășnicia judecătorească a vorbitorului nu se trage mai ales din faptul că același junimism a săpat în *aqua-forte* trăsăturile liberalismului practic dintre 1876 și 1900. Despre acesta din urmă, de bună seamă, retorul nu pomeneste nimic.

(D. Em. Bucuța a comentat aceeași conferință într'un foarte frumos articol, în *Gândirea*, Nr. 5, Mai 1927, reprodus în volumul *Crescătorul de șoimi*, 1928.)

* * *

Situația literară a lui Caragiale s'a consolidat cu timpul. Am trecut în revistă ostilitatea întâmpinată de opera sa, din partea

ideologiei liberale. Acesteia i s'a alăturat multă vreme prudenta rezervă didactică, stârnită de amoralismul satirei carageliene.

Pătrunderea prin școală a operei lui Caragiale s'a efectuat tot atât de tardiv ca și recunoașterea oficială a lui Eminescu. În același timp, mica burghezie, zugrăvită în comedii și în *Momente*, nu s'a recunoscut de bună voie sub trăsăturile puțin avantajoase ale portretului. Fără să aparțină istoriei literare scrise, retractilitatea acestui public este totuși de domeniul istoriei trăite. Monstru anonim și multiplu, publicul, biciuit de lucida critică a lui Caragiale, a ridicat ca o barieră împotriva pătrunderii operii sale, judecata simțului comun. Și care este în definitiv forța oarecum materială, care se opune spiritului critic, decât simțul comun? Privită sub acest unghi, multă vreme obștesc, creația lui Caragiale a fost suspectată ca o oglindă deformatoare a societății noastre. Mica noastră burghezie, de foarte recentă formație, simțea nevoia de a se alimenta cu o aproximativă literatură, de tendință idealistă. Prin alte cuvinte, literatura care îi trebuia căta să fie pe cât cu puțință optimistă, reflectând icoane surâzătoare de viață și de oameni.

Literatura din ultimul pătrar al veacului trecut, a avut să lupte cu o stare de spirit elementară. La lumina obscură a simțului comun, literatura lui Caragiale era în contratimp cu ritmul unui sumar optimism și idealism obștesc.

Adevărul de ordin pragmatic, după cum se știe, este al mulțimii, care se ferește de lumina orbitoare a adevărului adevărat. Adevărul surprins de Caragiale și de elita junimistă intra în conflict direct și acut cu pragmatismul imanent oricărei societăți începătoare. Numai cine judecă neistoricește își poate face astăzi convingerea că *Junimea* a cucerit o luptă ușoară. În realitate, sporadicele obiecții ale ideologiei liberale au avut la spatele lor masa mare a prejudecății publice, mobilizată ostil în contra unei literaturi ca aceea a lui Caragiale, impopulară în principiu și în substanța ei. Comediile intrate în repertoriul Teatrului Național, cu vremea, nu au făcut la drept vorbind niciodată serie. Cea mai populară dintre ele, *Scrisoarea pierdută*, a realizat o sută de reprezentații în treizeci și doi de ani (1884—1916). *D'ale Carnavalului* a fost fluierată la premieră, *O noapte furtunoasă*

a fost scoasă de pe afiş, după câteva reprezentații. *Schițele și Momentele* nu au avut succes de librărie, imediat și răsunător. În timp ce publicul din burghezia mare îl socotea pe Caragiale un original, un amuzor public de oarecare talent, burghezia mică vedea într'însul un defăimător al ei. Ceea ce erau timide obiecții la câte un critic contemporan, constituia în masa cititoare temeiul respingerii categorice a autorului. Absența personajelor simpatice și a contraponderii pozitive în satira lui Caragiale contura imaginea publică a unui autor, în esență rău, dușman al societății care l-a produs. Numai o burghezie istorică, ridicată printr' o evoluție firească, în decurs de veacuri, înstărită prin muncă de generații și independentă, își dezvoltă un spirit de autocontrol, care se încoronează cu opere de satiră usturătoare. Societatea românească dela sfârșitul secolului al XIX-lea nu se afla în această situație. Născută oarecum spontan, prin imitare și adaptare bruscă, burghezia noastră era încă inaptă de spirit autocritic. Așa bunăoară Alecsandri are o literatură comică de adaptare, după comedia franceză; nu este oare toată opera lui, prin faptul imitației, în ritm cu legile societății românești? Ivirea lui Caragiale, în zcest sens, este de bună seamă prematură și accidentală. El nu este un produs firesc al colectivității noastre.

Apariția sa pretimpurie se explică numai prin ereditate actricească. Răsărit cu câteva generații mai de vreme, Caragiale nu găsește un public potrivit, conștient de priza pe care o oferă umorului, care să se recunoască voios în trăsăturile caricaturale și să aplaude fără reticențe. Proaspăta burghezie se cere idealizată în portrete retușate și dacă e posibil cu obrajii îmbujorați de un carmin spălăcit, ca în arta fotografică de bălci. Este un semn de civilizație înaintată, gustul pentru caricatură și chiar acela pentru fotografia fără retușă...

În 1880 și anii următori, suntem în plină fază a unei mici burghezii, care refuză să se recunoască în arta realistă a lui Caragiale, comparabilă cu trăsăturile crude ale lui Daumier. Timpul confirmă însă adevărul moral al portretului, prin transparența dialogului, sub aparenta excesivitate a caricaturii. Astfel simțul comun care îl repudia pe Caragiale ca pe un dușman declarat, a început să cedeze, încetul cu încetul. În același timp, prestigiul

unei camaraderii literare, solidare, așa cum a fost prietenia Caragiale-Vlăhuța-Delavrancea, a forțat dreptul de liberă trecere operei celui dintâi, ca urmare a victoriei comune. O seamă de elemente așa dar contribuie la îndreptarea situației lui Caragiale, care ar fi rămas un izolat, dacă ar fi fost neîncadrat *Junimii*, nesuștinut de prieteni și bizuindu-se numai pe propriile sale puteri artistice.

Odată cu înscăunarea oficială a învățăceilor *Junimii*, încetează și rezistența didactică împotriva lui Caragiale. Totdeodată implicațiile sociale ale operei sale i-au adus simpatiile nucleelor adverse liberalismului și anume încuviințarea lui Gherea și a gheriștilor, după ce profitase firește de susținerea grupării conservatoare. Astfel s'a împânzit în timp o atmosferă prielnică scrierilor carageliene, care întâmpinaseră la început rezistența înnăbușită, a publicului anonim, respingerea forurilor academice, ostilitatea didactică și adversitatea ideologică biruitoare. Trebuie subliniat însă cu toată tăria, că numai moartea lui Caragiale a înlăturat toate piedicile, pentru a-l așeza cu toate onorurile în pantheonul literaturii naționale.

* * *

D. N. Davidescu a găsit o formulă răsunătoare: *Caragiale cel din urmă ocupant fanariot, sau inaderența lui la spiritul românesc (Cuvântul liber, 3 August 1935)*.

Primul termen sugerează destul de perfid originea străină a autorului; cel de-al doilea, în întărirea primului, denunță o înstrăinare spirituală. Dacă, așa dar obârșia străină a unui scriitor nu este suficientă pentru a-l exclude dintr'o literatură națională, la argumentul somatic se adaugă punerea sub acuzare a întregii opere carageliene, înaintea tribunalului sensibilității românești.

« Originea fanariotică a lui Caragiale, — scrie d. Davidescu, — ar putea explica, în parte cel puțin, dar poate că și de-a'ntregul inaderența lui la spiritul românesc ». Nu este de loc limpede ce înțelege criticul prin originea *fanariotică*. Fanarul e un cartier al Constantinopolului, care ne-a dat în secolul al XVIII-lea dintre dragomanii Porții, domnitori mai buni sau mai răi, și unii chiar dintre cei mai buni. Dacă se înțelege însă prin fanariotic o realitate spirituală, apoi și formularea ambiguă a d-lui

N. Davidescu, care nu știe să atribue în parte sau în totul « nero-mânismul » lui Caragiale, originii lui străine, poate părea cam bizantină, fără ca prin acest cuvânt să-l suspectăm pe d-sa ca străin.

Neasumându-și convingeri rasiste, nepunându-se cu hotărîre din punctul de vedere al doctrinei naționalismului integral, care exclude excepția asimilării spirituale, d. N. Davidescu pleacă mai mult dela o impresie sau, cum se mai spune astăzi, dela o intuiție. Ea ar fi « luat naștere încă cu două și ceva decenii înainte, dela primul contact cu opera, mai întâi, și apoi cu figura, anecdotică numai, a lui Caragiale ». Corespondența dintre Caragiale și Zarifopol ar fi întărit mai vechea impresie a unui Caragiale « ostil în rigurozitatea » de observator al societății. Ne îngăduim să exprimăm o îndoială asupra vechimii « intuiției » d-lui N. Davidescu. Cititorul care recurge la volumele sale critice găsește într'un loc o notulă simpatică lui Caragiale, trecut într'o serie de scriitori preferați:

« Sborul graiului care a exprimat cu o sublimă simplitate tragedia « Meșterului Manole » a început, dela Eminescu încoace, odată cu apariția lui Macedonsky, a lui *Caragiale, de fapt și el un scriitor ținut la carantină*, a lui Sadoveanu, a lui Arghezi, Galaction și Ștefan Petică. (Aspecte și direcții literare, vol. II, Cultura Națională, pag. 24 »).

Se recunoaște în această frază rolul literar însemnat al lui Caragiale, dezaprobandu-se totodată răceala oficialității față de dânsul. Cine a urmărit însă și activitatea critică a d-lui N. Davidescu, neadunată în volum, s'a întărit mai mult în convingerea contrarie afirmării recente. Astfel, d-sa a cunoscut campania obiectă a *Forței morale* și a dezaprobat-o categoric.

« Reviste ca *Forța Morală*, de pildă, de-o îndoelnică forță și moralitate, însă au înțeles să răspundă cu toate mijloacele și fără alegere prea scrupuloasă la atac » (*Flacăra*, 11 August 1922, Cronica literară, *Versuri* de I. L. Caragiale, ed. Viața Românească).

Desolidarizarea d-sale de procedarea incorectă a unuia din capii mișcării simboliste cade cu atât mai greu, cu cât d. N. Davidescu reprezintă însuși aceeași școală literară, nedreptățită de parodiile lui Caragiale. In același articol, nu se întrevede nici un

fel de rezervă a criticului față de marele scriitor, deși momentul ar fi fost bine venit și ascuțimea penei sfredelitoare, pentru punerea la punct a parodistului, care prin temperamentul său anti-poetic, n'a înțeles nimic din spiritul nou al simbolismului. Cu toate acestea, considerația cronicarului față de Caragiale i-a impus abținerea dela orice polemică. Este pentru noi clar că d. N. Davidescu își antidatează o impresie proaspătă. Procedul este, de altfel, comun poezilor. Teza d-lui N. Davidescu nu are nimic de câștigat din eventuala ei vechime. Dar asupra acestui punct vom reveni. Deocamdată vom cerceta temeiurile afirmățiilor d-sale.

D. Davidescu începe cu spicuri din *Correspondența dintre Caragiale și Zarifopol*. D-sa stăruie asupra neîmpăcării lui Caragiale cu climatul fizic al țării și apoi asupra inadaptării sale la climatul ei moral. Pe aceasta din urmă o socotește acuzatoare față de Caragiale. Ca orice acuzator, d-sa nu ia în cercetare pricinile și caracterul acestei neadaptări. Dacă ar fi procedat cu un spirit critic de înțelegere, și-ar fi dat seama că I. L. Caragiale nu era în conflict cu colectivitatea românească, ci numai cu oficialitatea acesteia, care îl ținea la carantină, după propria expresie a d-lui N. Davidescu, din citatul reproduș. Exilul voluntar al lui Caragiale mai comportă firește o dorință de confort superior și de repaosul care i se cuvenea, după o activitate literară și o cheltuială de rezerve fizice istovitoare. Cele două sau trei note culese cu sadică plăcere de d. N. Davidescu, prin care Caragiale își arată groaza de a fi silit să se întoarcă în țară, au fost luate *ad litteram* și interpretate cu încruntare. În realitate ele sunt mai mult de un efect comic și cu totul în favoarea lui Caragiale, prin aceea că pun în contrazicere hotărîrea superficială de a nu-și mai revedea țara, cu obsesia patriei sale românești care l-a urmărit permanent. Dela două mii de kilometri depărtare de România, instalat în confortul visat toată viața, nemai turburat în liniștea sa de nevoi materiale, într'un mediu de superioară civilizație, de muzică aleasă, înconjurat de afecțiunea familiei și de atenta sollicitudine a familiei Zarifopol, Caragiale este totuși mereu frământat de nostalgia nemărturisită a țării. În permanență se răsuște după știri din țară, devorează jurnale și cărți românești, își îmboldește vechii prieteni

să vină să-l viziteze și nu parvine a-și însuși limba țării de exil, sau să-și înjghebeze relații noi, cu străini. Prin acest caracter hibrid al exilului său, Caragiale ilustrează nu numai puterea tiranică a obișnuinței, dar mai ales tăria legăturilor sale cu mediul pe care îl judeca aspru, dar îl iubea cu pasiune. Ni se pare de toată evidența că I. L. Caragiale, reconstruindu-și la Berlin un mediu românesc, așa cum reiese din corespondența sa cu Zarifopol, confirmă adaptarea sa afectivă la mediul românesc și ne lasă mai curând nedumeriți asupra slabelor sale mijloace de adaptare la un mediu străin.

D. N. Davidescu își mai face o plăcere crudă din reproducerea tuturor pasajelor unde Caragiale se folosea de epitetul Daco-Român, în deriziune. La drept vorbind i-a scăpat d-lui Davidescu semnificația adevărată a cuvântului. Prin Daco-Român, Caragiale ironiza expresia superficială a vanității noastre, care-și făcea și-și face încă din descendență, un titlu de glorie ce-și ajunge sie însuși. A fi Daco-Român nu justifică existența noastră pe acest pământ, cât timp nu promovăm valori culturale autentice, într'o disciplină severă de muncă și de onestitate. Caragiale nu cuprindea în disprețul său calitatea de Daco-Român, ci împăunarea noastră, de flecari neorganizați și nedisciplinați în vederea valorilor spirituale. În același fel și poate chiar mai aspru, când Schopenhauer atribuia cuvântului *deutsch* (german) etimologia *täuschen* (a înșela), butada sa nu se îndrepta contra națiunii întregi, ci numai împotriva secăturilor guralive, care compromiteau demnitatea națională. Nu este prin urmare dreaptă învinuirea d-lui N. Davidescu, după care I. L. Caragiale și-ar fi creat «un termen injurios de naționalitate». Felul în care d-sa conchide observațiile asupra corespondenței Caragiale-Zarifopol: «avem aface *deci* cu o totală repulsiune față de mediu, de vreme, de prieteni, . . .de eroii propriilor sale observații, adică de proprii săi copii intelectuali și, în sfârșit, de propria sa familie prin adopțiune și moșteniri cel puțin, daco-română», este sumar și nenconcludent, rezultat al unei idei preconcepute.

De aci înainte d. N. Davidescu purcede la examinarea analitică a operei lui Caragiale, pentru dovedirea metodică a tezei d-sale. Singurele merite ale întreprinderii duse la capăt sunt

strânsa logică a rechizitorului și calitatea sobră a scrisului, formulator și concis. Calitățile acestea sunt mai în genere constantele intelectuale și artistice ale d-lui N. Davidescu, care le-a pus în serviciul tezei d-sale. Astfel d-sa caracterizează printr' o nuanță, dacă nu exactă, cel puțin atenuantă față de excesivitatea cuvântului *fanariot*, criticismul caragelian:

«...un *intelligent călător străin* care, în trecere prin spiritul și prin peisajul românesc, a avut darul și norocul să găsească unele note caracteristice». Formula este delectabilă, dar trezește o întrebare. Călătorii inteligenți, în deobște, au darul să prindă notele diferențiale ale unei civilizații străine. Față de specificul național străin, ei au un ochi mai proaspăt și mai ager, adeseori, decât autohtonii, căroro specificitatea le este imanentă, dar nelămurită. Am fi însă curioși a ști în cadrul formulării d-lui N. Davidescu, ce mentalitate pozitivă aduce călătorul său în speță, Caragiale, pentru a se caracteriza diferențial de peisajul omenesc, pe care l-a satirizat, ce stare de spirit, eventual ce structură morală străină vedește critica sa socială.

În înjghebarea studiului acuzator, autorul acestuia învinovățește pe Caragiale de lipsa «simpatiei medicului» și de a «înțelegerii unui frate mai mare». Considerăm exigența greșită. Niciodată și nicăieri, în alcătuirea spiritului satiric, nu a intrat elementul înțelegerii simpatetice. Spiritul satiric se caracterizează tocmai prin intuiții negative. A imputa unui mare scriitor satiric absența simpatiei, este un nonsens analog cu acela care ar sublinia lipsa criticismului la un apologet. Nici Molière, nici Aristofan nu posedă în structura lor radical criticistă, grăunțele de simpatie, eliminat prin însuși radicalismul naturii lor satirice.

D. N. Davidescu mai crede că I. L. Caragiale «a rămas la suprafața cea mai caracterizată a eroilor săi și *prin aceasta*, deplin inaderent față de spiritul românesc». Este o chestiune de apreciere, în prima parte a silogismului. Ea delimitează atitudinea criticului față de scriitorul cercetat și dă măsura perspicacității sale. Atitudinea este de altfel logică cu sine însăși: cine cere dela un satiric elementul înțelegerii simpatice, prin alte cuvinte să justifice defectele eroilor săi, spre a le absolvi, comite din capul locului o *contradictio in adjecto*.

Mai departe, criticul illogic care cere satiricului simpatie intelectuală, pentru a surprinde cu dragoste subiectivitatea eroilor săi, va găsi principial și consecvent, că orice speță satirică nu prinde decât suprafața vieții morale a oamenilor. Obiecția așa dar este generică și lovește în spiritul satiric, prin esența sa superficială, dacă vreți, deoarece el se pune totdeauna dintr'o perspectivă exterioară obiectului, neinstalându-se niciodată în miezul sufletului unui personaj, ca să-i îndreptățească structura morală.

Examinând din literatura lui Caragiale, *Momente* și *Schițe nouă*, d. N. Davidescu își acuză autorul de « neînțelegere adâncă a cauzelor văzute de el ». Și această observație pleacă dintr'o concepție greșită a speței satirice. Satiricul nu este de confundat cu eseistul sau cu sociologul. El nu are datoria să meargă la cauzalitatea fenomenelor sociale, pentru a le explica ruajul funcționării. Prin natura genului, satira surprinde efecte și nu cauze, le notează exterior și nu interior, lăsând obiectul indicat de d. N. Davidescu, cercetătorului științific, istoric sau filozofic al societății.

În special, d. N. Davidescu aduce lui Caragiale învinuirea că nu a cunoscut « adâncul mahalalei », cu « rezervoriile ei de forță », cu « setea lor de ideal », cu « sctea de cultură a lor, evident aparentă în dosul cuvintelor scâlcite și al noțiunilor relativ scâlâmbioate ». D-sa se afundă în greșala de a cere scriitorului satiric să se preschimbe în apologetul mediului satirizat. Vom recurge la un exemplu din literatura franceză, pentru a arăta legalitatea procedurii satirice. Molière a fost cel mai de seamă pictor comic al burgheziei de mijloc franceze. Pictor în frescă, îmbrățișând neasemuit mai mult decât Caragiale, geniu mai complex și mai bogat, nici el nu a văzut « adâncul » burgheziei franceze, care în epoca Regelui-Soare trecuse de mult stadiul transitoriu, constituind o forță organizată, consolidată printr'o veche tradiție, care dăduse în secolul al XV-lea literatura fableaux-urilor satirice și, în secolul următor, monumentalul roman satiric *Gargantua și Pantagruel*. Despre această burghezie, nu mai încapă îndoială, că ea, constituind fundamentul Statului francez, ar fi putut oferi unui scriitor de geniu lui Molière « adâncurile » ei. Și cu toate acestea, prin structura spiritului

satiric, prin legile lui naturale, le-a ignorat cu desăvârșire. Molière batjocorește pe «burghezul gentilom», fără să compenseze pozitiv prin înfățișarea virtuților burgheze efective. Burghezii săi sunt comici și în conformism și în izolarea mizantropică și mai ales în încercarea de mimare a condiției nobiliare. Cel mai simpatic dintre acești burghezi molierești, bonomul Chrysale, este înzestrat cu un bun simț grosolan, manifestând pentru cultură — și nu e vorba numai de cultura femeilor — o desconsiderare care nu reflectă forța intelectuală a burgheziei pe care o reprezintă (de pildă când socotește cărțile in-folio bune doar de păstrat cravatele). Această burghezie dăduse lumii pe Pascal și pregătea enciclopedismul prin dicționarul lui Bayle. Virtuțile casnice ale burgheziei îi sunt tot așa de necunoscute ca și energiile ei vitale și forța ei creatoare în domeniul spiritului. Este drept că nici un critic modern în Franța nu și-a asumat răsunderea unei teze analoage cu aceea a d-lui Davidescu, pentru a dezumfla într'o doară valoarea operei și pentru a-l decreta inaderent la spiritualitatea națiunii franceze.

În contextul acestei din urmă învinuiri, d. N. Davidescu face la rândul d-sale apologia evoluției, în sensul istoric liberal, a societății noastre:

«...setea lor de ideal, caracterizată în toate marile mișcări de renaștere națională, dela Tudor Vladimirescu și până la cel mai recent liberalism...».

În acest fel ieșirea d-sale critică se circumscrie social, ideologiei liberale.

Critica socială a lui Caragiale se fixează însă firește asupra laturii negative a periferiei sau a mahalalei, așa după cum am mai spus, prin însăși structura negativistă a spiritului satiric, care este o modalitate literară a spiritului critic. Ceea ce d. N. Davidescu numește «intenție preconcepută de batjocură» intră în ordinea naturală a genului.

Constatarea inexistenței unui singur om cinstit în comedia lui Caragiale, afară de cetățeanul turmentat care este iresponsabil, nu este dintre argumentele inedite ale d-lui N. Davidescu.

Din aceeași seric de învinuiri, pe care le vom numi istorice, deoarece s'au produs în repetate rânduri, este aceea a absenței unei figuri feminine mai complexe, (la d. E. Lovinescu) și

absența naturii fizice din opera lui Caragiale (iarăși la d. E. Lovinescu).

D. N. Davidescu își însușește un ton grav, formulând un sistem de relații împătrit al cunoașterii: raporturile scriitorului cu colectivitatea, cu Dumnezeu, cu natura și cu femeia. Din această confruntare, Caragiale reiese lipsit de adâncime, de ceea ce Germanii numesc « Weltanschauung ». Societatea românească, el ar fi disprețuit-o global; opera sa nu are un fior religios; natura i-a rămas închisă; n'a cunoscut femeia. Sistemul îl mărturisim ingenios și impresionant pentru cititorii care nu sunt în măsură a-i verifica personal temeinicia. Dacă l-am socoti ca o piatră de încercare și l-am aplica lui Molière, teamă ne este că ar desființa și opera celui mai mare autor comic modern, care nu și-a găsit încă un acuzator, deținător al acestui criteriu. Numai pe o lature, dar nu cea mai importantă, și anume aceea a psihologiei feminine, Molière ar ieși cu fața curată, deși personajul său feminin relativ mai umanizat, Henriette, este de parte de a corespunde exigențelor d-lui N. Davidescu. Cât despre raporturile lui Molière cu natura, ele sunt tot atât de inexistente ca și la Caragiale, a cărui educație artistică a fost mai mult clasicistă decât romantică. Iar în ceea ce privește sentimentul religios, el îi lipsește lui Molière, în acest secol « francez și creștin », cum îl numea Faguet, dar care în realitate a dat câțiva areligioși și ireligioși, ca Molière și La Fontaine. Nu este deci spre rușinea marelui nostru autor comic, faptul că sistemul de cunoaștere al d-lui N. Davidescu îl exclude întocmai ca pe Molière.

Mai citim în rechizitoriul d-lui N. Davidescu norma după care « opera unui creator, trebuie să aibă o moralitate, să reflecte o societate și idealurile ei de mai bine ».

Lăsând la o parte picantul acestei afirmații, care leagă critica d-lui Davidescu de dezideratul academic al lui Dimitrie Sturdza, vom remarca încă odată că lucrările satirice reflectă societatea unilateral și negativ în ticurile ei, în scăderile ei, lăsând catedrei și amvonului sarcina educatoare.

O observație de mai mică însemnătate și de ordin concret atrage atenția asupra frecvenței numelor străine, ridicole, în special de derivație grecească. Lucrul i se pare « simptomatic ».

Motivarea acestei procedări carageliene este explicată de d. N. Davidescu, prin nevoia ce ar fi simțit-o autorul *Momentelor*, «de a-și pune și alte mai solide temelii în scrisul românesc». Ar fi deci un fel de amendare a ostilității carageliene, față de colectivitatea noastră, — d. N. Davidescu lasă a se înțelege lucrul fără a-l formula, — un indiciu izolat de aderare la spiritul românesc. Neadmițând teza inaderenței lui Caragiale, nu putem da interpretarea dorită de d. Davidescu, onomasticeii grecești, care este pur și simplu o ridiculizare a unei apucături în moment, așa cum am avut mai târziu de înregistrat în actele stării civile, frecvența unor nume ce au părut a suna mai distins românește, burgheziei: Dan, Radu, Șerban, Mircea, Vlad, etc. Interpretarea d-lui Davidescu se încadrează unei logice sistematice, dar nu este justă.

Una din părțile deslușite ale studiului d-lui Davidescu ia în cercetare sunetul românesc al câtorva din principalele sale nuvele. *Păcat*, *O făclie de Paști*, *La hanul lui Mânjoală* și *În vreme de război*, examinate cu luare aminte, îl duc la concluziile următoare: psihologia eroilor nu este românească, cadrul sătesc nu este colorat etnic. Așa, în *Păcat*:

«Satul nu există, sau cel puțin românește nu există absolut nicăieri. Poate fi la noi sau în Britania deopotrivă. Nici peisajul, care nu există la fel, nu îl leagă cu ceva de pământ, nici deprinderi sau datini de folklor lăaturalnice, nu-l fixează în vreun colț de țară românească și nici psihologia personajelor. Popa, deopotrivă, ar putea foarte bine să fie un Pfarer nemțesc, sau un predicator suedez».

Cam pe aceeași canava se schematizează obiecțiile referitoare la celelalte nuvele. Să desprindem ceea ce este în parte drept, din aceste constatări critice. E în afară de orice îndoială că I. L. Caragiale, scriitor neromantic, pune centrul de gravitate pe psihologie, iar nu pe culoarea locală a peisajului și a moravurilor. Format la disciplina clasică, nu caută efecte de culoare în genul descriptiv romantic. Din acest punct de vedere, nuvelele sale sunt susceptibile criticii romantice, care se întoarce la d. N. Davidescu în argument de ordin etnic. Fiind, pe de altă parte, redactate înainte de înflorirea nuvelei sămănătoriste și poporaniste, aceste nuvele carageliene nu sunt încărcate de notații

țărănești și peisajiste. Dela înălțimea unui ideal de artă sobră, clasică, I. L. Caragiale a desconsiderat literatura semănătoristo-poporanistă, căreia de sigur nuvelele sale nu i-au servit ca modele. În *Păcat*, atmosfera țărănească există totuși, prin adevărul circumstanțiat al vieții administrative de sat, prin pitorescul dialogurilor așa de adecvate, prin scena uciderii vițelului Priian, care atinge o culme de pitoresc rural nemai întâlnită în nuvelele lui Caragiale. Preotul nu se comportă cu o rigiditate protestantă; tinerețea sa așa de zbuciumată îl umanizează pentru tot restul experienței sale și îi împrumută o căldură morală deosebită, mai ales în smulgerea lui Mitu Boeru din mediul său vagabond sau în clipa destăinuirii sale pentru a-l îndepărta pe Mitu dela dragostea sa incestuoasă. D. N. Davidescu trece peste ceea ce contrazice materialul său tendențios: «totul se petrece în lumină de gang și de catacombă, pentru ca la urmă, un incest dintre frate și soră... etc.» — scrie d. N. Davidescu, sărind direct dela viața de seminarist a preotului, la sfârșitul nuvelei, peste materialul de autentică viață românească din corpul nuvelei. Prezentarea lui Mitu Boeru îi prilejuește comparația cu «frații săi din Apus, creați caricatural și tragic de un Mirbeau sau de un Jean Lorrain», și tăgăduirea prezenței sale prin mediile noastre. Deși ni se pare că d. N. Davidescu face un caz prea mare de acest Mitu Boeru, îl credem ca fenomen accidental, plauzibil: târgurile noastre și chiar unele sate posedă exemplare de copii degenerați ereditar, rachitici sau surdo-muți, compătimiți de unii, luați în derâdere de alții, câte odată speculați de părinții lor naturali sau adoptivi.

Hanul din *O făclie de Paști* nu ar fi, după d. N. Davidescu, «animat etnicește de vreun colț de țară».

Lectura criticului este oricum grăbită, sub pintenul tezisului care îl îndârjește:

«Valea Podenilor este o văgăună închisă din patru părți de dealuri păduroase. În partea despre miazăzi, mai cufundată, se adună, din șipotele ce izvorăsc de sub dealuri, niște băltae adânci, deasupra cărora se ridică ca niște perii stușiuri dese de rogoz. Între partea băltoasă și partea mai ridicată despre miazănoapte, în mijlocul văii, stă hanul lui Leiba: e o clădire veche de piatră, sănătoasă ca o mică cetățue;

deși terenul e mlăștinos, hanul are zidurile și beciurile bine uscate ».

« Colțul de țară » nu lipsește, așa cum pretinde d. N. Davidescu.

« La hanul lui Mânjoală » este pentru d-sa un prilej de raportări la fantasticul lui Edgar Poe, în elementele sale internațional, cu erudite considerente în jurul caprei și pisicii. Unde se vede sistematizarea argumentelor d-lui N. Davidescu, este mai ales în alunecarea asupra tonalității șăgalnice a celei mai pitorești și românești dintre nuvelele lui Caragiale.

Mai stringentă și mai justă este critica *Năpastei*, unde se face într'adevăr dreapta observație că ideea de răzbunare lentă și perversă nu este potrivită poporului nostru, care reacționează spontan. Asemănarea cu *Puterea întunericului* a lui Tolstoi nu este însă inedită, plasându-se într'o serie cunoscută (Gherea, Caion în procesul dela jurați, d. E. Lovinescu, etc.).

Că pătura țărănească i-a rămas inaccesibilă este mai adevărat decât contrariul susținut de d. N. Iorga, dela apariția piesei și până astăzi, din impresia subiectivă de a fi descoperit în Caragiale un « țărănist ». Cum însă Caragiale este un pictor numai ocazional al țăranului, neizbutirile sale nu acuză o categorică nepătrundere psihologică, sau în dialectica d-lui Davidescu, o nouă dovadă de neaderență. Rămâne mai gravă învinuirea de superficialitate în zugrăvirea mediului periferic, dar care nu rezistă decât în măsura în care genul comic prin esența sa, ne-simpatic, prinde numai suprafețe sufletești.

Ultimele caracterizări ale lui Caragiale făcute de d. N. Davidescu sunt: aceea a unui « simplu spectator al acestor vremuri creatoare a mitului României moderne », prin care se destăinuește a doua oară ca purtător de cuvânt al ideologiei liberale, și ca atare suspect de spirit partizan; și aceea a unui « blazat care caută cu lupa uriașe a spiritului său caricatural, toate defectele și toate tarele acestei epoci », definire nediferențiată, ce se poate aplica generic tuturor satiricilor.

Caragiale nu ar fi fost legat de spiritul românesc decât prin « ligamente ușoare », ce decurg « firesc din limbă ». Atâta conștientitate cuprinde execuția capitală a d-lui N. Davidescu.

Critica d-lui N. Davidescu păstrează grija disocierii dintre valoarea artistică a operei carageliene și așa zisa neaderență la spiritul românesc. Prin această distincție, criticul și-a rezervat o porțiță, pentru a nu fi suspect de intoleranță artistică. Numai în acest fel, și-a asigurat un fir de consecvență cu activitatea sa critică, mai de lungă durată. Altminteri studiul d-sale din *Cuvântul liber* rupe cu un întreg trecut de critică neafiliată vre-unei ideologii politice. Cercetarea de azi a operei lui Caragiale se plasează pe un teren care i-a fost până în prezent străin. Prin acuzarea ce aduce lui Caragiale, de a nu fi înțeles nobilul elan către progres al burgheziei pașoptiste, d. N. Davidescu. intră în seria criticii liberale, ca un aliat extern de ultimă oră. Prin acuzarea adusă lui Caragiale de a nu fi simțit românește, de a fi înglobat în ura și disprețul său aspirațiile colectivității naționale, d. N. Davidescu se așează în aceeași tradiție critică. Spirit românesc, spiritualitate românească sunt lozinci moderne ale ceasului, care nu au servit niciodată de criteriu d-lui N. Davidescu. Aceasta face singularitatea studiului d-sale. O altă curiozitate este pornirea atacului din câmpul criticii estetizante, reprezentată până astăzi consecvent de d. N. Davidescu, în timp ce frunțașii doctrinei naționaliste ca d-nii N. Iorga și Octavian Goga, manifestă pentru memoria lui Caragiale respect (*Oameni cari au fost*, II) sau un cult oarecum religios (*Pre-cursori*). D. N. Davidescu și-a asumat sarcina paradoxală de a revizui un proces câștigat, neferindu-se de a cădea în arcele simțului comun. Căci într'adevăr a susține astăzi, cu tot prestigiul unui stil abstract și norocos formulator, neasimilarea lui Caragiale, nu este la drept vorbind altceva decât îmbrăcarea într'o haină de preț a prejudecăților publice și politice, pe care le-am fi crezut clasate pentru totdeauna.

D-lui N. Davidescu îi era mai puțin îngăduit să facă aceasta decât oricui. Scriitor independent, de ținută aristocratică, criticist până la devitalizare, ferm în judecata sa proprie, cu disprețul adeziunii publice, d-sa se situa la un cap extrem al individualismului. Formația d-sale intelectuală a fost cosmopolită, fără nici un fel de contrabalans al culturii românești. Ca poet, în *Viața socială*, a afișat cu ostentație o sensibilitate de blazat baudelairian, până la negarea propriei originalități; fenomen de

altfel propriu celor mai multe debuturi. Răsfoind primul său volum de versuri, *La Fântâna Castaliei*, nu vom găsi nici un ecou de sensibilitate românească, nici un fel de legătură cu lirismul nostru autohton. Intâiul său volum de proză, *Sfinxul*, e o carte bizară, ca o floare de seră, cu apariții delincvente de femei pervertite, înrudite cu ființele imaginare din « Contes cruels » ale lui Villiers de l'Isle-Adam, adevărat muzeu teratologic, în exotismul său precum și în scenetele dramatice cu personaje românești, care nu au românesc decât numele. În toată obiectivitatea, socotind că debuturile unui scriitor nu servesc decât ca o indicație istorică și că un creator nu trebuie judecat decât în realizările sale mature, este drept să trecem cu grabă asupra acestor producții. Reeditându-și însă, după război, poeziile într'o culegere cu titlul *Inscriptii* (1922), d. N. Davidescu își culege din nou ca pe niște copii scumpi, monștrii baudelairieni din *La Fântâna Castaliei*, neîndreptățind așa dar presupunerea că și-ar tăgădui « păcatele de junețe ». În același timp, indicat prin activitatea critică dela *Steagul* ca să dețină o cronică literară la *Flacăra*, d. N. Davidescu devine istoriograful și apologetul mișcării noastre simboliste. Cu acest prilej, d-sa nu și-a pus nici o clipă problema valabilității unei literaturi de imitație și mai ales de imitație a unei unde de sensibilitate cosmopolită. Dimpotrivă, apărând poezia nouă împotriva d-lui G. Ibrăileanu, d-sa s'a făcut susținătorul unei teorii foarte curioase. Pentru a ridica valoarea simbolismului față de literatura trecutului, d. N. Davidescu se folosește de o ingenioasă sofismă. Potrivit acestuia, literatura noastră până la simbolisți a dat numai creatori accidentali, personalități nereprezentative, în vreme ce simbolismul ar fi reprezentat primul curent literar românesc valabil. Stânjenit de existența semănătorismului și a poporanismului, tactician perfid, cunoscător al prețului ofensivei în luptă și a lovirii adversarului cu propriile sale argumente, d-sa taxa aceste două curente de sensibilitate românească, drept mișcări decadente, adică de sterpă imitație și reproducere în serie. Este drept că același tactician emerit a avut grija să nu adune în volum articolul: *Critica veche despre « Poezia nouă »* (D. G. Ibrăileanu și poezia simbolistă) din *Flacăra*, 21 Iulie 1922. În acest articol s'ar fi putut citi enunțuri uluitoare, ca acesta:

« Până la simbolism nu se poate astfel vorbi de o literatură românească », sau: « și adevărul e că simbolismul este începutul literaturii noastre. El a devenit astăzi singura literatură cu putință...; ea echivalează cu data începuturilor literaturii românești, dela care mâine, vor purcede, pe cale de evoluție de acum înainte formulele noi ale literaturii noastre ». Problema a fost luminată prin intervenția d-lui E. Lovinescu, care a opus seriei de valori ale d-lui N. Davidescu, un rând de scriitori reprezentativi românești, pe care i-a numit pietre de fruntarii ale spiritului românesc. Nu vom stăruia asupra acestei dezbateri și nici nu vom întoarce împotriva d-lui N. Davidescu o campanie care l-a fixat în critica noastră contemporană, dar oricât, este de reținut că s'a consacrat în domeniul criticii, prin susținerea unci literaturi de proveniență și de sensibilitate internațională. Ca poet, d-sa a întreprins după aceasta pe un plan mai vast și mai sistematizat ca al lui Victor Hugo, o nouă « legendă a veacurilor » sub numele *Cântecul omului*. Ciclurile până astăzi apărute *Iudeea*, *Helada* și *Roma* (publicată aproape integral în reviste) nu mărturisesc prezența unei sensibilități specific românești, arătând dimpotrivă o formație culturală umanistică și tendință către universal. Ca romancier, d. N. Davidescu a dat până astăzi trei cărți deosebit de interesante: *Conservator et Comp.*, *Vioara mută* și *Fântâna cu chipuri*. Cine ar analiza primul volum, carte ambițioasă de a reda decadența conservatismului post-belic, în jurul istoriei anecdotice a unui celebru crah de bancă, va întâlni numai două tipuri relativ vii, pe Sică Boboc, agent electoral, și pe Muștiriu, spărgător ajuns șef de întreprindere industrială conservatoare. Ambii sunt produse ale periferiei, dar ne îndoim că ei ar reabilita periferia lui Caragiale, punând într'o lumină mai favorabilă « rezervoarele de viață » ale mahalalei.

Departate de a fi o indicație de orientare ideologică liberală, cartea este un mausoleu pios al conservatismului de clasă, profanat prin promiscuitatea noilor intruși. Așa dar *Conservator et Comp.* confirmă reacționarismul autorului său, care a mai dat în persoana feminină a Torryiei (Torry = dela Victoria, și omonim cu numele englezesc al partidului conservator), o seducătoare creație, amestec de stil individual și de perversă plăcere pentru amorurile vulgare, în care nu știu dacă s'ar recunoaște

« femeia română ». În *Vioara mută*, romancierul se străduiește să dea o icoană feminină în trei exemplare, a aristocrației pământene, mamă și fiice în conflict cu soțul și părintele lor, preot de țară, parvenit. Făcându-ne, la apariția romanului, laudatorul frumuseților sale scumpe, ne-am exprimat îndoieli asupra veridicității personajelor feminine, a căror psihologie retortă, închisă în mutism, transmisă prin fluid magnetic, fără mijlocirea cuvântului, nu reprezintă în nici un fel categoria respectivă românească. Tot așa *Fântâna cu chipuri*, admirabil roman liric, născut dintr'un excedent de imaginație panteistică, a fost o carte susținută la apariția ei de către noi. Dar dacă ne-am plasa pe terenul actual al autorului, pentru a examina plauzibilitatea personajelor din punct de vedere românesc, cercetarea noastră ar duce la rezultate negative, neputându-se găsi pentru ele o stare civilă autohtonă. Cele trei romane ale d-lui N. Davidescu păstrează un preț de sine stătător în structura lor pur cerebrală, care face din d. N. Davidescu poate cel mai seducător romancier de formulă abstractă, din câți avem. Nu este totuși de recomandat ca aceste romane să fie supuse unei cercetări metodice, după criteriul specificității pe care d-sa îl aplică în defavorul lui Caragiale.

Scrierile d-lui N. Davidescu se întorc deci împotriva d-sale, neautorizându-l să se erijeze în for de judecată națională a operei lui Caragiale. Susținerea aceasta nu ar putea fi aplicată unui scriitor în curs de formație, care nu și-ar fi cristalizat personalitatea în lucrări reprezentative. D. Davidescu este însă dintre acei scriitori bine conturați, cu o operă de poet, critic și romancier, care face corp unitar. Consecvent cu sine însuși, d-sa stăpânește o personalitate armonioasă, nu îndeajuns de apreciată, dar despre a cărei valoare avem conștiința de a fi referat la fiecare prilej nou, cât se poate de categoric. Neintrat încă în conștiința publică, printr'o ținută poate prea rigidă, printr'un cristal prea rece, ansamblul acestei opere merită o considerație intelectuală deosebită. Una din pricinile fenomenului de nepătrundere este de bună seamă formația ei individuală, la izvoare străine, dintre care exemplul lui Gourmont a fost hotărîtor. Autor așa dar individual, rafinat, de zonă rarefiată, refractar mediului literar autohton, delimitat și afirmat

prin contrazicere cu curente de băștinașe, semănătorist și poporanist, d. N. Davidescu a suferit în drepturile sale de afirmare mai răsunătoare.

Este un prilej de melancolie intelectuală străfulgerarea gândului că atitudinea sa de astăzi răspunde poate unei nevoi de zgomotoasă publicitate și de scandal. Aderarea sa la puncte de vedere ce i-au fost totdeauna străine să fie numai un act de strategie literară? Dacă ar fi așa, ar contrazice stilul personalității sale, care până astăzi a refuzat oportunismul și foloasele sale neonorabile. O singură eventualitate ar reabilita inconsecvența unuia dintre cei mai consecvenți până astăzi, dintre scriitorii noștri. Aceea a unei noi orientări. Dacă părăsirea poziției ar avea caracterul durabil al unei convertiri, ne-am inclina înaintea unei transformări radicale, împlănuite în conștiința unui scriitor, chiar dacă nu am împărtăși-o. Dacă deci excesele studiului, de vițioasă concepție naționalistă, nedreaptă și primejdioasă în aplicațiile ei, ar indica totuși o viitoare direcție statornică a d-lui N. Davidescu, i-am recunoaște prețul: ceea ce îi retragem ca valoare obiectivă, refuzându-i consimțământul, i-am acorda în valoare subiectivă, documentară.

Caragiale nu iese micșorat din analiza d-lui N. Davidescu. Timpul i-a verificat rezistența și din punctul de vedere al materialului artistic de prim ordin, dar mai ales prin adevărul omenesc al observației sale. Privită dintr'un punct de vedere istoric, opera sa se dovedește mai însemnată chiar decât aceea lirică a lui Eminescu, ale cărei tipare au strivit producția originală, timp de douăzeci și cinci de ani. Influența lui Caragiale se întinde în timp de cinci decenii, fără să-și fi istovit încă, acțiunea. Primenirile sociale de după război au adus în albia sa, valuri noi omenești, care nu s'au putut revărsa peste matca trasată de geniul său. Istoricul literar care ar examina întreaga noastră literatură satirică și umoristică ar constata că nu am ieșit încă din tiparele modelate de Caragiale. În schițele umoristice ale d-lor Brătescu-Voinești, I. A. Bassarabescu, D. D. Patrașcanu, Gh. Brăescu și sfârșind cu recenta pictură a mahalalei din cartea d-lui I. Peltz, *Actele vorbește*, umanitatea forfotitoare nu s'a eliberat încă din trăsăturile în aqua-forte, caragiălești. Nu este un prilej de jubilară firește, dar oricum, de

verificare a solidității unei opere de adânc adevăr moral. Datoria noastră este de a promova acele valori culturale, de natură a transforma ritmul prea încet al civilizației noastre. A arunca însă lui Caragiale în față propriile noastre scăderi, pentru a le imputa sterilității sale sufletești, sau ostilității sale față de colectivitatea noastră, este un act de greșită politică culturală. Nici nu ar fi eficace actul de expulzare a lui Caragiale din literatura noastră, deoarece nu am putea stârpi din rădăcini o întreagă literatură care îi este tributară, dar la un nivel de creație minor. Opera carageliană privită în față cu simț de răspundere și virilitate e un avertisment și un imbold de depășire; ea servește scopurilor naționale bine înțelese, prin ricoșeu, prin implicațiile ei melioriste. Aceasta despre opera literară a lui Caragiale, care are un revers binefăcător, în parte întrezărit de d. N. Davidescu în cronica literară despre *Versuri* din *Flacăra*. Dar mai este o altă operă a lui Caragiale în mare parte necunoscută, a publicistului cultural și politic, însuflețit de o dorință reală de mai bine pentru țara sa. Să o cunoaștem cât mai bine, ca și literatura publicistică a lui Eminescu, aproape în întregime inedită, pentru a ne face o idee cât mai exactă asupra rolului de educatori a celor doi mari clasici ai literaturii noastre.

ȘERBAN CIOCULESCU

PĂTRU LUPUL MAGLAVITUL

Când în 1911, va-să-zică acum 24 de ani, a fost pusă la îndoială autoritatea preotului și nu atât a preotului cât a ierarhiei, Clerul nostru era acuzat de un păcat în aparență anodin dar esențial: de absența stării sufletești. Acuzația nu se adresa numai Clerului. Era implicată într'însa toată pătura cultă, deopotrivă de neînsuflețită și de sceptică în toate operele ei. Bizară aristocrație de mare decadentă, macerată în otrăvurile intelectuale fine, fenomenul ei se rostea în sânul unui popor de plugari, care nu învățaseră nici să citească, necum să caute în slovă o miere amară și o aromă degradată. Trăiam în nuanțe înainte de-a ne fi mângălit cu o culoare și oamenii noștri evaporau o atmosferă obosită, de flacoane de cristal. Destupate, răsturnate printre coceni de porumb.

Indiferent de un adevăr adevărat, relativ după minte, după împrejurare și ambianță, indiferent de prăvilă și de idei, ceea ce interesează este traducerea unui adevăr sau a fărâmelor lui în activități sufletești. Ce mi-e, de pildă, că o doctrină subiectivă a plugului și a brazdei duce la îmbogățirea câtorva demagogi, față de o credință conservatoare anacronică lepădată, care cu zeci de ani înainte de ultima împrăștiere țărănească determina pe un Petre Carp să-și împartă Țibăneștii la săteni? Omul măsoară ideea, și fără om ideea lui e nulă. Învățătura care poate obține starea de *grație*, așa numită de către catolici, și mai ales oamenii care o pot provoca dau vieții elan și lumină. Clerul din 1911 nu credea în ceea ce face și nu credea pentru că era fără dragoste.

Duhovnicia plecase: pasărea ei albastră se mistuia în cerul albastru. Ca și cum îngerii treceau dintr'o grădină de poame într'un cimitir cu osemintele neîngropate și descompuse la suprafață printre lanuri de liliac și crini, aerul se prăvălea, miasma plutea la înălțimea sufletului tău. Constatarea fără instrument adecvat era delicată și nu putea să fie supusă verificărilor analitice. Omul din clan și din categorie credea că așa trebuie să fi mirosit întotdeauna în copăia din Betleem, în care fusese Crist legănat cu piciorul

Maicii Domnului printre dobitoace. Biserica nu se putea să rămâie un clopot dogit tras de un paracliser paralytic, cu preot, ziua negustor și noaptea bărbat de soție. Se mai păstra cel mult în ceea ce mai putea să se strecoare din sentimentul gratuit, un Crist răstignit și deapurare mort, fără înviere și fără viață de veci și care când se mișca pe cruce era încuiat altarul și tras un oblon.

Un semn se ivise pe frontispiciul mănăstirilor, unde se arăta mucegaiul, în zdrențele călugărilor disprețuiți și prigoniți, în derânderea lor și an de an morbiditatea s'a întins. Schiturile și chinoviile, clădite și înzestrate de Domni pentru rugători și cărturari au fost prădate și mânjite. Maicile și monahii erau lepădați și înghesuți.

Intraseră într'o epocă. O lege vinovată de precipitarea golului despuia călugăria și suprima radical starea sufletească, însuflețirea gingașe, cuvioșia, harul, promovând parvenitismul.

Oricâtă bunăvoință ar fi putut să fie capitalizată pentru întărirea și ținerea în picioare a copacului cu ramuri de scrum, era în deșert. Miracolul e mai puțin prezent în casa presviterului alegător, soț și tată, cap de bancă și de cooperativă, deputat sau senator, decât în chilia și mănăstirea călugărului, frământat între stihii, naiv și primitiv. După noua lege n'a mai fost nici un pustnic arhieru. Sunt astăzi, în tot clerul episcopal al Bisericii românești, patru singuri monahi, printre care Mitropolitul Nicodim al Moldovei, unicul călugăr de baștină adevărat din țara veche, stareț al singurei mănăstiri de bărbați care își păstrează din prestigiul trecutului o aureolă subțiată.

Aci stă toată problema sufletului, despre care e vorba acum și fusese vorba întâi în 1911. Mai sunt în ființă astăzi vreo 200 de mănăstiri demoralizate și vreo 5000 de călugări și călugărițe în pribegie. Absența lor din viața sufletească românească e reală și categoric stabilită prin regimul de insultă în care vegetează.

Era evident pentru toată lumea că Biserica se găsea în sincopă, dar tot atât de evidentă era pentru oamenii politici nevoia sentimentului religios. Ei, nu se poate afirma că au fost vizitați des de acest sentiment, că au cunoscut spasmul emoției în inimi și că au primit vreodată Buna Vestire. Socotind că forma ține loc de fond, au instituit un cler de buget care numără peste 10 mii de preoți, buni de toate acțiunile civile, rebarbativi și antispirituali. Dacă n'ar fi fost « prostimea », sentimentul nu s'ar mai fi ivit și dacă n'ar fi fost poezia și cântecul, Românul nu mai avea în istoria abstracțiilor lui, dela Eminescu până la George Enescu, nici un duhovnic. Mulți preoți, lipsiți de duhovnicie, se dovedeau totalmente străini

de emoția religioasă: torentul simțirii românești a mers fără ei. Căci mișcările politice la care participă sau pe care ei le provoacă în colaborare cu politiciștii civili nu sunt ale sentimentului. Turma s'a dus singură de capul ei, fără pierderi și nerăscolită, pentrucă, adversar din fire al zguduirilor voite, Românul e obișnuit să aștepte instinctiv evoluțiile nesilite. Incă-odată, el nu s'a înșelat.

Vocile care s'au ridicat n'au însemnat nimic în continua necesitate a unei treziri religioase. Nu uităm că popoarele de mare și veche cultură sunt legate de cultura Bibliei și de rugăciune, de graiurile conștiinței. Pentrucă am simțit cu toată lumea invazia gunoiului și a mocirlei în lipsa harului de sentiment, am propus în numeroase sugestii reorganizarea călugăriei și utilizarea ei inspirată, ca o scăpare de moarte, fără introducerea în viața sufletească națională de materiale străine. Oamenii jertfiți lui Dumnezeu sunt oameni care au trecut de ei înșiși mai departe și mai sus. Am propus, fără să fim auziți, o călugărie independentă, cu un episcop independent, membru în Sinod, emanciparea mănăstirilor de inegalitatea și fantezia regimurilor episcopale felurite.

Chestiunea a zăcut până la miracolul dela Maglavit. Ultima sfortare violentă a duhului monastic de a se concentra din nou într'un punct, aparține unui Arhimandrit, Atanasie Popescu, care se luptă de câțiva ani cu inimile înțelenite și cu puternicii, ca să-și clădească o mănăstire începută de el tocmai în Bihor, în inima pădurii, la izvorul Izbuc, ale cărui ape enigmatice izbucnesc și dispar și reizbucnesc.

Ciobanului Pătru Lupu i s'a arătat într'o seară Moșul, printre oi. Păstor ca și Fecioara din Domremy, cu auzul cerului și pământului în urechea lui, acest țaran, care, ca și oile lui, poate că nu știe scrie și citi și care abia știe cuvânta, învățat la tăcerile adânci ale câmpiei, în care sună dulce, ca o toacă de șindrilă leneșe, clopotele opace ale târlei — s'a învrednicit să-i vorbească Moșul. Ce nume frumos, de aci înainte, pentru Dumnezeu !

Ciobanul Pătru e din rândul călugărilor, călugăr ales de către Moșul de-a-dreptul. Nu-i așa că toate legile, opreliștile și orgoliile care garantau un bun trai fără de răspunderi și o zadarnică viață moartă, sunt decăzute într'o singură seară, când un cioban stă de vorbă cu Umbra la Maglavit ?

Moșul a vrut așa. Moșul a smerit trufiile și sutele de mii de oameni proști, aceia care sunt țara și poporul românesc și care au fost și cu Ștefan așa, și cu Mircea, și cu Mihai așa și neschimbați, s'au dus să pipăie cu genunchii locul unde a vorbit ciobanul cu Moșul. În Românul clasificat necredincios s'a trezit

pe neașteptate o dogoare mistică, de care a fost crezut incapabil. În câteva zile, țara întreagă a cunoscut fenomenul unei ridicări sufletești unanime și vântul nou, iscat în Oltenia, a suflat peste toată lumea. Muncita și băătorita opincă, traista și bățul, zilerul cu boii și carul lui au purtat vestea peste tot locul și au întors inimile și cugetele. Printre miile de oameni nevoiași, se strecoară zilnic la Maglavit sutele de bogați și de stăpâni ai unei singure fețe a vieții, apropiați cu sfială de crâmpeul de om, care se chiamă Pătru Lupu și care în făptura lui are amestecat harul de încredere și de vindecare. Nici un medic n'a cutezat să afirme că acest om e un șarlatan și nici un doctor al Bisericii n'a cerut îngreuierea mâinilor lui nevinovate și a picioarelor lui cu lanțuri. Iese din insul lui predestinat o putere care intimidează și umilește. Și, el nu știe aproape nimic, nu știe că a cuprins în el o lume până ieri în agonie, nu știe că o comandă și că o animează, că ea ascultă de el și că venirea lui dintre oi și câini însemnează în zilele Regelui Carol al II-lea, când l-a trimis Moșul să spuie și să vorbească, o zălogire de viitor.

Talazul a fost atât de iute și de neașteptat, încât oamenii au uitat că sunt niște oaspeți și că li se cuvine primire, iar ciobanul care vede gloatele venind spre el, unele peste altele, născute din ziare necentenit, aproape nu ar înțelege de tot ce se petrece. Inchinătorii dorm pe pământ, fericiți că pot să se știe lângă el și nimănuia nu-i mai trebuie nimic, nimeni nu mai dorește nimic, toți sunt sorbiți în Dumnezeu, cu carnea, cu oasele și cu conștiința lor.

E o renaștere după tot amarul, după toate întristările și scârbele, și care vine ca o mântuire. Trebuie să i se dea o amploare monumentală și proporțiile vastei perspective deschise trebuiesc organizate. Ciobanul Petrache Lupu a năruit o eră și a inaugurat un timp.

T. ARGHEZI

LITERATURA BULGARĂ

Ținând seama de vremea în care apar primele manifestări scrise, literatura bulgară e una dintre cele mai vechi din Europa. Astfel, întâia perioadă a acestei literaturi se socotește către sfârșitul veacului al IX-lea și se produce în răstimpul celor 20 de ani liniștiți ai domniei Țarului Simeon; domnie strălucită, cunoscută în istoria poporului vecin sub denumirea de «epoca de aur a lui Simeon».

În acest timp, trăiesc frații Metodiu și Chiril și apare o serie de scriitori în frunte cu însuși țarul, bun cunoscător al literaturii eline și așa de învățat că cei contemporani cu el îl asemuiau cu Ptolomeu. *Simeon* a tradus 135 cuvântări din Sf. Ioan Gură de aur, precum și alte scrieri din alți 20 autori greci. *Ioan Ekzarh* alcătui și traduse mai multe cărți, dintre care mai însemnată e «Șestodnevăt», carte în care se descrie cum a făcut Dumnezeu lumea în șase zile și în care se mai găsesc și prețioase relatări asupra vieții de curte a țarului. Tot Ioan Ekzarh mai traduse și prelucră Gramatica grecească a lui Ioan Damaschin. Alt scriitor, *Episcopul Constantin* compuse «Evangheliile de Duminecă» și o operă poetică în care preamărește faptul creștinării Slavilor — și care e socotită cel mai vechi monument de poezie slavă. *Preotul Grigori* tălmăci din grecește povestea vieții și faptelor lui Alexandru Machedon. *Hrabr*, în sfârșit, are o scriere care se referă la activitatea lui Constantin Filosoful (mai târziu Sf. Chiril) la începutul căreia relatează cum, înaintea creștinării lor, Slavii n'aveau nici un fel de cărți, ci se serveau de diferite linii și semne ca să scrie și să socotească. După trecerea la creștinism, se slujiră un timp de alfabetul grec și de cel latin, până ce Sfântul Chiril, inventând scrierea ce-i poartă numele, puse bazele vechii literaturi bulgare.

În anul 1018, Statul bulgar cade sub stăpânirea Bizanțului. Se liberează la 1186, pentru a cădea apoi sub Turci. Dela 1018, până la 1761 — adică șapte secole și jumătate — cultura (și în speță literatura bulgară) trece printr'o eclipsă totală. Limba bulgară nu se mai vorbea decât de popor și în biserică, amândouă sub pericolul multor încercări de grecizare. Secta Bogomililor, apărută în acest timp, pe lângă că a căpătat mulți adepți în popor, a creat și o sumă de legende și scrieri religioase care abia în anii trecuți au fost cercetate și comentate mai pe larg. Din punct de vedere literar, nu prezintă totuși un moment prea important.

Anul 1762 marchează începutul unei noi perioade precum și data Renașterii culturii bulgare. În acest an, *Părintele Paisii*, un călugăr dela mănăstirea Hilendar, dete la iveală «Istoria Slovenobgarskaia», rodul a multe și laborioase cercetări a documentelor vechi bulgare și grecești din mănăstiri și a multor suferințe și pelerinări prin Balcani și chiar prin Germania. Cu această cronică a poporului său, Paisii, ca și contemporanul său român Gheorghe Șincai, porni din oraș în oraș, din sat în sat, răspândindu-i cuprinsul. A pierit fără urme — probabil în temnițele turcești sau fanariote. Un demn discipol al său a fost *Episcopul Sofronii*.

Cronica lui Paisii a contribuit mult la trezirea conștiinței naționale. La începutul secolului al XIX-lea, se învăța prin familii pe

cărți bisericești și mai ales foarte mult grecește, deoarece, ca și la noi, parte din societatea bulgară se grecizase de-a-binelea. În anul 1824, se tipărește primul abecedar bulgar, așa zisul « Ribniiat-bukvar » al lui *Beron*. După acesta, au mai apărut și alte cărți scrise și tipărite în București de câțiva bulgari de aci. După 11 ani (1835), *Vasil Aprilov* deschise la Gabrovo întâia școală bulgară. Profesorul care începu cursurile fu *Neofit Rilski*. Acesta « *veni în grabă la București, se puse la curent cu noile (?) metode de învățatură, scrise și tipări manualele trebuincioase, luă hărți și alte ustensile și începu cursurile cu 120 școlari din diferite părți ale Bulgariei* »¹⁾.

Prin opera culturală ce a desfășurat, l-am asemui lui Gheorghe Lazăr²⁾ al nostru pe care, de altfel, l-a cunoscut.

După această fază culturală, *Petko Racioff*, în literatură *Petko Slaveikoff*, e întâiul poet³⁾ bulgar (1827—1895). A fost multă vreme învățător, în care timp a cunoscut adânc limba și poporul. La venirea misiunii americane, el fu cel mai indicat să traducă Biblia. E socotit, sub acest raport, ca un Martin Luther al Bulgariei: a creat limba literară. Ziarist și om politic, a luptat contra stăpânirii fanariote. A fost de două ori ministru.

Liuben Karavelov (1837—1879), cu zece ani mai tânăr decât *Slaveikoff*, e cel care pune bazele prozei. A învățat în Bulgaria, apoi la Moscova, unde rămase nouă ani și veni în contact cu ideile liberale ale scriitorilor ruși. Traduse aci din scriitorii ucrainieni *Sewcenko* și *Vorcioki*, scrise în rusește mai multe povestiri în care înfățișa viața poporului său sub jugul turcesc și își tipări opera « *Bulgarii de altădată* ». După multe peregrinări politice prin Serbia (scrie și în sârbește nuvele) și Ungaria, veni în București. Aci, timp de nouă ani, până la izbucnirea războiului rusoturc, — imitând pe *Gheorghe Rakowski*, întâiul organizator în București al luptei pentru libertatea Bulgariei, om instruit la Atena și Paris, poet și ziarist, — *Karavelov* întemeie un comitet revoluționar și dete la iveală ziarele « *Svoboda* » (Libertatea) și « *Nezavissimost* » (Neatârnrarea). Ajutat în acțiunile sale de emigranții bulgari, continuă să scrie și își traduse opera rusească în limba maternă. Scrierile sale — dintre care poeziile nu mai au astăzi decât valoarea unor documente de limbă, ca de altfel întreaga lirică a lui *Petko Slaveikoff* — alcătuiesc opt volume și,

¹⁾ Citat din textele volumului « *Sprachlehre der bulgarischen Sprache* », de *Gavriüsky*.

²⁾ Pentru a învedera mai bine rolul și situația lor în cadrul literaturii bulgare, am recurs în această expunere la comparația scriitorilor bulgari cu nii dintre scriitorii noștri.

³⁾ Primul versificator a fost *Dobri Cintulov*.

prin stilul lor simplu și curat, au contribuit mult la dezvoltarea limbii și literaturii bulgare.

În această epocă, se reprezintă întâia operă dramatică bulgară: « Mihail Mișkoedov », de Sava Dobropodny. Dar adevăratul întemeietor al literaturii dramatice este elevul acestuia, *Dobri P. Voinikov*. Acesta, încă din școală, cunoscuse opera lui Molière. Fost învățător la o școală bulgară din Giurgiu, apoi în Basarabia, Voinikov trece în cele din urmă la Brăila, unde înființează o trupă de teatru cu care dă reprezentații pe scena bulgară locală, apoi face turnee prin Galați, București, Ploești și Giurgiu, stârnind entuziasmul compatrioților emigranți cu piesele sale, ale căror subiecte erau mai toate luate din istoria Bulgariei. Alături de acțiunea celorlalți luptători, teatrul lui Voinikov a contribuit mult la redeşeptarea națională. Astăzi, nu mai are decât o valoare istorică.

Un alt autor dramatic din acea vreme e *Vasil Drumev*, a cărui unică operă « Ivanco, asasinul regelui Assen I », dramă istorică, a fost reprezentată întâia dată tot la Brăila (1872). Figurează în repertoriul teatrelor bulgare; tipărită, a ajuns la a VII-a ediție și a fost încă de mult tradusă și reprezentată în străinătate, mai întâi în Cehoslovacia.

Scriitorul care încheie această epocă de renaștere în toate domeniile, e *Kristo Botev*, întâiul poet bulgar de seamă. Fiul vestitului profesor Botia Petkov, după ce învață în Bulgaria și Rusia, neizbutind de altfel să termine nici patru clase gimnaziale, după ce fuse în Basarabia profesor, soldat într'un regiment de cazaci și ordonanță; autodidact influențat de scriitorii și societatea rusă și poloneză, — se înapoie în Bulgaria și fuse un timp ajutor de învățător. Caracter nestatornic și pornit spre aventură, fiind trimis de tatăl său înapoi în Rusia, se opri în București, unde, cu ajutorul emigranților bulgari, formează un comitet revoluționar. Timp de nouă ani, peregrinează prin Giurgiu, Alexandria, București și Brăila, unde scoate o gazetă. A colaborat o vreme cu Liuben Karavelov. În 1870, nevoia și o fantezie ciudată îl duseră pe un ostrov pustiu din mijlocul Dunării, unde petrecu o vară și scrise o parte din cele 20 și ceva de poezii care alcătuiesc toată opera lui. Moare în 1876, în fruntea cetei sale de revoluționari pe muntele Wol (Vrața), în vârstă numai de 29 de ani. Acest poet, care în țara lui nu avusese predecesor decât pe Slaveikoff, reușește să creeze o poezie neîntrecută încă, de o inspirație puternică și pură, cu o expresie energică și lapidară, de o sălbatică frumusețe. Mai puțin tandru, sentimentul revoltei aruncă din acest vulcan al suferințelor seculare ale poporului bulgar, pietrele incandescente ale invectivei și ale unui temperament clocotitor. Soldat, revoluționar și poet, Kristo Botev s'a ridicat

până la înălțimea lui Teodor Körner și a reeditat pentru țara sa, destinul poetul maghiar Petöfi.

* * *

A treia perioadă începe odată cu independența Statului bulgar (1878) și ține până la 1900. E *perioada clasică* prin excelență, dominată în poezie de doi mari scriitori: *Ivan Vazov* și *Pencio Slaveikoff*, iar în proză de *Aleko Constantinov*.

Ivan Vazov s'a născut în același an cu Eminescu (1850), dintr'o familie de negustori — Vazoolu. Invăță la dascălul Botia Petkov și la Filipopoli, unde traduse pe Béranger și Fénelon. De mic, cetea pe Gogol și pe Lermontov în original. Tatăl său, voind să-l facă negustor, instalat în prăvălie, Vazov scrie versuri în... cartea mare. În 1870, trimis la niște rude în România, intră în organizațiile revoluționare ale lui Karavelov și Botev. Trece la Constantinopol, e câțva timp profesor în Bulgaria, se compromite într'un complot și se refugiază iarăși la noi. După liberarea Bulgariei, se întoarce în țară, unde ocupă un loc de frunte în viața culturală și politică. A fost încă din 1898, ministru.

Vazov e poetul eminent național al Bulgariei. Abordând toate genurile, dela cântecul de leagăn până la dramă, dela roman la schiță și epigramă, imnuri și jurnale de călătorie; într'o activitate literară de aproape 60 de ani, a cântat, pe diferite game, Bulgaria: legendele, istoria, obiceiurile, durerile, bucuria, natura, evenimentele și aspirațiile ei. Influențat de Victor Hugo și de romanticii ruși, condus de un adânc sentiment al patriei, la a cărei renaștere a contribuit larg, dotat cu o universalitate superficială, cu mijloacele de expresie ale lui Vasile Alecsandri, dar mai divers și adâncindu-și mai mult obiectul; Vazov a nutrit o întreagă generație de poeți și, deși atacat spre bătrânețe și postum, a binemeritat titlul de poet național. A murit în 1924, încărcat de glorie.

Contemporan cu Vazov, deși mai tânăr, *Pencio Slaveikoff* (fiul lui Petko Slaveikoff), după studii strălucite și călătorii în Apus, după o viață agitată, a murit în 1912 în Italia. Poet, critic literar și strălucit eseist, de o fantezie prodigioasă, dar și cu un clar sistem de gândire; cu o expresie precisă, colorată și puternică, cugetător îndrăzneț, *Pencio Slaveikoff* e forma cea mai înaltă în care s'a putut manifesta cultura bulgară. Pe când poezia lui Botev era spontan, împinsă numai de puterea geniului, când Vazov era discursiv și de suprafață; *Slaveikoff*, dotat cu o incomparabilă voință de realizare, unită cu un sens al artei profund și expert, vine la momentul când în lirica bulgară se simțea nevoia unei discipline, și reușește să-i îndrepte albia spre preocupări mai larg umane, europene, având prudența să-și acorde ritmul său interior

stilului propriu tradiției bulgare. Cunoscător adânc al firii și literaturii populare, tristețea, melancolia, acea *amărăciune senină* a poporului bulgar, a găsit în opera lui Slaveikoff expresia ei cea mai puternică. Prin viața, prin conștiința artistică, și prin rolul pe care l-a jucat în literatura țării sale, am avea destule motive să-l asemuim cu Eminescu. A tradus din Goethe, Heine și Nietzsche, din Lenau, Hebel, Dehmel, Lillienkron și din scriitorii ruși. Fusese propus pentru premiul Nobel pe care nu l-a putut lua din cauza unei morți neașteptate.

Aleko Constantinov (1863—1897), «Aleko al nostru», cum i se spune încă, e autorul lui Bai Ganciu ¹⁾ cunoscuta cronică satirică, foarte populară în Bulgaria și tradusă în toate limbile europene. Bai Ganciu e tipul literar al Bulgarului modernizat, dar neeliberat încă de defectele vechii lui servituți. A mai scris versuri și o carte de călătorie «Până la Chicago și înapoi». Moare în 1897, ucis într'o o excursie de glonțul unui adversar politic.

Tot acestei epoce aparțin prin data nașterii și următorii scriitori: *Stoian Mihailovski* (1856—1927), prin vârstă și prestigiu era socotit, după moartea lui Vazov, drept patriarhul literelor bulgare. Poet, în opera lui e preocupat de problema morală — în speță creștină — și mânuie cu abilitate satira. *Mara Belceva* (născută în 1868), ca soție a ministrului Kristo Belcev, ucis într'un atentat, a jucat un mare rol în viața politică. A scris versuri valoroase mai ales sub influența lui Slaveikoff, cu care a tradus din Nietzsche și Hauptmann. *Țanco Țerkovski*, fost ministru, e socotit ca eminent poet al satului. A scris și proză și câteva drame. *Const. Velickoff* (1855—1907) care fost de asemenea ministru, contează ca perfect sonetist. A tradus din Dante și din franțuzește. *Ivan St. Andreicin* (n. 1872), profesor secundar, a început cu versuri sociale, apoi a încercat maniera modernistă. Are și proză. În sfârșit, *Ekaterina Karavelova* (n. 1861) a studiat în Rusia, a fost profesoară, iar mai târziu ca soție a ministrului Petko Karavelov, fratele lui Luben, a avut mult de îndurat din cauza atitudinii ei politice. A jucat un mare rol politic și cultural. A scris versuri, studii și proză. A tradus din Goethe, Heine, din franțuzește și limba rusă.

* * *

După *epoca de aur*, de sine stătătoare, după cea a Renașterii, dezvoltată sub influența literaturii rusești și cu largul sprijin al țării noastre, după cea a lui Vazov și Slaveikoff cu un caracter național distinct, — cu anul 1900, intrăm în literatura bulgară contemporană. De altfel, acest an marchează mai mult o dată

¹⁾ Se pronunță: *Ganiu*.

cronologică, decât piatra de hotar a unei noi orientări sau revoluții literare. Iar acești ultimi 30 de ani ai literaturii bulgare se împart la rândul lor în trei perioade de câte o decadă: 1900—1910, 1910—1920, și epoca de după război (1920) până în prezent.

În timpul dela 1900 până la 1910, se formează o nouă generație de scriitori, așa numita generație post-*vazoviană*, care reliefează în poezie pe *Peio Iavoroff*, în proză pe *Elin Pelin* și în care se formează scriitorii Al. Balabanoff, Kiril Kristov, Ivan Grozev, Todorov, Kunev, Cilinghiroff, Protici, Bovina ș. a.

Peio Iavoroff (n. 1877), după o viață plină de suferințe și aventuri revoluționare, se sinucide în 1914, în urma unei misterioase tragedii conjugale. Poet, pe care un comentator străin îl consideră ca pe unul dintre cei mai însemnați ai omenirii, Iavoroff prezintă de asemenea un alt moment în dezvoltarea liricii bulgare. În parte romantic, fără prea mare grijă pentru formă, cu o expresia de multe ori banală, plată, încheagă totuși o poezie plină de imagini și idei surprinzătoare, dominată de un ciudat sentiment al morții și al astenității cosmice.

Elin Pelin (n. 1878) e prozatorul cel mai de seamă al Bulgariei contemporane. Fecior de țăran, fost învățător, a început cu versuri destul de interesante. În cele câteva volume de proză, meșteșugit stilizată, înfățișează așa cum sunt, sub specia unui umor de fină calitate, pe țăranii bulgari, al căror suflet îl cunoaște adânc.

Alexandru Balabanoff (n. 1877), după studii strălucite în Germania, funcționează ca profesor titular, al catedrei de filologie clasică de pe lângă Universitatea din Sofia. În această calitate, a tradus magistral în limba bulgară mai toate operele de seamă vechi grecești și latine, între care Iliada, Odiseea, Eneida — și cu aceeași virtuozitate « Faust » de Goethe, lirica lui Heine și alte opere din câțiva autori germani, ruși și englezi. Poet, prozator, critic și eseist de valoare, ziarist, poliglot, e una dintre cele mai proeminente personalități literare și culturale. De curând, a fost ales președintele P.E.N.-Clubului bulgar.

Ivan Grozev, după studii de filosofie în Germania, funcționează ca profesor secundar. Poet simbolist și mistic, spirit abstract, e preocupat în teatrul său, cu care a cunoscut mari succese, de problema supraomului. *George Stamatov* dovedește în proza sa multă aprofundare a analizei psihologice. *Anton Strașimirov*, cu o activitate diversă în proză, amestecă ideile comuniste și pe cele naționaliste cu o bună doză de seninătate și obiectivitate artistică. *Stilian Cilinghiroff*, după o viață încercată, profesor secundar, om politic cu vază. Poet, foiletonist și dramaturg de talent, a încercat după război un roman în versuri (sonete) cu un succes mediocru. Are lucrări și în alte domenii, precum și traduceri.

Petko Todoroff, ideolog și om politic socialist, a murit la Lausanne în 1916, lăsând în urmă șase opere dramatice și două volume de « Idile ». Izvorul operei sale e tradiția populară, peste care tremură tristețea unui suflet bolnăvicios. *Andrei Protici* a făcut de asemenea studii strălucite în Germania. Are povestiri, romane de moravuri, schițe și studii de filozofie și de istoria artei, traduceri. Psiholog de primul rang, *Al. Bojinov*, pictor și mai ales caricaturist de mare talent, are și versuri fanteziste. Mai trebuiesc amintiți aci scriitorii: *Dimitr Podvărzaciiov*, *Ivan Arnaudov*, *Dimitr Boiagiieff*, *Dimitr Babeff*, *Stoian Drinov*, *Karanovski*, *Sirak Skitnik* (cunoscut mai ales ca mare pictor), *Cristo Borina* ș. a.

* * *

Toți scriitorii de mai sus, se înțelege, și-au prelungit activitatea până în prezent. Către anul 1910, se produce cu oarecare scandal, mișcarea simbolistă care domină până azi poezia bulgară. Cei care introduc noua școală și-i urmează percepțele până la virtuozitate sunt trei scriitori: Todor Traianov, Nicolai Liliev și Dimcio Debelianov, consacrați astăzi oficial.

Todor Traianov s'a născut lângă Filipopoli, acum 45 de ani, din părinți macedoneni. A crescut în Valea Trandafirilor, în șovinismul lui Danev și la școala simboliştilor germani, dela care i-au rămas greoiuinea ideilor și câteodată și a formei. Debutează în 1909 cu « Regina mortua », vădit influențat de Dehmel; ocărit și admirat. Fundează revista « Viața noastră » și face din ea arenă de discuții. În 1913, îl găsim diplomat în capitala Austriei, unde-l surprinde războiul. Audiase cursuri de filozofie în Germania. Ca absolvent al renumitei « Technische Hochschule » din Viena, a rămas cu scrupulul imaginii abstracte ce i se pare că exprimă ca un simbol algebric, esența magică a fenomenalității poeticești a lumii. Gândirea creatoare și iubirea supremă, ilustrată prin sacrificiul suprem, sunt necunoscutele care resolvă ecuațiile sale mistico-filozofice: exaltare slavă, ponderată de luciditatea mediteraniană a rațiunii. La care se adaugă voluntarismul și orgoliul balcanic. Căci, disperat că nu poate descuia toate tainele, localizează divinitatea în sine însuși, deși o simte omniprezentă și intangibilă. Și, amintindu-și că strămoșii săi au creat alfabetul chirilic și religia bogomilică, justifică cu o încredere talmudică, trecutul și drepturile poporului său « ales și teribil ». Astfel, deseori vom întâlni în opera sa nota patriotică, ridicată însă la o temperatură de adevărată artă. Poemele sale de iubire, populate de viziuni cosmice și mistice, dau impresia naivității, entuziasmului și a unei dureri profunde.

În prezent, conduce la Sofia împreună cu Liudmil Stoianov și criticul Ivan Radoslavoff, revista modernistă « Hiperion »

intrată în al 15-lea an de apariție și care a grupat pe mai toți poeții moderniști din ultima vreme. În 1924, a fost încununat, între alții, cu marele premiu de 10.000 leva, dat de Ministerul Instrucțiunii (din cele cinci ce oferă anual) pentru volumul său de poeme « Cântarea cântărilor ». Mai are și alte culegeri de versuri.

Nicolai Liliev (n. 1885), pe care unii compatrioți îl așează înaintea lui Traianov, e a doua imagine a trinității simbolismului bulgar. Dotat cu vaste cunoștințe din principalele literaturi europene, a parvenit la o artă proprie, izbitor de nouă, prin imaginile rare și atmosfera tragică și fantastică ce aduce în literatura țării sale. Superior lui Traianov, în ce privește forma în care e un virtuos, muzical și discret, își disolvă aspirațiile ultime în umilința de esență umană și creștină, în speță slavă. Numai întru atâta vom găsi în opera lui ceva specific *bulgar*. Alte motive naționale nu aflăm. Lirism pur, pricinuit de stări sufletești, în afară de orice convenție autohtonă, ce poate fi însă așezat în planul umanității.

A trăit mult în străinătate — mai ales la Paris. În viața de toate zilele, e, ca să zicem așa, bacovian. Mic de statură, delicat în gesturi și cuvinte, cu o înfățișare de somnambul. Trăiește departe de oameni, ignorându-se chiar pe sine. Nu bea decât apă, nu fumează, e vegetarian și necăsătorit. Cel mai perfect acord între om și opera sa pe care și-a strâns-o în două volume: « Păsări de noapte » (1919) și « Pete de lună » (1922).

Dimcio Debelianov n'a scris decât 50 de poezii. « E tiparul viu al Bulgarului care asimilează o cultură străină și o redă apoi țării de baștină și umanității, transformată, adăugită cu esențe proprii » ¹⁾ — cum îl caracterizează unul din străluciții săi consângeni. Căci, cu alfabetul poetic al lui Baudelaire, Mallarmé, Verlaine, Samain și Jammes, cu operele cărora e intim, închiagă sentimente general umane sau specific bulgare: sforțare cu adevărat sud-danubiană, de a echilibra teoria cu fapta; resemnare creștinească față de toate năpastele; înțelepciune orientală și dragoste nemărginită pentru tot ce viază. Orfan de mic și trăit în necazuri, cântă satisfacția mângâierii materne. Cu mizeria, se deprinde și se consolează. Rural desrădăcinat, evocă cu patimă locurile originare pe care nu le va mai vedea. În dragoste, nefericit. Apoi, toată viața nenorocit. Pune durerea pe muzica versului și o stinge prin artă. În orice relație de fenomene, descoperă *frumosul*.

Studiase Dreptul și publica din 1907. Războiul îl găsește patriot și cu situația literară nu îndestul de satisfăcătoare. Versurile sale din tranșee sunt trecute într'alambicul umanității și al unei arte subtile. Moare în toamna anului 1916, în luptele dela Demir-hissar (Macedonia), în vârstă de 29 de ani, locotenent de rezervă

¹⁾ Prof. Dimitr Șișmanov: *Bălgarskata literatura*.

și îmbătat de estetica « morții glorioase », în care găsea consolarea vieții lui amare. Critica și sensibilitatea postbelică i-au recunoscut, cu unanimitate, marile sale merite literare. În 1919, întâiași dată i s'au strâns versurile în volum. Au urmat apoi alte ediții.

* * *

Proprietățile acestor trei creatori au fost expropriate în urmă de o seamă de individualități poetice. Dintre aceștia, trebuie menționat *Liudmil Stoianov* (n. 1887), prozator, dramaturg, critic, eseist și a cărui poezie și-a înscris-o înlăuntrul teritoriului lui Traianov, căruia îi este cel mai credincios discipol și colaborator, mai ales în ce privește concepția de îngemănare a mobilului de artă cu rosturile țarinei băștinașe. Verbul însă îi este mai aprig, expresia mai plastică și poetică mai desăvârșită decât a fruntașului recunoscut al poeziei bulgare de azi. A fost interpretat de unii ca realist. Stoianov, însă, cel puțin în ultimele sale producții, e un expresionist. Are impetuoșitatea lui Aron Cotruș și duritatea interioară de lespede a lui Lucian Blaga. O revărsare de ape vijelioase care se limpezesc apoi în matca fanteziei pure. Căci are și bucăți de transparentă și liniștită inspirație.

A încercat și influența romanticilor ruși cândva: Lermontov, de pildă; dar mai cu seamă a tinerii generații moscovite: Balmont, Briusov. Simboliștii francezi i-au împrumutat nouțea de expresie. Reminiscențe din Baudelaire îl obsedează adesea. Mare îndrăgostit de artă, căreia i se jertfește integral. E unul dintre cei mai productivi scriitori. A încercat toate porțile — cu succes. În teatru, e un satiric. Spirit frământat, își reia libertăți de multe ori originale. Nuvelele și eseurile sale descoperă un demon care sgudue multe din valorile recunoscute drept certitudini. Același hazard ca al lui Traianov. Cu toate că fibrele sale interioare îl leagă de tradiție, pe care caută s'o închipue în tipare nouă, cu tot patriotismul său, — fapt permanent și îndărătnic la toți mânătorii de condeiu bulgari, — îl dovedim totuși militând pentru un ideal mai bun al omenirii. Dintre operele sale, menționăm între altele poemul *Tomyris* și comedia în versuri « Apolon și Midas ».

Alături de grupările Traianov-Liliev, a căror organe sunt revistele « Hiperion » și « Zlatorog », mai distingem și alte reuniuni între care cea a lui Mihail Kremen (n. 1884), poet, prozator, eseist și, care după culegerea de impresii din războiu « Belasița » (1922), în care palpită un sentiment de adâncă suferință și desgust pentru inutila hecatombă publică rar. Din acest cerc, face parte și *Emanuel Dimitrov* (n. 1889), dintr'o familie de preoți de țară, profesor universitar, prozator, autor a multe lucrări științifice și unul dintre cei mai distinși poeți ai generației acesteia. Cu o viață interioară bogată, plină de un romantism amplu, mistic în multe

din operele sale, incarnația elementului cosmic și afinității interioare care există între sufletul poetului și cel plin de dragoste al naturii, acesta e sensul artei sale. Ultima lui culegere de versuri « Veselena » (Universul) este « o liturghie panteistă ». Tot aci, *Constantin Iassenov*, care în volumul său de versuri « Castelul cavalerilor » (1921), exprimă cu mijloace vădit influențate de simbolistii francezi, o vagă suferință a generației dinainte de război și a indignării cu caracter social a acestei generații, după marele măcel. Această pornire umanitaristă e mai bine conturată în opera poetică și eseistică a lui *Constantin Constantinov*, a cărui proză realistă înfățișează viața vechilor orașe bulgare care sunt înghițite lent de tentaculele industriei.

În afară de școlile literare, s'a dezvoltat poezia lui *Nicolai Vasil Rakitin* (n. 1885), în care se înfățișează în colori proaspete dragostea de pământul și câmpurile țării și o pioasă adorație pentru frumusețile naturii. Volumul « Din țara liliacilor albi » (1921), e o pastişă susținută a poeziei japoneze.

Femeile dau poeziei în acest timp pe *Dora Gab*, văduva ilustrului critic și profesor universitar Boian Penev, dispărut de curând. Născută în Cadrilater (1886), într'un sat de lângă Bazargic, poezia ei e literalmente feminină. Notății simple, anarhice, imagini sugestive. Sentimente aristocratice, oscilând între trecutul cu locurile natale și idealul masculin, evocat aproape sensual.

În acești zece ani dinainte de război, se formează — ajungând după aceea la deplină maturitate — prozatorii *Nicolai Rainov* — care este și un emerit poet — *Dimitr Șișmanov*, *Iordan Iovkov*, *Gheorghi Raicev* și *Dobri Nemirov*.

Poet, prozator, dramaturg, critic literar și artistic, eseist, *Nicolai Rainov* e una din cele mai proeminente și mai originale figuri în literatura bulgară de azi, rămânând o enigmă pentru critici, iar pentru public un profet. Se mișcă cu aceeași facilitate pe pantele unde rătăcește *Grozev*, în atmosfera învăluită a simbolistilor și sub soarele crud al realiștilor. « Sub acest raport », spune un contemporan al său — el e reprezentantul caracteristic al rasei sale care poate să se atașeze cu fanatism idealului celui mai imaterial, exprimându-l prin simboluri poetice, dar căutând să-l atingă prin mijloacele cele mai realiste ». Debutază în 1912, cu volumul de poezii « Legendele Bogomililor », o adevărată surpriză literară, în care aduce un stil cu totul nou, o imaginație prodigioasă, dovedindu-se ca un virtuos al formelor complicate, adesea « trăznite ». Urmează apoi o serie de eseuri, alte poeme, nuvele, romane (numai în anul 1918 i-au apărut nouă volume), în sfârșit, câteva opere care relevă cu o forță viguroasă viața interioară a autorului, fost elev al Seminarului eclesiastic și al Academiei de Belle-Arte din Sofia. S'ar putea spune că *Rainov* e un filozof care caută să-și

schiteze ideile prin cuvinte, găsind în acest scop combinații neașteptate, colorii strălucite care cizelează cuvintele și fraza ca un adevărat bijutier, le lustruie ca pe o piatră scumpă și compune cu ele tablouri asemănătoare acelor icoane stilizate, încărcate de ornamente. A dat limbii bulgare — ca Arghezi la noi — virtuți noi de mlădiere. Supraomul e de asemenea un subiect predilect al lui Rainov. În romanul « Intre deșert și viață », ia pe Isus ca erou principal. Scris când sub formă descriptivă, când dramatică, ori epistolară, mereu însă într'un stil susținut cu totul original, acest roman e una dintre cele mai importante cărți din literatura bulgară contemporană. În 1922, apare drama sa « Era odată », atrăgându-i marele premiu al Ministerului Instrucțiunii, piesă care de asemenea reprezintă un moment în evoluția literaturii dramatice. În 1922 și 1923, publică în revista « Zlatorog » o serie de nuvele, din care se vede că autorul și-a nutrit cultura și talentul din morala ascetică a scrierilor religioasă din Evul Mediu, cu un amestec din Nietzsche și filozofii orientali și în care-și simplifică stilul. Considerațiile sale asupra femeii pe care de altfel n'o prețuește, sunt de asemenea uluitoare. S'a produs întâi în revista « Hiperion ». E în vârstă de 46 de ani, trăiește la Plovdiv ca bibliotecar al Muzeului de acolo și trece ca un scriitor de mare suprafață.

Unele opere ale lui Rainov, elanul de energie și profundă analiză psihologică din operele lui George Stamatov pe de altă parte, au creat în proza bulgară un curent realist. Dintre aceștia, *Jordan Iovkov*, de origină dobrogeană, a început cu nuvele de un caracter adânc uman. Micul roman « Secerătorul » (1919) descrie viața din Dobrogea, cu pasaje frumoase în care se arată dragostea de muncă și pământ și având un sens matur al amănuntului descriptiv și psihologic. Culegerea de nuvele « La hanul lui Antimov » ¹⁾, e un fel de cronică artistică a Dobrogei, înfățișând în linii ample și într'un ton cald, populația ei pestriță și originală în felul ei.

Gheorghi Raicev, după începuturi slabe, în nuvela « Lume mică » (1919), se arată fin psiholog și artist, știind să picteze, spre deosebire de Iovkov, tipuri de femei. În alte nuvele, atestă un foarte ascuțit simț a tot ce este discordant în viață și care împiedcă fericirea absolută. Într'una din cele mai interesante nuvele, în « Păcatul », precum și în alte creațiuni, Raicev vrea să demonstreze că în orice lucru frumos se ascunde un principiu periculos, ce nu poate fi separat de frumusețe și care ne urmărește ca un blestem. Acest blestem vine din noi, urmare a unei greșeli pe care am comis-o vreodată, dar pe care n'o cunoaștem. După

¹⁾ Apărut și în românește, tradus de d. I. Hrisicu. Editura « Boabe de Grâu », 1934.

multe nuvele, între care « Bietul Luca », ce constituie un prețios aport la literatura modernă, *Dobri Nemirov* a abordat romanul. « Bratia » (Frații) și « Pârvi brazdi » (Intâiele brazde) sunt fresce de moravuri vechi bulgare, presărate de pagini în care analiza psihologică e fericit condusă.

Epoca de după război, de asemenea, nu marchează o schimbare prea simțitoare în destinele literaturii de peste Dunăre. Scriitorii, formați încă înainte de încheierea armistițiului, își continuă până la zi activitatea în aceleași direcții ale debutului, bineînțeles variindu-și sau extinzându-și spre țeluri diverse obiectul artei lor. Poeții se inspiră sub vraja atmosferei create de înaintașii simbolști, parte cochetând cu expresionismul, fascinați mai ales de perfecțiunea formală a lui *Liliev*, neglijând de multe ori fondul și tradiția bulgară. Dintre aceștia, *Iordan Stratiev*, *Iordan Stubel*, *Elisabeta Bagriana*, *Dimitr Panteleev*, *At. Dalcev*, *Karaliicev*, *Rastsvetnikov* și *N. Furnagiev* au trecut în antologii și sub beneficiul consacării de Ministerul Instrucțiunii cu câte un premiu de încurajare.

Dintre prozatori, între care realistul *Iordan Iovkov* și *Dobri Nemirov* ocupă acum un loc proeminent, *Vladimir Musakov* a reușit în volumul de nuvele « Pete de sânge » (ediție postumă 1921) să ne arate moartea sub adevăratul ei aspect, dansând fără pudoare dansul său sălbatic, în jurul întregii umanități ». Nuvelele sale, a căror formă e departe de perfecție, au o frumusețe intimă și o forță de evocare puternică. Mort în campanie, ca și *Debelianov*, n'a pierdut un moment în tranșee sentimentul umanității și al considerației că războiul constituie o oroare și o inutilitate.

Cu tânărul scriitor *Geo Milev*, se produce un fel de reacțiune contra realismului. Acesta, în revista sa « Balanța » (1919—1922), care atrage cea mai mare parte din scriitorii tineri, de care a fost de altfel, rând pe rând, părăsit, caută să exprime — în versuri, teatru și proză — ceva inedit, necunoscut încă, să rupă « cu un trecut ce riscă să lase literatura bulgară cu câteva decenii în urma ritmului Europei occidentale ». Nici criticile, nici operele beletristice ale lui *Milev* nu și-au atins însă finalitatea dorită. A purces apoi la traduceri din autorii străini, în special expresioniști, iar după 1924, conduce revista cu tendințe de stânga « Flamura », interesându-se paralel și de chestiunile sociale, în legătură cu... realitatea.

Dintre novatorii tineri, pe un teren solid lucrează *Ciavdar Mutafov*. Sub influența futurismului, pe care de altfel nu-l urmează în ultimele lui consecințe, se remarcă în același timp la el trăsăturile nete ale romantismului german, în particular proza lui *Heine*. Acest straniu compromis dă rezultate picante: Subiecte

sentimentale « tratate cu o viteză de 100 km pe oră ». Totul zboară și se schimbă în jur, colorile țipă, casele sunt strâmbe ca pomii în furtună, toate liniile se confundă și, în mijlocul acestui haos, se desfășoară dialogul liniștit și plin de vervă. Astfel, romanul său « Marionete » (1921) e divizat nu în capitole, ci în « amuzamente ». Unul din principalele lui preocupări e de a crea un stil original care are ceva surprinzător și de o exactitudine matematică. Mutafov nu e numai un arhitect al frazei ci și un descriptiv abil.

Dintre ceilalți prozatori ai generației de azi, o situație de prima clasificație și-a creat *Vladimir Polianov*, autorul favorit al tuturor claselor sociale care-i epuizează romanele și volumele de schițe și nuvele alerte, în mai multe ediții.

Privind cu interes activitatea altor câțiva, încheiem cu umoristul bulgar *Damian Kalfov* care, cu mijloace simple creează o stare de umor naturală într'o literatură în care acest gen, după cum am văzut, n'a dat prea multe personalități.

* * *

Critica literară bulgară n'are un trecut strălucit. Primul care se manifestă în acest domeniu e *Doctorul Kristev*.

În zilele noastre, activitatea scriitorilor e urmărită, condusă și formulată, în afară de studiile unor Liudmil Stoianov, Nicolai Rainov, Balabanov, Milev, Boian Penev ș. a. — de câțiva critici care prin publicistica lor s'au impus ca adevărate forțe în această ramură. Dintre aceștia, cele mai înalte pozițiuni, le ocupă Vladimir Vasilev și Ivan Radoslavoff, primul ca director al revistei « Zlatorog », cel de al doilea ca mentor critic al grupului și revistei « Hiperion », iar Iordan Badev și Boian Anghelov, profesând-o în afară de vreo reuniune literară.

Vladimir Vasilev, cu toate simpatiile sale pentru realism, știe să prețuiască noile tendințe, deschizând coloanele revistei sale și scriitorilor moderniști dintre care Nicolai Rainov și Ciavdar Mutafov constituiesc motivele sale de laudă. *Ivan Radoslavoff*, ajutat de o vastă și curentă cultură franceză, e teoreticianul simbolismului în Bulgaria. Critica lui, pe lângă sentințele clare și totdeauna juste, e colorată și grațioasă.

Boian Anghelov, care înainte de război era teoreticianul realismului și care apoi în fruntea novatorilor ataca cu multă temeritate vechii idoli, în ultimul timp, s'a lăsat absorbit de ocupația sa de director al Bibliotecii Naționale. *Iordan Badev*, mai puțin profund, e un așa zis « critique de jour » la « Slovo », unul dintre cele mai importante ziare bulgare, unde-și expune judecățile în fiecare Luni.

BĂRNUȚIU STUDENT LA 46 ANI ÎN ITALIA

I-a fost scris, pe cât pare, lui Simion Bărnăuțiu, să rămână student mai toată viața, până târziu, după cei 46 de ani ai unei existențe de frământări și sacrificii. Intr'adevăr, profesorul dela Blaj învățase carte nu numai acolo, dar la Carei, Șimlău, Sibiu, Viena și apoi în Italia, la Pavia, târziu, după 1854. Indepărtat din învățământ la Blaj, nu șovăise a coborî iarăși pe banca de învățăcel, la Sibiu, în atari împrejurări surprinzându-l revoluția din 1848—49, care avea să dea prilej acestui modest « student » să întruchipeze aspirațiile unei întregi « nații » și să îmbogățească istoria oratoriei românești cu discursul din Câmpia Libertății. Discurs pe care ar fi bine să învățăm a-l socoti nu numai drept expresia conștiinței naționale a Românilor transilvăneni în lupta cu celelalte naționalități, dar și drept expresia revoltei românești împotriva federalismului cosmopolit, atât de apreciat către 1848. În cuvântarea dela Blaj pot fi, într'adevăr, surprinse, ciocnindu-se, două lumi: Europa carbonară a unui Mazzini, în Occident, ori a unui Bălcescu, în « țară »; și, împotriva acestei Europe, naționalismul refractar, xenofob, energic și dârz al lui Simion Bărnăuțiu.

Momentul acesta mare din viața studentului dela Sibiu trecuse totuși prea repede. Nu mult în urmă, avea să pribegască, prin pasurile din Carpații oltenești și apoi pe mare, prin Bosfor și Triest la Viena, unde Bărnăuțiu ajungea în vara anului 1849.

Inscris regulat la Universitatea din capitala Imperiului abia la 5 Mai 1851 (fiind prins până atunci cu « lucrurile cauzei naționale, ca deputat »), nu se simțea totuși bine la Viena. Se gândea, din ce în ce mai stăruitor, să-și poarte studenția postumă prin alte părți. Poate mai prielnice decât Viena, împrejurărilor vitregi în care-i era dat să învețe carte și să dobândească, în sfârșit, un titlu academic mai înalt.

Din motive pe care le-am precizat într'o lucrare ce se tipărește acum în Analele Academiei Române ca o întregire, pe bază de documente inedite, a studiilor anterioare ale lui Gh. Bogdan-Duică și a celui recent, privind ideologia Tribunalului ardelean, al d-lui P. Pandrea, Bărnăuțiu a hotărît să-și continue studiile în Italia.

În *Gazeta Transilvaniei* din anul 1852 s'au publicat mai multe « scrisori din Italia », rar de interesante, în care se descrie tocmai o călătorie dela Viena la Milano, în toamna aceluiași an și pe care, dacă unele nepotriviri de date nu ne lasă a le atribui de-a dreptul lui Bărnăuțiu, le vom folosi aci ca pe ale unui Ardelean, care a văzut acele părți din Italia, în aceeași vreme cu aceeași ochi ca și celălalt. « Jurnalul » acesta de călătorie îmbogățește de altfel, prin sine, capitolul călătoriilor români în Italia, la jumătatea

veacului trecut. Pornindu-se, așa dar, spre Triest din Viena, drumul nostru ajungea pe malurile Adriaticei noaptea, spre a admira « magica vedere » — spune el — a portului luminat. După o zi de plimbare acolo, în tovărășia unui prieten milanez, pleca mai departe spre Veneția, pe ploaie. Furtuna și urmările ei neplăcute pentru călători sunt însemnate cu destul simț plastic: « Cei ce stau pe picioare și se încercau a face un pas, erau ca pruncii când se învață a umbla, ținându-se de tot ce puteau prinde cu mâna ». Scăpat cu bine de furtună, i se arată în față viziunea Veneției de pe mare, « ca o Veneră într'aripată, ieșită din spumele mării ». Iar după cercetarea orașului Lagunei, Ardeleanul nostru putea să exclame fericit: « Salutare din Italia, din vechiul nostru pământ, de unde suntem de atâtea secole exilați, încât frați pe frați nu ne mai cunoaștem ».

Intr'acestea, ajuns cu diligența la Milano, Bărnuțiu cobora de acolo la Pavia, orașul ales de el pentru continuarea studiilor universitare.

Străbătută de Ticino, râu aducător aminte de Mureșul de acasă; dominată de silueta masivă a catedralei de cel mai expresiv stil gotico-lombard cu aerul său vetust prin podul acoperit cu olane, de peste apă; străjuită până azi de turlele medievale ale diferitelor palate de feudatari îmbogățiți cu îmbelșugarea câmpurilor din preajmă; păstrând acum, dar mai ales către 1850, modesta înfățișare a unui târg studentesc, cu case vechi și gazde ieftine; năpădită de nămeți iarna și vara dogorită de arșiță ca părțile lui Simion Bărnuțiu, Pavia — celebră și pentru Certosa din apropiere — putea fi locul cel mai potrivit din câte ar fi dorit Ardeleanul nostru, pentru continuarea, discretă și sigură, a studiilor universitare.

Insemnat centru al civilizației longobarde în Evul Mediu, orașelul acesta din Lombardia, cu străzi pașnice și înguste, l-a cunoscut de mult pe un Boețiu (pare că și-a scris acolo celebra sa *Consolație*), pe un Petrarca, dar, mai ales, pe Sf. Augustin, al cărui mormânt își doarme somnul de veci în San-Pietro in Ciel d'Oro. La câțiva kilometri de oraș, răsărită din iarba câmpului, se înalță apoi din marmoră și aurării Certosa, una din cele mai fastuoase biserici din câte-a fost în stare să împodobească Renașterea italiană. Amintiri ilustre deci și monumente impresionante îl întâmpinau, din capul locului, pe Ardelean, făcându-și intrarea în Pavia. Dar nici în primele momente, nici mai târziu, semne că l-ar fi impresionat întrucâtva, nu avem.

Din chiar mărturiile lui Bărnuțiu aflăm că, odată ajuns cu bine, trăsese la un han, de unde însă, din motive de economie, se mutase repede la o gazdă, care stătea în casa cu numărul 1080, plătind pentru odaie 5 florini pe lună. Cercetări întreprinse de mine la

Pavia acum nouă ani, mi-au îngăduit, nu fără greutate, să identific această casă. Locuința bătrânului student ardelean se găsea în « Contrada di Santa Mostiola », corespunzând cu actuala Via Luigi Porta Nr. 7. Este unul din cele mai retrase și mai pitorești colțuri ale târgului, unde, pe vremea lui Bărnuțiu, locuia și celebrul profesor Porta. Impresionant este însă faptul că locuința Ardeleanului se găsea chiar sub una din cele mai vechi și înalte turle medievale. Detaliu merit să-l fi impresionat pe oricine. Nu pe Bărnuțiu, care, și de data aceasta, se ferește de orice efuziune sentimentală, în scrisorile foarte numeroase, pe care le trimetea acasă, din Pavia.

« Civitas turrigera, civitas centum turrium », i se spusese orașului, pe vremuri. Către 1850, partea cea mai bine păstrată din acest punct de vedere, era tocmai ulița dosnică în care-și descoperise Bărnuțiu gazda ce-i trebuia. Potrivită cu sărăcia lui, cu firea lui. Cu înfățișarea lui chiar, așa cum o surprinsese, încă din 1848, un Sion, în ale sale *Suvenire contemporane*: «...Acest om — mărturisește într'adevăr Sion — avea un aer de tot comun; vorba lui îngăimată, natura lui timidă, fizionomia lui liniștită, nu exprimau mai nimic; din contra părea a fi o jumătate de om, o fantomă ce ar fi abandonat Purgatoriul, ca să se mai întoarcă odată pe lume. Dar după ce ne-am mai apropiat de el, am recunoscut un bărbat în adevăr superior ».

Intre acest portret și cel schițat mai târziu de Gh. Panu («...Ve-deam pe la orele două pe un bătrân slab cu o figură blândă, cu un aer foarte modest, în spate cu o pelerină cenușie, furișându-se printre elevi și intrând în cancelarie»), între aceste două apariții își face loc umbra aceluiși Bărnuțiu, strângându-și peste umeri aceeași pelerină sură, pe sub strașinele ulițelor din Pavia, în toamna anului 1852, necunoscut de nimeni, frământat de multe griji. Prudent, potolit, învățat de nevoi cu oportunismul: dârț însă în modestia lui și totdeauna preocupat de atitudinea morală.

Cel dintâi gând, odată de bine de rău așezat, i-a fost să se înscrie la Facultatea de Drept (formalitate care, pe vremea când nordul Italiei era încă supus Austriei ca și Transilvania, nu se putea face fără prealabila autorizație de liberă petrecere din partea autorităților austriace din Milano. Așa că, deocamdată, Bărnuțiu se va fi mulțumit să se apropie, furiș, de gangul Universității, poate uneori să cuteze a intra într'o sală de curs.

Fațada edificiului academic din Pavia, vastă, dar inexpressivă, n'ar lăsa a bănuii interiorul, cu cele cinci curți interioare în stil Renaștere, cu galerii și statui de marmoră, evocând străvechile glorii ale celei mai îndătinată universități din lume. Intr'adevăr, unică prin continuitatea dăinuirii sale din epoca romană până azi și revendicând meritul de a fi cea dintâi școală de Stat care a

instituit diploma de « laureat » cu titlu academic, Universitatea din Pavia este prototipul acelei « Universitas » din care s'au dezvoltat cu vremea toate universitățile lumii. Căci la Curtea regilor longobarzi din « Pavia » (cum i se spunea orașului), se găsea încă de prin anii 825, o școală zisă « Studium » cu maștri celebri în ale Reticiei, Filozofiei și Dreptului, școală din care aveau să iasă celebriți ca Paolo Diacono sau maestrul lui Carol cel Mare. Astfel că înainte de Renaștere, universitatea aceasta era celebră în Europa, alături de Paris, Bologna, Oxford sau Montpellier. În epoca Umaniștilor se numărau la Pavia peste trei mii de studenți (între care, poate, Cristofor Columb și, mai târziu, Leonardo da Vinci). Demn de menționat este în sfârșit faptul că de timpuriu această Universitate atrăgea mulți studenți străini, francezi, englezi, spanioli, germani, suedezi, greci și chiar unguri, cu rectorul lor, cu căminurile colegiale, capelele, cimitirele, societățile studențești și privilegiile legale aparte. Mai târziu fama științifică a acestei Universități fusese ilustrată de maștri ca Lazzaro Spallanzani — marele naturalist din sec. XVIII, călător prin părțile noastre — ori ca Alessandro Volta el însuși — epocala invenție, care a revoluționat știința omenească, a ieșit din laboratoarele acestei Universități în 1800. Acolo se înființase încă de prin 1783 un colegiu germano-ungaric, frecventat un timp de studenți din Impărația habsburgică. Astfel că, mergând la Pavia, Bărnățiu urma, poate fără știința lui, o tradiție locală, poate chiar una ardeleană.

Spre a se simți mai întărit în nevoile și sărăcia cu care avea să lupte la studii în Italia timp de doi ani, Bărnățiu determinase într'acestea pe alți doi tineri ardeleni să părăsească Viena, spre a-și lua doctoratul tot în Italia. Aceștia, foști elevi ai lui Bărnățiu în Transilvania, erau Alexandru Papiu Ilarian și Iosif Hodoș. Cel dintâi, după ce și-a luat doctoratul în Drept la Padova, a ajuns profesor, jurisconsult, ministru chiar, dar, mai ales, harnic istoriograf. Hodoș, mai modest, s'a mulțumit cu rosturi culturale în Ardealul lui și cu cinstea de academician.

Cât despre Bărnățiu, bătrânul nostru student din Italia, după luarea diplomei de doctor în Drept (la 48 de ani), întru cât nădejdea înființării unei Universități românești în Ardeal se spulberase, avea să primească invitația de a spori cu știința adunată în țara Italiei prestigiul Academiei Mihăilene, de curând înființată la Iași.

Mergând acolo, acela care fusese cu ani în urmă cea mai strălucită expresie a naționalismului românesc din Ardeal, făcea să dăinuiască în cultura Moldovei — pe atunci necontestată în întăietatea ei — vechile tradiții ale școlii ardelenene, menită să lămurească în orice chip conștiința latinității noastre prin grai și datini strămoșești.

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

CRIMĂ ȘI PEDEAPSA

Azistăm, de o bucată de vreme, la o vastă operă de codificare internațională a crimelor și delictelor. În fiecare an, câte o metropolă europeană adăpostește un nou congres de penaliști. În România — ca în majoritatea țărilor — se elaborează un cod întinerit, societatea civilă reclamă o refacere a organizării și aprecierii pedepselor.

Cu această ocazie se pot produce importante reforme precum și numeroase erori. De aceea ne vom opri puțin asupra problemei.

Unul din cele mai interesante fenomene culturale este mutarea, din când în când, a graniței dintre permis și nepermis, dintre delict și fapte legiuite. Căci frontiera nu e fixă. Nu există nimic care să fie criminal în sine. Noi singuri ne fabricăm infracțiunile. Se numește astfel — spune sociologul Durkheim — «ceea ce turbură puternic conștiința colectivă». Cuvântul «puternic» nu-i pus de geaba. Sunt multe lucruri care scandalizează (azistarea la o înmormântare îmbrăcat în roș, introducerea degetelor în nas, nevenirea la o întâlnire, etc.) —, dar nu turbură intens, nu deranjează violent sentimentele oamenilor. De aceea nu sunt categorii penale, adică pedepsibile sistematic și infamant.

Conștiința colectivă, ca tot ce e sufletesc, este schimbătoare. Ceea ce-i crimă aci, nu e crimă aiurea; ceea ce-i delict azi, n'a fost delict odinioară. A-ți omorî părinții bătrâni este la noi o faptă îngrozitoare, în timp ce la unele triburi este o pioasă datorie. A vinde slujbe este azi numit trafic de influență și sever pedepsit, pe când acum numai două veacuri «patrimonialitatea oficiilor» era una din bazele regimului politic european.

Nimic nu poate fi mai palpitant de urmărit pentru istoriograful cultural ca aceste inversări de tab-uri. Să prinzi momentul când delict noi se nasc din ceea ce până atunci fusese perfect permis, este o vânătoare intelectuală dintre cele mai pasionante; tot astfel, să prinzi momentul când publicul își dă seama că ceea ce oficial e încă socotit delict, în realitate este de mult căzut în desuetudine și că judecătorii, printr'un fel de neglijență intenționată, calcă sistematic litera unei legi devenită incompatibilă cu sentimentele populației.

Vom semnala aci câteva cazuri de asemenea mutări de graniță dintre licit și ilicit.

Mai întâi de toate, constatăm o mare sensibilitate pentru furturile de bani publici. Furturile private nu mai sunt ce erau altădată. Le-a dat o lovitură mortală capitalismul bancar contemporan, care înlocuiește comorile particulare cu un nefolositor carnet de cecuri și monetele metalice cu bilete numerotate, oricând susceptibile

de a fi însemnate și semnalate. Chiar și șantajul a primit prin aceasta o crudă lovitură și a fost nevoit să-și întinerească procedeele.

Epoca pe care o trăim se caracterizează, mai întâi, prin ceea ce Sombart numește « primatul valorilor economice ». Pe de altă parte, aceste valori economice devenite precumpănitoare, afectează o formă nouă, pe care economiștii o botează în felurite chipuri: « Finanzkapitalismus » (Hilferdings), « Effektenkapitalismus » (Liefermann), « Staatskapitalismus » (Kautsky), « Hochkapitalismus » (adică faza capitalismului ajuns la apogeu, — Sombart), « autarhie », « economie dirijată », « planificată », etc., etc. Toate aceste grațioase prenume indică, în esență, un lucru: astăzi autoritatea de Stat se crede în drept a se amesteca mereu în daraverile comerciale și industriale ale particularilor. Cum acest amestec se traduce fie prin « bețe în roate », fie prin « mâni de ajutor », e lesne de înțeles că particularul e larg dispus să plătească retragerea amintitelor bețe și întinderea suscitatorilor mâni.

Publicul știe asta. Și mai știe că pe această cale se pot câștiga sume enorme, față de care beneficiile foștilor hoți de drumul mare capătă modestă figură de neînsemnat bacșiș.

Această stare de lucruri explică de ce nimic nu pasionează și nu emoționează opinia publică atât cât o solidă panama politico-financiară, ca bunăoară afacerea Staviski. Noile coduri care se elaborează azi ar trebui să țină seama de această importantă deplasare a centrului de gravitate al sensibilității penale și să modifice distribuția capitolelor în consecință.

Un jurisconsult, îngrijitor al întineririi textelor de lege în conformitate cu evoluția istorică, ar trebui, mai înainte de toate, să se oprească la următoarea problemă: există vre-o pricină generală care face posibilă și ușoară tripotarea nepedepsită a banului altuia? Juristul nu are a se întreba dacă regimul social al « Capitalismului de Stat » trebuie sau nu înlocuit cu un altul de libertate comercială și de economie privată. Juristul nu e revoluționar și nici măcar reformator. El are o sarcină limitată: înlăuntrul granițelor unui regim social dat, el are a se întreba care sunt schimbările de tehnică juridică în stare să dea regimului un randament optim și să înlătore deviațiile păgubitoare.

Așa dar penalistul nu discută oportunitatea sistemului de « Staatskapitalismus » pe care îl trăiește Europa contemporană, ci caută procedeele pur juridice capabile să evite inconvenientele inerente regimului în chestiune.

În această privință, principala sursă de abuzuri falsificatoare trebuie căutată în caracterul ipocrit și adeseori banditesc al societăților anonime. A fost o genială invenție acest mod de asociație unde răspunderea e pulverizată, adevărații posesori frustrați fără cale de atac, și unde suplețea de a muri aparent și a renaște

nepedepsit, suplețea metamorfozelor atinge o virtuozitate de artist. Orice escrocherie se poate face imperturbabil, la adăpostul legilor, atâta vreme cât autorii se ascund după gratiile protectoare ale societăților pe acțiuni. Și nu-i oare curios ca abuzurile comise de economia de Stat să-și găsească principalul aliat în prototipul economiei private: societatea anonimă? Decât, să nu uităm ce spunea înțeleptul Karl Marx. Instituțiile economice au o foarte ciudată proprietate; prin simplul fapt că se dezvoltă, ele se schimbă în propriul lor contrariu. Și Marx alegea ca exemplu al acestui paradoxal fenomen tocmai societățile anonime, care pe vremea lui erau cu totul deosebite de ce sunt ele azi, dar cărora sociologul german le prevedea un viitor exact așa cum trebuiau ele să-și realizeze aproape un veac după aceste impresionante profeții.

Am cetit de curând o carte intitulată « Droit pénal financier », în care se semnaleză unele escrocherii ce se pot ușor face grație organizării mlădioase a actualelor societăți pe acțiuni. Autorul nu este prea fecund în soluții. Dar faptul că o asemenea lucrare a putut să fie scrisă dă de reflectat. Într'acolo ar trebui îndreptate principalele eforturi ale penaliștilor. Când ne gândim că actualele coduri mai dau încă o deosebită amploare delictului de adulter (care nu a mai fost pedepsit de nu se ține minte când) — și nu se preocupă de loc cu delincvența societăților anonime care constituie, fără exagerare, trei sferturi din materia penală de mâine!

* * *

Un cod penal are două părți: una care tratează despre infracțiuni, alta care le potrivește acestora pedepse corespunzătoare. Am arătat cum punctul nevralgic al delincvenței este azi cu totul altul decât cel de acum câteva zeci de ani. Și nimic nu poate da o idee mai impresionantă despre vitesa cu care merg lucrurile în veacul nostru ca faptul că, în doar câteva decenii, s'a putut schimbă din temelie cea mai rezistentă, cea mai conservatoare și mai anevoie de urnit dintre instituțiile sociale: dreptul penal.

Refacerea semnalată la delictul de regăsim și la pedepse. Majoritatea pedepselor actuale sunt ridicole. Cineva comite unul din cele mai odioase atentate: bate pe un cetățean. Sancțiunea e câțiva lei amendă. Un casier fură zece milioane. I se dă cinci ani de pușcărie. După acest stagi, delincventul își reia locul în societate, — adică nu, căci înainte de închisoare era un biet proletar pe când acum este milionar. Cei cinci ani de temniță sunt ca un stagi, penibil, dar remarcabil de scurt, premergător unei « retrageri la pensie », în cel mai somptuos belșug. Pedepsa codului e așa de ridiculă, încât îi apare absurd pungașului să se mai ascundă, să fugă, etc. Se va preda cât de repede, ca să-și facă mai de grabă « anii de pensie », în vederea liberei consumări a milioanele furate.

În țări mai sensibile la schimbările istoriei, furtul — în deosebi al banului public — nu mai e delict, ci crimă, și se pedepsește cu maximum de pedeapsă, cu decapitarea. Nu cerem să se meargă până acolo. Dar, oricum, ar trebui modificat regimul delictului de hoție. Cum? Chestiunea e prea gravă pentru a putea fi tranșată în două cuvinte. Ne vom permite o sugestie generală, pe care la rându-ne am cules-o tot din noul proiect de cod penal român.

La nu mai țin minte ce articol, cu ocazia unei chestiuni cu totul neînsemnate, anteproiectul prevede ca pedeapsa în bani să fie proporțională cu averea delincventului. Când am cetit asta, m'am întrebat nedumerit cum se face că acest principiu al proporționalității la venit nu a fost ales ca principiu general, ca idee de bază a sancțiunilor pecuniare.

Intr'o epocă de primat al economiei ca cea contemporană, pedeapsa cea mai usturătoare e pedeapsa de bani. Pe de altă parte, fundamentul dreptului penal modern e egalitatea tuturor cetățenilor în fața pedepselor. E inadmisibil ca cineva fiindcă e de naștere nobilă sau fiindcă e mare proprietar, să sufere o pedeapsă de două sute de lei ori mai mică decât un lucrător, un țăran sau un subșef de birou. Or, este tocmai ce se întâmplă azi. O amendă de 5000 de lei este pentru un proletar cam ceea ce un milion ar fi pentru d. Loucheur sau pentru Agha Khan. Ceea ce-i perfect nejuridic. Pentru a restabili egalitatea în fața pedepsei, amenda trebuie să aibă aceeași cifră pentru toți, dar această cifră să fie un număr procentual: cutărui delict îi va corespunde o amendă de atât la sută din venitul anual. Foaia de impunere, care e deja întocmită pentru fisc, va fi utilizată și de parchet.

Se va reproșa unei asemenea organizații a dreptului penal un caracter prea inovator? Dar impozitul pe venit e ceva mult mai sălbatic și mai revoluționar, căci sângeratul e un pașnic și nevinovat cetățean, pe când, în cazul amendei, el e dușmanul societății și poate fi sângerat oricât fără nici o compasiune. Fără să mai vorbim de avantajele bănești pe care bugetul Statului le-ar trage dintr'un asemenea sistem.

D. I. SUCHIANU

NOUA CETATE A LUI DUMNEZEU

Sub titlul acesta, a apărut în 1929, la Paris, o carte, datorită compatriotului nostru, d. Dumitru Drăghicescu. Autorul concepute pe atunci o operă vastă, în 3 volume, care avea să se subintituleze: Calea, Adevărul și Viața — titlul generic fiind « La Nouvelle Cité de Dieu », corespondent contemporan al lucrării monumentale « De Civitate Dei » a fericitului Augustin, unul din cei mai fecunzi gânditori ai creștinismului.

Despre primul volum, am spus câteva cuvinte, în altă parte. Ne îngăduim aici un mic rezumat, pentru a înnodea firul și a face legătura cu cel de al doilea volum din ciclu: « *Vérité et Révélation* », apărut în editura Alcan din Paris, în 1934. Facem dela început rezerva următoare: anume că nu ne ocupăm decât parțial de ideile și concepția d-lui D. Drăghicescu. Opera d-sale va trebui privită global, și aceasta nu se poate face decât atunci când vor apărea toate volumele din seria făgăduită.

Din câte ne amintim acum despre primul volum, precum și din cele reluate de autor în prefața volumului « *Vérité et Révélation* », gândul său ar fi următorul: vremurile actuale, care sunt o consecință lentă a unei evoluții istorice, cu frământările ieșite dintre spiritul naționalist de o parte și cel internaționalist de alta, ne îndreptătesc a întrezări auroa unei epoci de pace, de siguranță, asemenea acelei « *pax romana* » din antichitate. Dar vechea *pax romana* a fost întărită și fixată de o credință și de o religie corespunzătoare: de religia creștină, universalistă și ea în esență.

Zorile unui nou ciclu de pace și de internaționalism s'au ivit din nou. El se face și mai mult simțit și dorit după războiul națiunilor; ele s'a și inaugurat prin Societatea Națiunilor. Societatea Națiunilor luptă pentru înfăptuirea acestui ideal. E de datoria tuturor să o ajutăm.

E, în primul rând, de datoria filozofilor. E nevoie deci de o altă religie, de conceperea unui alt Dumnezeu, potrivit cu nivelul și aspirațiunile de astăzi. Creștinismul de până acum nu mai corespunde timpului sau a fost nevoit să servească idealurilor naționale. Va trebui să-l concepem în altfel. . . « *pour ne plus être en contradiction avec l'esprit de nos temps* » (preface, pag. 5) cum se exprimă textual d. D. Drăghicescu.

Cu aceasta am intrat în volumul al doilea, de care ne ocupăm aici. Este lucru bine stabilit că de ideea de Dumnezeu nu ne putem dispensa. Avem însă datoria de a ajuta la gestația unei noi idei de Dumnezeu. . . toate căile istoriei contemporane, toate activitățile omenеști ne îndreaptă spre ideea de Dumnezeu (Preface, pag. 5).

Nu trebuie să neglijăm însă elementele esențiale și caracteristice ale oricărei religii, anume: dogma, revelația și miracolul. Pe de altă parte, cel ce vrea să vadă care va fi viitoarea concepție despre Dumnezeu, va ține seamă că elementele de elită ale cugetării actuale, premergătorii lui mâine, au emis sugestii asemănătoare despre o nouă și o ideală concepție de Dumnezeu. Sunt filozofii: Bergson, Mayerson, Brunschvicg, Husserl, Blondel, Durkheim, Lévy-Bruhl, Delacroix, Croce, Hauter, etc. Prin urmare, acum se pot repune anumite idei, noțiuni perimate: revelație, miracol, supranatural, har, etc. (pag. 9), cărora li se va da o nouă sem-

nificație, ajutați fiind de concepțiile filozofilor veacului, pentru ca în felul acesta să reactualizăm ideea de Dumnezeu și să inspirăm o ideologie nouă pentru viitor.

Cartea d-lui Drăghicescu este, din punctul acesta de vedere, o vedere sintetică și vizionară în același timp, a sugestiilor și indicațiilor date de unii gânditori de elită ai epocii noastre. Ceea ce o face să fie interesantă și agreabilă în același timp.

Nouile concepțiuni filozofice sunt analizate și puse la contribuția punctului de vedere al autorului. Un interes cu totul particular naște capitolul — mai bine zis capitolele, căci sunt mai multe — care tratează despre deosebirea dintre «logica spiritului geometric» și dintre «logica spiritului de finețe», adică dintre logica științelor experimentale de o parte, și logica întrebunțată în științele istorico-sociale și etice. De aci și concluzia că agnosticismul este fals, iar scepticismul trebuie depășit, printr'o revenire la anticipările finaliste ale creștinismului, care ne descoperă destinul omului și al lumii (pag. 227). E de remarcat efortul constant făcut de autor, aproape la fiecare capitol, de a arăta cum toate disciplinele și științele umanistice duc în chip inevitabil la o întâlnire și la o armonizare cu datele religiei. Arta ca și politica, dreptul și etica, chiar și economia politică, toate au în esența lor ceva ce le apropie de religie.

Incât s'ar putea crede la un moment dat că d. D. Drăghicescu este sau teolog sau un apologet din afară al religiei.

Tocmai din punctul acesta de vedere, vrem să privim și noi eforturile d-sale, lăsând altora grija de a-i aprecia valoarea filozofică.

* * *

D. D. Drăghicescu este cunoscut din lucrările anterioare (Du rôle de l'individu dans le déterminisme social, Le Problème de la Conscience, L'Idéal créateur, La réalité de l'Esprit), ca având predilecții și preocupări stricte de sociologie. S'ar părea deci că orientarea d-sale spre problemele de filozofia religiei este o surpriză. Nu este nici una. Pentru că sociologismul rămâne pentru d-sa mai departe și punctul de vedere, perspectiva, cât și metoda de explicare a problemelor spirituale și religioase.

În ciclul «La Nouvelle Cité de Dieu» nu avem altceva decât o aplicare a sociologismului în filozofia religiei.

De altfel, toți gânditorii actuali, care fac oarecum epocă și școale în jurul lor, au tratat, într'un fel sau altul, problemele religioase. Incât predilecția d-lui Drăghicescu e justificată de spiritualitatea veacului.

În «Vérité et Révélation» d-sa încearcă o nouă idee de Dumnezeu, pusă în slujba unui nou ciclu istoric al umanității, ciclul Societății Națiunilor. Cu alte cuvinte, Societatea Națiunilor e ridicată

la rangul de Supra-Dumnezeu. În orice caz, rezultă că Dumnezeu și credința în Dumnezeu nu au rost fără această Societate. Dacă așa înțelege autorul religia, atunci noi ne luăm îngăduința de a-i arăta că exagerează și că face o regretabilă confuzie, asupra căreia nu e locul aici să vorbim.

Nu cumva ar fi cazul unei revizuirii a sociologismului? Care se lasă întrevăzut în fraze ca aceasta: «... Dumnezeu nu este altceva decât conștiința colectivă îndumnezeită, intuițiunea simbolică ce are omul despre conștiința colectivă, care există în adâncul nepătruns al inconștientului său» (pag. 403).

Mai departe, am vrea să arătăm incompatibilitatea dintre datele Revelației creștine și evoluționismul d-lui Drăghicescu. Potrivit evoluționismului său, «Marx și Darwin au contribuit la înaintarea soluțiunii problemei lui Dumnezeu» (pag. 10).

Istoricii religiunilor admit cu toții un evoluționism religios, dar acesta se oprește la creștinism, socotit ca forma ultimă și cea mai perfectă a religiei. Pentru că însuși Dumnezeu s'a descoperit și, văzând rătăcirile oamenilor, s'a pogorît pe pământ, a luat chip de om, a învățat pe oameni tot ceea ce ei trebuie și le este de folos a ști despre Dumnezeu și datoriile lor. Acestea sunt câteva din *datele Revelației*. Dela ele vrea să plece și autorul.

Dar aceste date trebuie luate așa cum sunt, și așa cum au fost primite de lumea creștină, nu așa cum voește autorul, care le atribue un sens simbolic-evoluționist. Un adevărat creștin știe că Dumnezeu este Dumnezeu, în afară de omenire și deci o altă realitate decât omul, decât lumea. Pentru el «o omenire perfectă, care ar dispune de stăpânirea asupra naturii nu poate fi exactul echivalent al ideii de Dumnezeu» (pag. 56), iar «evoluția istorică a omenirii nu va ajunge niciodată la ceva analog cu existența lui Dumnezeu» (pag. 124) cum lasă a înțelege autorul. Noi nu putem vedea în ideile d-lui Drăghicescu altceva decât reeditarea concepției panteiste, sub forma modernă a bergsonismului.

La capătul evoluției omenești vom găsi un Om = Dumnezeu, cu atribute de infinitate, atotputernicie, atotștiință, nemărginire, etc. Ceea ce nu se poate admite de logica bunului simț. Omul este mărginit. Iar mărginitul nu poate fi în același timp și nemărginit, relativul absolut și așa mai departe. Se atacă deci principiul logic al contradicției și principiul individuațiunii.

Ne-am fi bucurat, și bucuria noastră ar fi fost deplină, dacă am fi văzut în încercarea d-lui Drăghicescu o reabilitare a elementelor religiei; a revelației în primul rând. Încercarea d-sale pornește dela o personală și eronată înțelegere a revelației; deci nu mai e o reabilitare, ci o falsificare și o sărăcire a acestei noțiuni.

Revelație dumnezeiască însemnează descoperire, vorbirea lui Dumnezeu către oameni. Ea a fost rostită odată pentru totdeauna.

Contribuția rațiunii omenești în actul revelației este exclusă. Nu intervine din partea omului decât acceptarea prin credință. Pentru d. D. D. «revoluția, ca și revelația, sunt, în fond, evoluționiste și prin urmare raționale» (pag. 202).

Mai departe, în toate religiile revelația a avut totdeauna un caracter tainic, misterios. D. D. D. tăgăduiește acest caracter, reducând revelația la o simplă intuiție intelectuală.

Ceea ce numim noi revelație, spune d-sa, sunt sugestiile proiectate de inconștientul cel mai adânc al omului... inconștient care este de natură și de origină colectivă totdeauna, și se găsește totdeauna exprimat în chip simbolic în ideea de Dumnezeu» (pag. 202). Intențiile și eforturile autorului de a dovedi în chip rațional adevărurile eterne ale religiei sunt demne de apreciat. Este însă un lucru arhi-cunoscut că aceste adevăruri nu pot fi cunoscute deplin prin raționamente, pe cale discursivă. Cel ce renunță la calea credinței, la adevărurile și sensurile cunoscute prin revelație, rămâne la jumătatea drumului și riscă să nu prindă înțelesul lor de dincolo de rațiune; rămâne, ca să întrebuițăm terminologia autorului, în «logica geometrică», euclidiană. Iar cu logica aceasta nu putem înțelege logica lui Dumnezeu, logica religioasă, care nu poate fi explicată sau înțeleasă prin rațiune.

Între filozofie și religie s'au aruncat totdeauna punți de trecere. Teologia rațională este, de foarte multe ori, un compromis, care vrea să mulțumească ambele țărături ca o parte a adevărului. Cine trece țărutul, trebuie să treacă definitiv.

Cunoașterea noastră geometrică, logică, euclidiană nu e condamnată în chip definitiv, dar e redusă la simplul rol de martoră.

Singura atitudine în fața dogmei și a revelației este aceea de acceptare și de preamărire a lui Dumnezeu. Căci există, și d. Lucian Blaga arată minunat lucrul acesta, o «cenzură transcendentă»!

Creștinismul numără un șir impozant de filozofi, care au acceptat această cenzură și care au ajuns a fi pe lângă filozofi, și sfinți.

* * *

Dar să urmărim pe d. Drăghicescu în felul d-sale de a face acceptabile minunile.

Conceptiile științistă și mecanicistă dominante azi în civilizațiile de pe globul nostru, nu mai pot îngădui credința în minuni, așa cum ne cer povestirile evanghelice, drept intervenții supranaturale ale divinității în mersul normal al legilor naturale, intervenții care nu pot fi explicate cauzal.

Trebuie să căutăm o altă interpretare a minunilor, decât cea dată de creștinism: să le prezentăm ca pe niște anticipații, viziuni profetice, realizabile în timp.

Căci, iată, minunile prevestite de creștini, au devenit azi realități cunoscute! A face să meargă paralizicii, a reda vedere orbilor, este practica zilnică a spitalelor și efectul obișnuit al apelor minerale. Știința noastră realizează astăzi nespuse mai multe minuni decât creștinii (pag. 309).

Așa dar Iisus și apostolii, săvârșitori de minuni, cât și cei ce le-au crezut, n'au fost decât niște vizionari; ei și-au închipuit și au dorit fierbinte vindecări miraculoase, ei au văzut ca printr'o oglindă magică isprăvile descendenților lor din veacurile XIX și XX, îndeplinite de medicină, de știință.

Multe din minunile evanghelice s'au îndeplinit deci de știință. Mai rămân câteva, dar se vor realiza și ele, tot de știință. Peste puțină vreme, invenția pastilelor sau a comprimatelor, dorite de savantul Berthelot, va face acceptabilă pentru cei din urmă necredincioși minunea săturării celor 5.000 depe țărmul galileian! Omul va deveni chiar creator: o teorie științifică emite ipoteza originii vieții în mălul depe fundul mărilor. Și apoi nu e lucru știut că prin ajutorul selecțiunii artificiale omul crează specii noi?

Invierea morților? Intr'un viitor, ce nu se poate preciza, nici ea nu va fi o problemă insolubilă (pag. 460). Vom fi deci nemuritori!

În fine, încercările celor ce vor să străpungă stratosfera și proiectele celor ce vor să cucerească spațiile interplanetare ne vor liniști și asupra minunii înălțării lui Iisus la ceruri.

Regretăm că noi, cei de azi, nu putem beneficia de viitoarele cuceriri ale științei. Dar mai regretăm și faptul de a ne vedea în imposibilitatea urmării unei asemenea concepții filosofice, bazată pe niște interpretări atât de neverosimile.

Nu cred că oamenii de știință, puși în alternativa tăgăduirii complete a minunilor sau a primirii lor sub aspectul dat de d. D. Drăghicescu, n'ar rămâne categoric materialişti.

Credincioșii adevărați, cu atât mai puțin ar fi ispitiți de o asemenea teorie a minunilor. Cu atât mai mult cu cât regretăm de aflarea unor pasaje, în care d. D. Drăghicescu tăgăduiește complet minunile. . . : « De sigur, aceste vindecări și aceste minuni, citate de apostoli, au fost în timpul lor iluzorii, și aceasta ne face să înclinăm a le considera ca pe niște naive invenții » (pag. 458). Ori în felul acesta, adevărul istoric al minunilor săvârșite în omenire de Dumnezeu, fie direct fie prin puterea dată oamenilor, este redus la ficțiuni naive.

Dar deocamdată noi nu notăm aici decât contradicțiile autorului însuși.

Încercarea d-lui Drăghicescu duce la naturalizarea minunilor. Minunile sunt însă, după logica celor ce trăesc religionea, fapte ale lui Dumnezeu. Ele nu intră în cadrul unei fenomenologii naturale. Nu sunt explicabile pe calea legii cauzalității, ci dimpotrivă

sparg această lege, fără să o distrugă. Minunile nici nu au de scop să anihileze legile naturii, ci să arate oamenilor că «acolo unde vrea Dumnezeu, se biruește rânduiala firii» cum spune așa de frumos o cântare a Bisericii. N'are voie Creatorul să intervină, când vrea, în creațiunea sa? Cine ne dă nouă drept să-i tăgăduim Lui acest drept? Nici o logică din lume nu poate forța și obliga divinitatea să lucreze și să intervină în omenire, așa cum vrem noi, pentru ca să înțelegem cu rațiunea și cu logica noastră.

Minunile se înfăptuiesc după o fenomenologie finalistă, urmăresc un scop: îndreptarea omului spre Creator. Pentru a le înțelege sensul și rostul lor tainic, ar trebui să privim din alt punct de vedere decât cel al logicei discursive; ar trebui să trăim în viața de Duh și de Har. Viața aceasta poate părea absurdă și paradoxală pentru cel cu «logica spiritului geometric»; nu însă și pentru cei cu logica duhovniciei. În viața religioasă, nu se trăește atât de mult după determinismul causal, cât după cel supranatural. Trăim în lume, dar nu suntem pentru lume și ai lumii, ci ai lui Dumnezeu.

În viața aceasta minunile au fost posibile. Dumnezeu face minuni, ca să transfigureze omenirea. Orice fapt obișnuit poate fi o minune, o învățătură pentru cel ce vrea să umble în căile Dumnului. Tocmai în aceasta este paradoxalul: că minunile nu pot fi deosebite și recunoscute ca atare. Numai cei ce au credință le pot cunoaște.

Noi nu ne-am oprit însă decât la puține și lăturalnice discuțiuni, provocate de ideile d-lui Drăghicescu. Al doilea volum, care tratează aceeași problemă despre ideea de Dumnezeu, a și apărut. Poate că vom găsi acolo răspuns nedumeririlor exprimate acum.

VIRGIL GODEANU

CHESTIUNEA ETIOPIEI

A început un război în Africa Orientală. Un război de penetrație. În mai puțin de un an, conflictul de frontieră dintre Italia și Etiopia s'a transformat într'una din cele mai spinoase probleme ale diplomației internaționale actuale.

Sistemul de securitate stabilit pe unitatea de acțiune a Marilor Puteri, — inaugurat în Ianuarie, la Roma, și stabilizat la Londra și Stressa, — organizația juridico-politică a Societății Națiunilor se află primejduit de repercusiunile (la prima vedere neașteptate, în fapt însă voite), ale unei neînsemnate ciocniri de detașamente indigene, în jurul unui puț de apă în deșertul Somaliei etiopiene.

Fricțiuni de frontieră sunt inevitabile într'o regiune cu fruntariile nedeslușite, cu triburi războinice ce cutreără regiuni întinse în care suveranitatea Impăratului Etiopiei nu este și nu poate fi exercitată. Ținuturile sunt aproape deșerte; pietrele de hotar — linii

convenționale de hartă — se pierd în dunele de nisip. Singurele puncte de viață — locuri de adăpost pentru turme și loc de odihnă pentru caravane — sunt puțurile răsfirate la zeci de kilometri.

Această parte din Imperiu, așezată în vecinătatea coloniilor streine, este la discreția triburilor nomade de războinici neîmblânziți. Populația are nevoie de apărare. Negusul nu e în măsură să i-o acorde. Locuitorii Somaliei italiene care, în căutare de pășune și de apă, cutreeră toată regiunea Ogaden, — nebănuitori că peregrinările lor comportă controverse de suveranitate, — găsesc trupe indigene conduse de un ofițer italian gata să le ofere protecție. În zonele aceste mărginașe la Ual-Ual, Afdub și în șirul de oaze sunt posturi și garnizoane italiene stabilite pe teritorii pe care tratatele le socotesc etiopiene. De fapt, în acest *no-man's land* pământul aparține celui ce-l ocupă.

Și totuși aci a izbucnit conflictul.

* * *

Cauza aparentă a conflictului a fost o serie de trei incidente, asemănătoare cu atâtea altele din trecut:

La 17 Noemvrie 1934, trupe etiopiene — mai exact un mănunchi de războinici ai unui trib așezat în regiunile mărginașe lângă Eritrea — atacă consulatul italian dela Gondar. Ministrul de externe etiopian se grăbește să ceară scuze pentru agresiunea săvârșită de supușii etiopieni care — deși nu recunosc altă autoritate decât aceea a șefului lor de trib — sunt totuși nominal sub suveranitatea Impăratului Haile-Selasie.

La 5 Decemvrie, o comisiune anglo-etio piană străbate regiunea Ogaden, din vecinătatea Somaliei britanice și a celei italiene, pentru a delimita drepturile de pășune. Comisiunea sosind în fața postului Ual-Ual, ofițerul italian care comandă acest post italian, pe teritoriul etiopian, refuză dreptul de intrare trupelor etiopiene ce însoțeau comisiunea anglo-etio piană. Comisiunea se retrage la 30 km. depărtare. Trupele însoțitoare însă (de circa 1200 de oameni în raport cu câteva sute de soldați italieni ai postului) fac popas. Se aude un foc de armă — ancheta încă nu a stabilit dacă a fost tras din tabăra italiană sau cea etiopiană. Se știe doar că trupele etiopiene, — urmărite de tancuri și avioane italiene, — s'au retras, lăsând în urmă morți și răniți în ambele lagăre.

Câteva zile mai târziu, la 29 Ianuarie, trupe etiopiene în drum spre Afdub, trăgând focuri de armă într'un avion italian, sunt bombardate de acest avion.

După primul incident dela Gondar, sancțiunea a fost pedepsirea șefului poliției locale.

După incidentul dela Ual-Ual, guvernul italian cere drept satisfacție: scuze din partea guvernatorului din Harrar, sancțiuni

împotriva agresorilor, despăgubiri pentru victime, în fine, salutul drapelului italian de către trupele etiopiene.

După ultimul incident dela Afdub, Italia revendică protectoratul Etiopiei.

* * *

Comandamentele politicii italiene sunt cunoscute: un popor numeros, cu tradiție milenară, strâns în cătușele unui teritoriu prea strâmt și prea sărac. O populație care anual sporește — după unele statistici, cu câte 400.000 de suflete — are drept la viață și chiar drept la pământ nou.

Având prestigiul unei forțe politice cucerit prin disciplină morală și hotărâre diplomatică, galvanizat prin noul Risorgimento, realizat prin 15 ani de conducere exemplară, înzestrat cu o armată gata pentru orice sacrificiu, poporul italian a proclamat cu energie dreptul său la expansiune.

Marea Britanie și Franța dispun de vaste imperii coloniale. Alături de ele, Statele Unite și Rusia dispun de toate bogățiile alimentare sau de materii prime de care are nevoie o mare putere. Sosită ultima în cursa după colonii, preocupată de traseul politicii coloniale a Mării Britanii, Italia revendică dreptul pe care aceste popoare — imperialiste în secolul trecut — nu i le pot, în bună conștiință, tăgădui.

Teren de colonizare pentru surplusul de populație, Africa Orientală e sortită să întregească Peninsula Italică, constituind o masă compactă din Alpi până în Oceanul Indian, cu Marea Mediterană transformată în lac italian. Roma are nevoie și *dreptul* la un imperiu colonial.

Lybia, Eritrea și Somalia sunt pilonii, puntea trebuie să se întindă peste teritoriul Impărăției Etiopiene.

* * *

Un război împotriva Etiopiei prezintă totuși mai multe necunoscute.

Istoria Etiopiei cuprinde trei episoade despre cuceritorii care invadaseră teritoriul ei. De trei ori, poporul etiopian — acest popor semit cu tradiție creștină veche de peste 15 secole — a găsit forța necesară pentru a izgoni pe invadatori. În secolul al VII-lea pe Arabi, în secolul al XVI-lea pe Turci, acum 4 decenii chiar pe Italiani.

Lipsit de armament, dar cu o armată mobilă, adaptată la clima tropicală și la accidente de teren, cu forța morală izvorâtă din spirit războinic și din învățămintele istoriei, poporul etiopian e hotărât să-și apere țara cu forța.

Firește, forțele Italiei de astăzi nu sunt comparabile cu cele etiopiene și nici cu cele ale Italiei de acum 50 de ani. Un milion de soldați italieni sunt sub arme, două sute de mii sunt masați la frontierele Etiopiei. Istoria — și victoria etiopiană dela Adua — nu se mai poate repeta.

Un embargo, aproape general, a împiedecat Etiopia să-și procure armament. Administrația etiopiană nu are puterea de coordonare și de centralizare necesare pentru un război de lungă durată. Populația, de rasă diferită: Abisinieni, Gallas, Gurages, Ciancalas, nu e omogenă. Astăzi totuși aceste triburi formează un zid unitar de rezistență împotriva străinilor ce caută a subjugă ultimul-stat African independent.

Războiul în Africa Orientală este un tur de forță. O armată de albi trebuie să străbată sute de kilometri în regiuni aproape deșerte, lipsite de apă, cu puțuri otrăvite. După trudnice operațiuni în regiunile pustii, se ciocnește de aproape inexpugnabilul platou al Etiopiei, cu defileuri strâmte și întortochiate labirinte de trecători. În vârful stâncilor, cuiburi de soldați indigeni — căliți în lupte de hărțuială. Pe platou, o climă temperată, în văile de intrare o climă tropicală. O campanie împotriva Etiopiei cuprinde multe necunoscute.

* * *

Adevărata forță de rezistență a Etiopiei se află de fapt în afara hotarelor sale. Etiopia este apărată de tratate, de o instituție: Societatea Națiunilor, de o mare putere: Marea Britanie.

Textele: Prin articolul 5 al tratatului italo-etioopian din 2 August 1928, Statele semnatare se angajează « să nu recurgă la război și de a soluționa diferendele lor printr'o procedură arbitrală sau de conciliere ».

Prin articolul 1 al pactului Briand-Kellogg, semnat alături de alte 63 de state, Italia și Etiopia se obligă a nu recurge la război « ca instrument de politică națională ».

Prin tratatul tripartit anglo-italo-francez din 1906 și cel anglo-italian din 1925, prin care Marile Puteri au delimitat sferile de influență în Africa Orientală, semnatarii s'au legat a nu modifica statul quo african, pe cale unilaterală.

Prin intrarea ei, în 1923, în Societatea Națiunilor, Statele semnatare ale pactului sunt garante că nici un Stat nu va ataca « integritatea teritorială și independența politică » a Etiopiei.

Independența Abisiniei e garantată de tratate; tratatele sunt garantate de statele semnatare. Dar cine garantează că garanții își vor îndeplini obligațiunile?

Până în prezent, rolul Societății Națiunilor în acest conflict a fost secundar. Sesizată de Etiopia, în virtutea articolului 11 și al articolului 15 din pact, Societatea Națiunilor s'a mulțumit a reînnoa

firele întrerupte ale negocierilor tripartite sau ale lucrărilor comisiunii de conciliere ¹⁾).

La 4 Septembrie Societatea Națiunilor a fost chemată a evoca fondul raporturilor dintre Italia și Etiopia. Intregul arsenal al diplomației contemporane a fost pus în mișcare ²⁾).

Cu rezultate negative.

Comisiunea de conciliere convocată conform articolului 5 al tratatului italo-etio-pian din 1928, chemată a se pronunța asupra responsabilității incidentului dela Ual-Ual, după 6 luni de discuție

¹⁾ Consiliul Societății Națiunilor s'a întrunit în trei rânduri spre a discuta conflictul italo-etio-pian.

La 25 Mai, Consiliul adoptă două rezoluțiuni: prima de constatare a acor-dului intervenit între Italia și Etiopia, în sensul de a supune incidentul dela Ual-Ual procedurii concilierii, și un termen până la 25 August pentru încheerea acestor negocieri. A doua rezoluție fixează atribuția Consiliului în privința alegerii unui supra-arbitru și în privința examinării situației generale în caz de eşuare a negocierilor.

Arbitrii întruniți întâi într'o reuniune preparatorie la 6 Iunie, la Milano, și apoi în ședința oficială la 25 Iunie, la Scheveningen, se izbesc, dela început, de opoziția funciară dintre teza italiană și cea etiopiană. Prima cere aplicația riguroasă a compromisului din 16 Mai, prin care comisia își circumscrie competența numai la anchetarea incidentului dela Ual-Ual și la fixarea responsabilității, decurgând din agresiune. Teza etiopiană, în schimb, invocă în prealabil discuția asupra suveranității teritoriului pentru a constata prezența de trupe italiene pe teritoriul etiopian.

La 31 Iulie, în ședința extraordinară a Consiliului se adoptă alte două rezoluțiuni: prima constată reluarea lucrărilor comisiunii de conciliere cu competența circumscrișă la deterninarea culpei în agresiunea dela Ual-Ual fără a putea evoca discuția asupra suveranității locului incidentului. De asemenea, luând act de intențiunea alegerii unui supra arbitru, Consiliul stabilește ca termen final al lucrărilor comisiunii de conciliere data de 1 Septembrie. A doua rezoluție reprezintă convocarea Consiliului la 4 Septembrie pentru a examina în fond, sub toate aspectele, raporturile dintre Italia și Etiopia.

²⁾ Tehnica diplomației impune formule ipocrite ce ascund situații false și chiar paradoxale. Două exemple sunt edificatoare:

În cadrul discuției tripartite, Statele participante proclamă solemn suveranitatea inalienabilă a Statului Etiopian, constatând independența politică și garan-tând integritatea ei teritorială. Paradoxul: cele trei State întrunite în conferință, Marea Britanie, Franța și Italia sunt semnatare ale tratatului din 1906 care pre-vede împărțirea Abisiniei în zone de influență engleză, franceză și italiană; iar conferința dela Paris din 18 August, întrunită pentru a formula propuneri în ce privește viitorul Abisiniei, exclude acest Stat, suveran și direct interesat, dela discuțiile ei.

În cadrul comisiunii de conciliere și a activității Consiliului Societății Națiunilor, discuția asupra conflictului italo-etio-pian se circumscrie numai la faptul material al ciocnirii de detașamente indigene la Ual-Ual, ca și când nu ar exista nici primejdie de război, nici intențiune de penetrație, nici mobilizare de forțe la frontieră și, în sfârșit, nici tratate care recunosc formal suveranitatea Etiopiei asupra teritoriului în care era stabilit postul italian dela Ual-Ual.

Tehnica de conservare a păcii cere sacrificarea principiilor și camuflarea realităților.

și de controverse privitoare la competență, a absolvit — deși în termeni discriminatori — atât Italia cât și Etiopia.

Conferința tripartită, anglo-franco-italiană, întrunită la Paris la 18 August, chemată a formula propuneri care să concilieze legitimizele revendicări de expansiune ale Italiei cu dreptul tot atât de legitim de independență a Etiopiei, a conchis că « statele nu au putut găsi o bază de discuție care să permită rezolvirea conflictului ».

Consiliul Societății Națiunilor convocat pentru a treia oară, la 4 Septembrie, de data aceasta pentru a examina fondul raporturilor dintre Etiopia și Italia, s'a găsit, în primele zile ale sesiunii sale, în fața refuzului categoric al Italiei de a trata pe picior de egalitate cu Etiopia, Stat suveran și membru al Societății Națiunilor¹⁾.

O Comisiune compusă din 5 membri a fost delegată — de Consiliul Societății Națiunilor — a prezenta un raport. Propunerile — similare celor făcute de Conferința Tripartită — au fost de asemenea respinse de guvernul italian.

Toate căile de înțelegere au fost epuizate.

Italia este hotărâtă să rezolve problema abisiană conform dictatelor ei. În opinia italiană nu există un conflict italo-etio-pian. Nici nu ar putea exista conflict între două state la capete opuse ale civilizației. Există doar o chestiune generală a Etiopiei în care Italia reprezintă instrumentul de soluțiune: « Il y a une question abyssine et l'Italie peut être l'instrument de solution... celle d'apporter la civilisation aux populations indigènes du continent africain ».

Această soluție nu este însă unanim acceptată.

Preocupate a nu surpa principiul de bază al sancțiunii tratatelor, conștiente totdeauna de nevoile inexorabile de expansiune italiană, Marile Puteri au căutat formule practice compatibile cu independența juridică garantată Etiopiei de tratatele internaționale.

Conferința tripartită a stăruit mai ales asupra următoarei metode: Etiopia să ceară Consiliului Societății Națiunilor asistența ei, pentru realizarea unui plan vast de reformă administrativă, socială și economică. Consiliul Societății Națiunilor astfel sezișat, ar delega Marelui Britanii, Franței și Italiei sarcina de a întreprinde această asistență. Un tratat semnat de cele trei mari puteri și de Etiopia, înlocuind actualul tratat tripartit din 1906 (care pentru Etiopia este de altfel un *res inter alios acta*), ar prevedea organizarea administrativă și economică a Etiopiei, fixând Franței coeficientul unei colaborări economice, menținând pentru Marea Britanie controlul regiunii lacului Tsana și a surselor Nilului Albastru și acordând, în sfârșit, Italiei funcțiunea de organizare a forței polițienești, menite

¹⁾ Tot ca un exemplu al situațiilor paradoxale create de conjuncturile politice, este interesant de amintit că intrarea Etiopiei în Societatea Națiunilor, în 1923, a fost sprijinită, în primul rând, de Italia.

a proteja securitatea individuală, a aduce abolirea sclavajului și a garanta aplicarea concesiilor economice, miniere, feroviare și eventual teritoriale al cărui beneficiar ar fi Italia.

O propunere britanică puna un accent mai puternic asupra clauzelor teritoriale. Etiopia să consimtă la concesiunea regiunii Ogaden în favoarea guvernului italian, care de asemenea ar dispune de controlul asupra regiunii în care s'ar construi calea ferată de unire a Eritreii italiene cu Somalia italiană. Drept compensație pentru concesiunea abisiniană, Marea Britanie era dispusă să acorde Etiopiei o ieșire la Mare — un coridor — prin portul Zeila din Somalia britanică ¹⁾.

Aceste propuneri și alte variante au fost completate printr'o formulă ingenioasă, a juriștilor italieni. Societatea Națiunilor, în baza articolului 19 din pact, care prevede revizuirea tratatelor devenite inaplicabile, să retragă Etiopiei calitatea de Stat suveran, membru al Societății Națiunilor, motivat pe lipsa unor fruntarii certe, lipsa de garanții de securitate ce oferă ea statelor vecine, dar mai ales din cauza continuării sclaviei care reprezintă o violare a angajamentelor rezultând din pact și, în fine, pentru alte manifestări de barbarie incompatibile cu gradul de civilizație cerut statelor membre.

Societatea Națiunilor să decidă apoi, în conformitate cu articolul 22, acordarea unui mandat asupra Etiopiei, Italiei pentru a veghia asupra civilizării acestui popor înapoiat ²⁾.

Italia era hotărâtă să nu recunoască altă soluție de cât aceea a ocupării unei părți din Etiopia ca teren de colonizare pentru surplusul ei de populație. Alternativa a fost tranșant prezentată: ori, pe cale pașnică, protectorat sau mandat, ori, prin forță, cucerire și anexiune.

* * *

¹⁾ Presa franceză — ostilă în acel moment diplomației britanice din cauza semnării acordului naval anglo-german — interpretase această propunere britanică ca urmărind interesele engleze. Intr'adevăr, această ieșire la Mare reprezenta o concurență pentru drumul Djibuti - Addis-Abeba, * de bușeul oficial al comerțului etiopian * precum declară tratatul franco-etioopian din 1897, garantat și recunoscut de articolul 9 al tratatului tripartit din 1906.

²⁾ Formula italiană este destul de primejdioasă, dacă ne gândim că repercusiunile sale se răsfrâng în politica Europeană.

* Invocarea și aplicarea articolului 19 al Pactului ar crea un precedent pentru revizuirea tratatelor, tocmai în clipa când toate eforturile trebuiesc făcute pentru consolidarea și stricta lor aplicare.

Retragerea calității de stat suveran, membru al Societății Națiunilor, pentru a pune teritoriul său sub mandatul unei mari puteri, — recunoașterea deci a caracterului legitim al revendicărilor de expansiune și a putinței încadrării lor în articolul 22 — ar fi un precedent grav, pe care Germania s'ar grăbi să invoace pentru a revendica fie coloniile ei, fie mai ales protectoratul asupra Statului african pseudo-independent al Liberiei (articolul 22 nu-și găsește aplicațiune decât în ceea ce privește fostele colonii germane sau turcești).

Forțele pacifice de pretutindeni sunt încordate pentru a preveni războiul. Căci consecințele lui ar putea avea repercursiuni grave în Europa.

Italia îndeplinește în Europa o funcțiune stabilizatoare. Armata ei, mobilizată în Iulie 1934, cu ocaziunea asasinării cancelarului Dolfuss, a împiedicat ca lovitura de Stat nazistă să nu devină preludiul Anschlussul-ui austro-german. Obligațiile de veghe sunt esențiale Italiei cât și Franței: Italiei pentru menținerea intactă a regiunii Brenner și pentru conservarea tendințelor de polarizare a comerțului austro-ungar spre Adriatică; Franței, pentru a împiedeca realizarea blocului germanic din Europa Centrală.

Acordul dela 7 Ianuarie 1935, care a inaugurat perioada de prietenie franco-italiană, a fost un diptic în care garanțiile de securitate Europeană date de Italia erau proiectate în concesiile făcute de Franța politicii coloniale italiene. Franța prețuiește prea mult această prietenie greu redobândită, pentru a o precupeți prin atitudini severe față de politica de expansiune colonială a Italiei ¹⁾.

Un război dur, purtat de Italia în Africa Orientală, poate micșora forța de rezistență a Italiei europene. În fapt, prin dislocare de trupe, în fond, prin schimbarea perspectivei de expansiune dela sud-estul Europei la nord-estul Africei.

Astfel ar putea deveni probabil un putsch național-socialist în Austria.

Echilibrul politic al Europei centrale este puțin stabil. Mutarea garanției italiene cere ca rezistență împotriva dinamismului german, o altă forță stabilizatoare. În Austria se crede, în străinătate se preconizează, utopica rezolvire a problemei Europei centrale prin restaurarea Habsburgilor pe tronul fostului Imperiu austriac.

Efectele sunt incalculabile. Atât de interdependente sunt fenomenele politice de astăzi, încât un foc de armă în deșertul Etiopiei, poate însemna semnalul de mobilizare al Micei Înțelegeri, pentru a preveni o lovitură de stat din Austria. Război în Africa Orientală înseamnă deci reactualizarea problemei Europei centrale ²⁾.

¹⁾ Atât sunt de înlănțuite evenimentele europene de cele extra-europene, dar mai ales atât este de vie tendința de consolidare a imperiilor coloniale ale marilor puteri, încât aproape fiecare pact european în ultimele decenii ascunde « une raison coloniale ».

Antanta Cordială în 1904 nu a fost posibilă de stabilit între Franța și Anglia decât prin lichidarea diferendelor lor coloniale. Italia s'a alăturat în 1915 în război alături de Tripla Înțelegere, după ce prevăzuse în Tratatul dela Londra condițiile coloniale. Amiciția franco-italiană în 1935, prin concesiile acordate Italiei, privitoare la Somalia, Lybia și Tunisia.

În sfârșit, frontul comun dela Stresa, franco-anglo-italian, s'a rupt în fața intereselor divergente anglo-italiene în politica lor colonială din Africa Orientală.

²⁾ Simultan cu agravarea conflictului italo-britanic, o febrilă activitate diplomatică se desfășoară în Europa Centrală. Se discută pacte de neagresiune oferite Austriei de Germania, apropiere germano-polono-ungară.

Război împotriva Etiopiei — singurul Stat efectiv independent african — creează o conștiință națională a popoarelor din Africa. Simptome s'au manifestat: o solidaritate a popoarelor de culoare, un front racial, o stâncă de rezistență a popoarelor subjugate imperialismului albilor. Pentru Statele cu imperii coloniale, orice război al albilor împotriva negrilor — fie victorios, fie cu rezultate îndoelnice — înseamnă trezirea unui spirit de feudă în popoarele colonizate, cu incalculabile urmări pentru liniștea colonială. Generalul Smuts, conducătorul politic al Dominionului Africei de Sud a ridicat un strigăt de avertisment. Un act de violență, un act de injustiție flagrantă, împotriva unui popor de rasă colorată, poate crea o mistică de resurrecție împotriva rasei albe.

Războiul de anexiune a Etiopiei înseamnă ruperea echilibrului de influență din Africa Orientală, stabilit de Anglia, Franța și Italia, prin tratatele din 1906 și 1925.

Franța, în mai mică măsură, Marea Britanie însă, cu vehemența Statelor cu puternice tradiții coloniale, știu a măsura importanța Etiopiei.

Un Stat ce dispune de enorme resurse latente reprezintă o țintă firească de concurență economică.

Etiopia, cu masive vulcanice și platouri înalte constituie, între Nil și Marea Roșie, « un château fort et un château d'eau »: Etiopia domină drumul terestru și calea aeriană dela Cairo la Capul Bunei Speranțe, punctul de supraveghere a căii maritime spre Indii; Etiopia stăpânește lacul Tsana și izvoarele Nilului Albastru — aducătoare de apă și belșug în Sudanul britanic și egiptean ¹⁾).

O mare putere Mediteraneană, stăpână absolută a Etiopiei, este o amenințare pentru interesele vitale și imediate ale Imperiului Britanic ²⁾).

Tocmai de aceea Marea Britanie este astăzi cel mai fervent apărător al independenței Etiopiei. Cu consecința că conflictul anglo-italian poate deveni mai grav decât conflictul dintre Italia și Etiopia ³⁾).

¹⁾ Ca dovadă a importanței constante pe care o are legătura dintre regiunea Nilului și Sudanul englez, încă din 1902, Negusul Menelik a fost silit să făgăduiască « a nu construi vre-o lucrare hidraulică pe lacul Tsana sau pe Nilul Albastru fără prealabila consultare și învoire a guvernului britanic ».

²⁾ Marea Britanie este pe punctul de a crea o bază navală importantă în fundul golfului Akaban, punctul de Nord-Est al Mării Roșii.

³⁾ Ostilitatea anglo-italiană a luat formele unei campanii vehemente de presă. La acțiunea de amortizare a elanurilor italiene, pe care în mod stăruitor o urmărea presa britanică, replica italiană nu a întârziat, mergând până a afirma că Gibraltarul, Malta, Ciprul și Suezul ar fi la discreția avioanelor italiene!

Mai ales că afirmația cuprinde un grăunte de adevăr. Un amiral englez a publicat de curând un studiu pentru a dovedi precaritatea dominației britanice în Marea Mediterană, în raport cu noile condiții de luptă și față de forța crescândă a flotei franceze și italiene. Drumul spre Indii, și implicit întregul edificiu imperial britanic, poate fi profund afectat în cazul în care Marea Britanie nu-și asigură terenuri mari și puternice ca hinterland strategic pentru canalul Suez.

Opoziția Mării Britanii îmbracă — conform tradiției politiceii anglo-saxone — forma idealistă a apărării principiilor de bază a pactului Societății Națiunilor ¹⁾).

Oricât ar fi de acuzat « perfidul Albion » de a ascunde interese egoiste ²⁾ (de salvare a capitalului investit, în Sudan, de garantare a hinterlandului egiptean, de apărare a drumului spre India), sub masca formulelor de etică politică, « fariseismul » său proclamă totuși unele norme esențiale vieții internaționale.

Este însă discutabil dacă revenirea Angliei la aceste norme și la principiile de solidaritate internațională anunțate de Pact este consecventă cu atitudinea ce a adoptat-o în conflictul chino-japonez, care a avut drept urmare crearea statului Manciuco, — cu violarea suveranității și integrității Chinei, membră și ea, ca și Etiopia, a Societății Națiunilor, — și cu ocazia încălcării de către Germania a clauzelor militare ale tratatului dela Versailles, — proclamată la 16 Martie a. c. de d. Hitler, — când Anglia, nu numai că nu a luat măsuri împotriva acestei abateri grave dela textul tratatelor de pace, dar a și încheiat la 18 Iunie a. c. un acord naval cu Germania, acord care calcă încă odată, de data aceasta cu colaborarea ei, clauzele militare ale tratatului amintit.

Dorința popoarelor care nu sunt amestecate în acest conflict, este ca de ambele părți să se procedeze cu tact, înțelegere și moderațiune, epuizând toate căile de înțelegere pașnică pe care le indică însuși Pactul, menajând însă și nobila națiune italiană, care nu trebuie supusă nici unei umiliri, căci este, alături de Franța și Anglia, garanta, bine înarmată, a statului-quo european.

5 Octombrie 1935.

RICHARD HILLARD

¹⁾ Identitatea politicii britanice cu politica Societății Națiunilor este firească. Aceleași interese mondiale, aceleași necesități de securitate politică și economică.

Un plebiscit recent a dovedit străinătății rădăcinile trainice pe care Societatea Națiunilor le are în opinia publică engleză. Rândurile de mai jos exprimă credința mării majorități: « It is now clear that the British Empire will be preserved within the framework of the League or not at all. The international rule of law, for which the League stands, is not only the first but is also the only line of the Empire's defence. . . ».

²⁾ Vezi articolul răsunător al publicistului american Frank. Simonds « Haves and Have-nots » apărut în *Fortnightly Review*, cu afirmația că Societatea Națiunilor este instrumentul creat de statele anglo-saxone pentru a garanta cuceririle lor trecute și a împiedica alte popoare de a-și croi același puternic imperiu.

STREINE

CONFERENCIA

Nr. XIX și XX, 1935

« Jurnalul Universității Analelor » publică în numărul dela 15 Septemvrie a. c., patru conferințe deopotrivă de interesante. Edouard Herriot care, precum se știe, pe lângă preocupările politice este și un amator de litere dintre cei mai pasionați, a vorbit în cercul Analelor despre *François Rabelais (pentru a înțelege mai bine pe Pantagruel)*. « E bine, își începe Herriot conferința sa, să ne întrebăm pentru ce nu posedăm încă în Franța o istorie largă a Renașterii, operă esențială cum ar fi putut-o scrie Taine și care să ne informeze asupra unei epoci magnifice, epocă în raport cu care istoria Revoluției franceze pare a se reduce la proporțiile unui incident de frontieră. În secolul al XVI-lea nu numai viața politică sau literară s'a descoperit transformată prin acțiunea fermentului antic; ci toată viața morală, ansamblul credințelor omenești și al obișnuințelor s'a găsit pus în discuție. Este o transformare etică mult mai mult decât exterioară și formală. Când un rege, de prestigiul și farmecul lui Francisc I, introduce la Collège de France noi învățământuri, pe acela al limbii grecești și ebraice, el răstoarnă întreaga tradiție a Evului Mediu, condamnă la moarte scolastica latină; creează catedra pe care mai târziu avea să se așeze Ernest Renan; înlesnește o mișcare generală de critică în fața căreia ar ceda bucuros el însuși și care nu cruța nimic. În acest timp, între savanții, între oamenii luminați ai întregii Europe, în jurul unui geniu ca Erasm, se formează o elită spirituală, o adevărată societate a națiunilor intelectuale care nu se va mai afla vreodată. Reforma și Contrareforma nu sunt decât episoade ale acestei vaste istorii care chiar azi n'a pierdut nimic din interesul său, deoarece pune în discuție temeiurile esențiale ale instituțiilor noastre, ale ideilor noastre, ale credințelor noastre. Dacă ne lipsește o astfel de operă cauza, după noi, este simplă: nu s'a știut sau nu s'a putut studia Renașterea franceză din singurul loc de unde ar fi putut fi zărită din plin, vrem să spunem din Lyon. Nu vorbim astfel în virtutea unui fel de patriotism local, ceea ce ar fi copilăresc. Pentru o altă epocă în afară de perioada romană, explicația noastră ar fi inadmisibilă. Literatura secolului al XVII-lea își are cu toată evidența, centrul ei la Versailles, la curtea Regelui. Acea a secolului

al XVIII-lea se elaborează la Paris, în cafenele, în saloane, în academii. Acea a veacului al XVI-lea nu se poate explica decât prin Lyon și despre acest fapt se pot da mai multe rațiuni care vor apare, credem noi, ca decisive ». Pe acest ton aliat cu o erudiție care ar putea să fie invidiată de orice cărturar autentic și nu de orice om politic, Edouard Herriot își continuă până la sfârșit conferința sa.

Alături de contribuția d-lui Herriot, d-șoara Hélène Vacaresco își tipărește o conferință *Amintirile mele despre George Enescu*; această conferință ținută de trei ori cu eminentul concurs al d-lui George Enescu și al d-nei Chailley-Richez este de două ori importantă pentru noi: întâi pentru că o româncă de valoarea d-șoarei Văcărescu a avut, precum o notă redacțională afirmă, un adevărat triumf, cu această ocazie; iar în al doilea rând, deoarece triumful d-șoarei Văcărescu a fost în același timp și triumful d-lui George Enescu, de farmecul personalității căruia de trei ori un public străin a fost vrăjit. Vom satisface de sigur pe cititorii noștri cu atât mai mult cu cât vom reproduce părți mai largi din conferința d-șoarei Văcărescu. « George Enescu nu este numai un muzician, ci Muzica însăși. Aceasta i-a răpit sufletul și, încă din copilăria marelui maestru, i-a devorat gândul, i-a pătruns în sânge. Acest predestinat s'a născut în țara noastră între văile și culmile moldovenești pe care lumina le îmbracă cu o neasemuită blândețe. Seara, pe tabloul câmpenesc pe care-l formează colibele albe, turmele cele nesfârșite și izvoarele rezezi se aud scuturându-se clopotele sau ale unei mânăstiri cu pictura naivă sau ale unei biserici a cărei turlă ca un bulb va reține toată noaptea limpedele chip al lunii. Poezia risipită și trăită, poezia unei țări primitive pătrunsă de parfumul pe care l-au respirat strămoșii poezie a cărei comoară sigur acela care venea să se minuneze de ea, o posedă de mai înainte deoarece generații melodioase hotărâseră în el, ca el să fie sinteza cântecelor lor și proclamarea, « în sfârșit obținută » a ardoarei lor. Toate acestea se amestecau în spiritul copilului cu alte viziuni impuse de Cer, vreau să spun cu o corespondență directă a marilor ritmuri ale infinitului. Ca și Jeana d'Arc, de foarte fraged, Enescu trebuie să fi auzit *voci*. Dar ce spun! le aude încă... Două feluri de mistice își împart lumea: mistica Orientului și mistica occidentală, amândouă unite în Enescu. Cu mult înainte de adolescența sa, răătăcește pe câmpia românească, atras atât de șoaptele naturii cât și de sunetul unui arcuș care vagabondează, și în adâncul inimii sale se așează atunci accentele melodiilor noastre populare. Spun în adâncul inimii sale înadins, căci de aportul acestor cântece fermecătoare Enescu nu se va servi decât foarte târziu, solicitat mai întâi de magia unui Orient plin de o lumină care acoperă nu știu ce dezolare și care împinge gândirea să scape, să se strecoare către ceva mai puțin pătrunzător, mai puțin teribil decât această putere. Din aceste spații prea fericite și îmbrăcate de soare, din aceste străluciri care te amețesc și te orbesc, emană ceva melancolic... La vârsta de șapte ani, Enescu făcu la Viena cunoștința lui Bach. Avea șapte ani și fără îndoială un suflet neliniștit peste care perfecțiunea lui Bach s'a așezat ca un bolovan. Toată viața sa, Enescu va păstra ceva din acea idilă pasională care a fost întâlnirea cu

« maestrul maestrilor » și-l vom vedea totdeauna rezemat de stâlpul arhitecturii a cărui formă și spiritualitate a iubit-o. Totuși muzica lui Bach — și prin aceasta va înlănțui ea cu totul pe Enescu — prezenta o înrudire oarecare cu Orientul. Inșă asiaticismului care nu este decât o perpetuă căutare, o călătorie printre posibilități care nu pot fi atinse, Bach îi propune concluziile sale dogmatice. Cu siguranță, opera lui este un monument medieval făcut din avânturi reflectate din ogive și din bolți; cu siguranță de asemenea ca tot Evul Mediu, ea figurează aportul pe care cruciatele l-au oferit Europei. Se găsește în Bach în muzica cea grea de umanitate o doză puternică de iluminare orientală, dar care prin disciplină matematică, se transformă în valori spirituale. Imi veți permite, sunt sigură, de a nu întârzia asupra rolului atât de scump tuturor, pe care-l va fi jucat în viața maestrului talentul său de virtuos, talent de care ne-am bucurat atât de mult și de atâtea ori. De persoana și arta lui Enescu ne leagă mai mult compozitorul. . . Nu l-am întrebat asupra subiectului acestui martiraj pe care-l impune creatorului trebuința și câte odată plăcerea de a trăi creația altuia. Din acest martir sublim, Enescu a știut să comunice bucuria și durerea. Nimeni ca el nu ne-ar fi dat pe Schumann, pe care-l adoră, sau pe Brahms sau pe Wagner și nimeni ca el nu s'ar fi dat lor. Fibră cu fibră, el a descurcat știința și voința lor, le-a trăit senzațiile, a palpat de spasmurile lor, a strigat frumusețea lor. Dacă urcă spiralele cadențate ale lui Bach, știe și să coboare în adâncimile agitate ale lui Schumann, cu același avânt. A înțelege pe acela pe care-l interpretează, a-i smulge tainele, pe acelea mai ales ale tehnice și pe acelea încă pe care compozitorul însuși poate nu le-a descoperit, iată plăcerea lui Enescu, așa cum îl desfid să ne spună că n'a încercat-o ».

Despre compozitorul Enescu, d-șoara Văcărescu spune: « În legătură cu *Simfonia concertantă*, regretatul Jean Huré putuse să scrie următoarele: « Enescu este dintre aceia care impun forme muzicale, fără ca lui să i se impună. Talentul îi este sigur și dacă vreodată ne pare deconcertant, totul se datorează faptului că un geniu superior îl așează deasupra înțelegerii noastre. Ar fi naiv lucru să judecăm pe Enescu după aceleași criterii după care se judecă ceilalți contemporani. George Enescu este cel mai modern dintre compozitorii contemporani. Deliciosul autor al operei *Pelléas* pare a fi anterior cu douăzeci și cinci de ani celui din *dixtuor* ».

Acestui conchistador al înaltelor regiuni, totul îi este posibil acum, până chiar și imediata spiritualizare a materialității temelor. El va transpune în ordinea eternității acel Orient, a cărui lumină, fără să știe, a cules-o. Aci stă splendoarea, sensibilă fiecăruia, a *Sonatei* pe care o veți asculta. Cât pentru mine, sonata reconstruiește într'un chip aproape tangibil — iar pentru d-voastră invizibil, micile biserici cu turnuri de argint și aur, despre care vă vorbeam odinioară, ca și — mai departe, un Bizanț cu teologiile lui purpurate ».

A treia conferință, de un interes particular, este a d-lui Marcel Sauvage despre *Minunile Africii Ecuatoriale*.

În caietul dela 15 Septemvrie, găsim: *Comment je vois Hermione* de Cécile Sorel, *La Jeunesse de Ronsard* de Gérard Bauer, *L'Esprit moderne de la France*, de Maurice Bedel și *Mozart et la musique de chambre* de Reynold Hahn.

L'É MOIS

T. 56, 1935

Din capitolul *Les Lettres et le Théâtre*, literații se vor interesa mai cu deosebire de articolul redacțional, nesemnlat — așa cum obișnuiește *Le Mois* — despre *Literatura Sovietică*. Prin «literatura sovietică» se înțelege activitatea literară a scriitorilor sovietici, destul de arbitrar. Noi credem fără temeii că forma de Stat poate influența o literatură în valorile ei; ceea ce este cum nu se poate mai ciudat. Ce anume ar putea să însemneze «literatura fascistă»? Sau «literatura nazistă»? Scriitorii întrebuițează un material omenesc, veșnic același, oricâte forme sociale l-ar frământa. Care e situația literaturii în Rusia? «Réalismul socialist, hotărît materialist, zugrăvește lumea în mișcare nu numai așa cum e, ci așa cum ar trebui să fie, și cum va fi. Acest realism este de natură raționalistă și cere o artă constructivistă și logică, conformă științei moderne. Dar romanticii și realiștii apără concepția integrală a omului și a drepturilor sale la fantezie, la sensibilitate și la fericire care, după cum spune Lesnov, «nu se poate fabrica, în vreo uzină, cu seria». Sunt în Rusia două tendințe și noul climat liberal le-a permis mai ales să se ciocnească iarăși. Dacă anumiți critici comuniști cred că opera lui Pasternak, Lesnov, Oleșa și altor reprezentanți ai concepției care s'ar putea numi cu multe rezerve «individualistă», nu aparține decât trecutului, nu este decât o supraviețuire a vechii lumi, condamnată să cedeze pasul marșului victorios al Statului proletar, — alții, dimpotrivă, sunt convinși că operele lor reflectează anumite curente subterane care, mai curând sau mai târziu, sunt sortite să se manifeste și să reveleze forme concrete. Aceste discuții rămân discuții; nimic și nimeni nu se mai opune la publicarea lucrărilor care țin socoteală atât de individual cât și de social. Mai mult: certurile doctrinare nu se justifică decât prin lipsa unei opere viguroase, unui scriitor care să aibă atâta temperament încât să poată a-și impune autoritatea și să apere numai cu valoarea operei sale un principiu mai puțin pur literar și mai omenesc. Dar ziua când un astfel de scriitor va apărea, «literatura sovietică» nu va mai fi o problemă, devenind evident pentru toată lumea că literatura rusă își urmează cursul». Concluzia cuprinsă în ultimele rânduri este atât de judicioasă, încât ne-am crezut obligați a o reproduce. Literatură sovietică? Dar a existat vreo «literatură țaristă»?

La același capitol, un alt articol redacțional se ocupă cu volumul *Pour la Poésie* al d-lui Jean Cassou, care susține «alianța între misticismul estetic și misticismul revoluționar». Incheierea: «Profesiunea de credință a d-lui Jean Cassou este expusă cu toată vehemența generoasă a unui om care n'are nici un gust pentru diletantism și care crede cu tărie în ceea ce spune. E un spectacol destul de rar și care merită să fie salutat. Acestea fiind zise, trebuiesc totuși denunțate toate confuziile sub protecția cărora acest manifest se desfășoară fără vreo piedecă. Prima vizează temporalul și intemporalul care nu sunt dissociate. Poezia este de ordin spiritual și toate subversiunile care se pot produce în acest domeniu nu interesează cu nimic ordinea socială. Suprarealiștii au încercat deja să stabilească o legătură între ele și, se știe, nu au reușit: tot ceea ce au putut face, este că s'au instalat în mod deliberat în temporal,

acolo adică unde poezia încetează de a mai exista. Este într'adevăr ciudat că dragostea fanatică a d-lui Cassou pentru poezie îl împinge pur și simplu să o pună în serviciul revoluției, în serviciul deci al unui scop temporal și să o condamne prin aceasta chiar în ființa ei. Ar fi vorba de un fel de « actualizare » a mesajului poetic care i-ar diminua efectul și care fără îndoială i-ar nega esența, esența poeziei fiind eternitatea. Poezia lui Racine — căruia d. Jean Cassou îi consacră trei pagini perfect lucide — nu este nici « utopie », nici « profetizarea sau dorința viitorului ». Pentru aceea de altfel, continuă să ne emoționeze, iar noi continuăm să o admirăm... Acestea fiind zise, pentru a răspunde d-lui Cassou chiar în termenii filosofici în care pune d-sa problema, nu ne vom opune a recunoaște că poezia a devenit prea secretă și prea impermeabilă față de lumea obiectelor. Dar pentru a-i da o nouă orientare, va trebui, fără îndoială, mai puțină înțepenire teoretică, mai puțină metafizică, mai multă mlădiere, dar mai ales mai multă umanitate ».

Aceste recomandări sunt deplin valabile și pentru literatura noastră poetică, băntuită de toate pretențiile.

MERCURE DE FRANCE

1-er et 15 Septembre 1935

Sumarele: *L'origine des nouvelles* de Hanet-Archambault, *Les Fioretti du père Franck* de Pierre de Bréville, *Poèmes* de Maurice Pottecher, *Regard sur le XIX-e siècle* de G. Welter, « *Poète et Non-Honnête Homme* » de Zach. Tourneur, *La Médecine Alchimique* de Carlos de Lazerme, *Méditation sur le rire* de Jean d'Orgemont, *Villa Ker Anaik, nouvelle*, de César Santelli. *Revue de la Quinzaine*.

Stendhal et Venise de 1801 à 1839 de Jean Méliá, *L'Amérique Rouge et les Oiseaux* de René de Brimont, *Poèmes* de Yvonne Herman-Gilson, *Sous le toit de Racan, d'après un inventaire inédit* de Émile Magne, *Miettes baudelairiennes* de Jaques Crepet, *L'Homme à la recherche de l'Absolu* de J. Mayor, *Sylvestre Roseau, gentilhomme tropical, nouvelle*, de Thérèse Herpin. *Revue de la Quinzaine*.

Meditația asupra răsului a d-lui Jean d'Orgemont nu este ceea ce s'ar putea crede, adică vreo cercetare teoretică a condițiunii răsului, fie ea estetică, fie fiziologică. D. Jean d'Orgemont urmărește manifestările răsului în diverse epoci și diverse țări, ceea ce pune în vedere în afară de o admirabilă cultură — știința de a nu scrie plicticos despre răs. Cititorul va fi foarte mulțumit că titlul studiului acesta rămâne ca o pretenție nejustificată; iar conținutul deși în altă direcție, își depășește titlul cu mult peste ceea ce părea că promite.

LE FRONT LATIN

Nr. 1, Septembre 1935

Frontul Latin, revistă lunară, apare la Paris ca un organ al solidarității latine și luptă pentru: apărarea spiritului latin, pentru crearea între țările latine a unei solidarități eficiente, pentru asigurarea renașterii și domniei civili zației mediteraneene. Iată orientarea programatică:

« Le XIX-e siècle ne fut point un siècle latin. Ce fut son plus grand malheur. Or, par la *Marne* et par *Vittorio-Veneto*, dans une sanglante rescousse, l'univers latin a reconquis sa dignité et son indépendance. Nous ne voulons pas que ce nouveau siècle s'achève sans une renaissance totale et inébranlable de la Civilisation dont Rome est le symbole. Notre honneur exige que l'énergie latine élabore une organisation qui parvienne à donner au monde moderne la chartre qui le délivre de ses servitudes.

Notre Latinité ne se borne pas, en effet, à la Ville Éternelle. Elle englobe toutes les richesses spirituelles et matérielles que Rome a absorbées au cours des âges et transformées, aussi bien que toutes celles qui ont rayonné d'elle sur les mers et sur les continents. Nous ne parlerons jamais de Race, car la Race est un mythe de la terre des brouillards, mais d'Unité, mais de Culture, et même de Climat: la plus lointaine comme la plus jeune des civilisations ne sont-elles pas issues du soleil méditerranéen? C'est dire que nous partirons, sur la nef millénaire, pour atteindre les bornes de l'immensité romaine. La Rome que nous servirons, n'est donc pas expressément la cité de chair et de gloire, sise sur le Tibre, mais une Rome plus vaste encore, qui concentre sur son Capitole l'expérience des vingt peuples qui naviguèrent sur *la mer divine*. Cette Rome-là appartient à tous, aux Italiques et aux Gaulois, aux Ibères et aux Américains, aux fils de Trajan et à ceux de Jacques Cartier.

Cette Rome-là n'est pas une chimère. Elle représente la plus haute expression de l'humanité, le plus sublime équilibre, et le plus sûr, entre nos rêves et nos besoins. Nous n'oublierons jamais que, sur le plan humain, toute action qui ne s'appuie pas à la fois sur l'idéal, sur les intérêts et sur la force, est vouée à l'échec. Pour qu'on nous comprenne bien, nous soulignerons qu'à nos yeux, un vers de Virgile, une page de Cervantès, une pensée de Pascal, sont du même ordre de grandeur et de beauté qu'un pont jeté sur l'abîme, qu'une ligne de communication à travers le Sahara, qu'un vol pardessus l'Atlantique; mais pour qu'il ne survienne pas une catastrophe, les lois qui président à l'élaboration de ces travaux doivent tirer leur autorité morale de Virgile, de Cervantès, de Pascal. Alors l'homme dominera la machine, sans la détruire, ni l'adorer.

Arc-boutés à ces solidités qui ont fait leurs preuves, nous saurons prendre nos responsabilités, sans ambages, à propos de chacun des problèmes latins où il faudra se décider. Si nos ambitions contrastent, apparemment, avec nos moyens, nous répondrons à ceux qui s'en inquiètent, que nous entendons commencer modestement, pour durer et pour aboutir: une oeuvre latine n'est pas un feu d'artifice fugitif, mais une assise romaine lentement posée pour longtemps.

Et pour qu'il ne se glisse pas la moindre équivoque dans nos propos, nous préciserons que la « politique », en tant qu'elle signifie forme de gouvernement ou querelle des partis, ne nous occupera pas un seul instant. Nous ne commettrons pas la sottise, qui est un attentat à la liberté individuelle, d'intervenir dans les affaires personnelles de chacun des pays qui se reconnaissent

dans Rome. La seule politique que nous pratiquerons sera d'attaquer sans merci toute doctrine et toute force qui voudraient affaiblir les principes éternels de notre commune civilisation: sur ce point, on nous trouvera intraitables.

De même, devant la question religieuse. Autant nous répudierons l'Intolérance, le Cléricalisme, la Maçonnerie, autant nous serons respectueux des échos millénaires de la Rome catholique qui s'anime, en ce vingtième siècle, d'une vigueur nouvelle.

Et s'il était nécessaire d'ajouter à nos déclarations une profession de foi nationale, nous certifierons que, fidèles à l'exemple mistralien, nous savons que le meilleur moyen de servir et de défendre la Latinité sera de servir et de défendre d'abord, notre patrie, la France ».

WORLD AFFAIRS INTERPRETER

Număr de Primăvară, 1935

Sub titlul *Ungaria și politica pacifică a Micii Înțelegeri*, d. Andrei Popovici, secretarul Legației Române din Washington, publică un articol în care descrie pe înțelesul Americanilor, a căror mentalitate este, după cum se știe, democratică, libertară și pacifică atunci când e vorba de politică, argumentele românești față de revizionismul ungar. Studiul se fundează, de asemenea, pe date și opinii de mare autoritate ale oamenilor de știință englezi și americani, ceea ce-i mărește puterea de convingere asupra dreptății cauzei noastre. Ținând seamă și de faptul că revista este publicată de Universitatea de Relațiuni Internaționale dela Los Angeles, afiliată Universității Southern California, articolul d-lui Popovici capătă o importanță deosebită.

Căci, dacă partea cealaltă își are adesea în America susținători străluciți și care întrebuițează orice mijloc pentru a câștiga opinia publică de acolo în favoarea tezei ungare, România și Mica Înțelegere, poate pentru că sunt prea sigure de dreptatea situației lor, creată prin Tratatul dela Trianon, poate pentru că nu dau convenită atenție propagandei, nu se bucură de o presă la fel de favorabilă, chiar dacă opinia publică nu se încrede atât de lesne în afirmațiile tendențioase ale adversarilor noștri. De aceea, un articol atât de serios și de corect ca acela al d-lui Andrei Popovici îndeplinește un real serviciu și prin argumentele aduse și prin locul unde este tipărit.

Chiar dacă autorul afirmă în două rânduri că România face parte din țările balcanice, ceea ce rămâne discutabil (mai ales după ce o seamă de istorici români și-au spus cuvântul), articolul în general este de o documentare fără greș, care nu poate decât împune acelor iubitori de date, cifre, statistice și documente, care sunt Americanii. După ce descrie situația Românilor dinainte de război, d. Popovici explică justetea măsurilor dela Trianon și încheie subliniind planurile noastre și ale Micii Înțelegeri de a conlucra cât mai pașnic și mai creator cu vecinii noștri.

În afară de izvoarele bine cunoscute la noi dar nu și în Statele-Unite, ca scrisoarea lui Millerand sau ca lucrările profesorului Seton-Watson dela Universitatea din Londra, d. Popovici întrebuițează înseși declarațiile unor personalități ungare din care rezultă dreptatea noastră. Un citat interesant

și mai puțin cunoscut este acela al influentului scriitor, ziarist și politician american Walter Lippmann, care pune la punct « agitațiile pașnice » ale Ungurilor, mărturisind că « oricine dorește pacea trebuie să primească actuala constituție politica a Europei ».

ROMÂNEȘTI

REVUE DE LA TRANSYLVANIE

II-ème année, No. 1

Deși scrisă în limba franceză, *Revista Transilvaniei* se tipărește la Cluj, sub auspiciile Astei. Director: d. profesor al Universității din Cluj și membru al Academiei Române S. Dragomir. Redactor-șef: d. D. D. Roșca, doctor în litere dela Sorbona. Pentru aceste motive cât și pentru spiritul științei românești care pulsează sub copertele acestei cu totul occidentale publicații, o pomenim în paginile acestea destinate periodicelor noastre.

Sumarul: *Le Roi Charles II et la Transylvanie*, V. Nistor: *Les cultes minoritaires et l'église orthodoxe dans le nouveau budget de la Roumanie*, V. Roman: *Origine ethnique des Séklers de Transylvanie*, O. Beu: *La révolution de Horia dans l'art de l'époque*, *Notes și Comptes-Rendus*. « De cinci ani, spune editorialul, oricine va putea găsi, fără să caute prea mult, inițiativa regală și acțiunea efectivă și personală a Regelui Carol II-lea în cele mai mari instituții științifice românești și în fruntea tuturor manifestațiilor de ordin spiritual, Cetatea Universitară, Căminul Scriitorilor Români, marea Fundație de editură « Carol II » — instituție care, prin calitatea operelor puse pe piață și grație prețurilor modice de vânzare, a făcut accesibilă tuturor pungilor buna carte românească și capodoperile streine, — Săptămâna Cărții, iată, între atâtea altele, câteva realizări culturale de primul ordin, toate purtând pe actul lor de naștere semnătura regală ».

Regretăm de a nu putea reproduce din nici un studiu științific vreun pasaj, deoarece am nedreptăți pe colaboratorii din care n'am cita nimic. Sumarul în întregime este de o ținută științifică ireproșabilă. Revista apare de patru ori pe an.

LUCEAFĂRUL

Nr. 10, Octomvrie, 1935

Revista bănățeană *Luceafărul* publică în fruntea numărului de Octomvrie o poezie *Gânduri Impotrivate* de cunoscutul poet Adrian Maniu, despre care o notă redacțională ne spune că este de origine bănățeană. Iată poezia:

Nu plânge, ca să nu ucizi florile,
 Inchide ochii viorii.
 Așteaptă zorile.
 Florile, și fără tine vor pieri.

Roua ochilor tăi veștejește,
Lacrima cerului înviază câmpia.
Visul în care viața trăiește
Duce spre moarte tăria.

Iubindu-le — smulgem florile
Impodobind țărâna ce chiamă,
Toamna a oprit viorile
Zorile cântă aramă.

Pentru trăsătura informativă, vom reproduce din același număr, începutul articolului d-lui C. Săteanu despre poetul N. Nicoleanu:

« Născut în 9 Martie 1833, în Cernatul-Săcelilor. Venea în « Junimea » în 1864, când ședințele societății începuseră a fi regulate. Însă puțin timp după aceea plecă la București. Poet liric. Poeziile sale au fost publicate într-o cârtică fără arătarea numelui autorului, ci numai cu inițialele N. N.

« Câțiva ani mai târziu o boală mintală îl făcu să intre în spital, unde muri ». (I. Negruzi « Dicționarul Junimii »).

« În numărul de 21 Iulie a. c. « Adevărul Literar și Artistic » a publicat o impresionantă notiță despre acest « poet uitat », evocându-l cu prilejul centenarului nașterii sale, a cărei dată nu este 16 Iunie 1835, ci cea arătată mai sus în acest motto introductiv al lui Iacob Negruzzi.

Ceea ce înseamnă, trecut fiind de către « secretarul perpetuu » că și N. Nicoleanu a făcut parte din centrul « Junimii » ieșene, deși numai un interval scurt, fiindcă poetul a trăit puțină vreme la Iași, unde a funcționat ca director al Liceului Internat — apreciat însă de « Junimea » ca un poet de talent și considerat ca un precursor al lui Eminescu.

Gh. Panu, care a zăgrăvit portretele vechilor junimiști, clasificând pe scriitorii acestui cenaclu celebru, din diferite regiuni, arată că N. Nicoleanu era singurul literat care a reprezentat Muntenia în « Junimea », în primul an dela înființarea ei.

« Numai munteni nu erau; ba era un singur muntean, regretatul poet N. Nicoleanu, un talent deosebit, mort în floarea vârstei. Sărmanul poet avea o vervă neîntrecută pe teme semi-satirice, semi-pesimiste ».

În « Junimea » Nicoleanu a venit la 1864, odată cu poetul N. Skeletii și cu N. Burghеле, fiind al unsprezecelea membru între junimiștii din prima serie, după cum arată N. Gane, în « Albumul » sau. Il găsim într'adevăr între cei dintâi junimiști care au contribuit la subvenționarea tipografiei junimiste din Iași, înscris cu doi galbeni pe lună pentru tipărirea « *Convorbirilor Literare* » — cum e consemnat în procesul-verbal al ședinței ținută la 19 Octomvrie 1866, redactat de A. Xenopol; iar în ședința din 26 Octomvrie 1865, « Junimea » acceptă propunerea sa « de a se imprima de îndată textul autorilor latini cетиși în gimnaziu, cu o mică notiță biografică pentru fiecare », dovadă că această societate literară se interesa și de educația didactică în școli și în același timp dovadă de cunoștințele și cultura lui N. Nicoleanu.

Biografia nefericitului poet este pe cât de interesantă, pe atâta de dureroasă.

Deși născut la Cernatul-Săcelilor, lângă Brașov, N. Nicoleanu a fost considerat multă vreme ca fiind un fiu al Craiovei, unde a trăit câțva timp, educat în școală de către profesorul său *V. Caloianu*; acolo, la Craiova, el a avut între profesori și pe *Ion Măiorescu*.

A studiat și la Paris, unde a primit influența romantismului francez și în special, a lui Musset, Hugo și Lamartine, fiind întreținut acolo de un prieten protector. În această privință *Iacob Negruzzi* reține următoarele note în volumul său « Amintiri din Junimea »:

« Figura lui Nicoleanu era interesantă. Fiul natural nu se știe al cui, Nicoleanu era născut în Transilvania și crescut la Craiova. În anul 1859 dăduse în acest oraș un mare banchet spre a serba îndoita alegere a lui Vodă-Cuza, unul din meseni ceti niște versuri bine simțite asupra Unirii țărilor și toată lumea mișcată, se întrebă: de cine sunt compuse ?

Aflându-se că autorul este un tânăr fără părinți și sărac, unul din entuziaști propuse ca el să fie trimis la Paris pentru completarea studiilor, pe socoteala celor prezenți. Propunerea se adoptă cu aclamații; o colectă făcută chiar atuncea strânse destui bani pentru a întreține pe Nicoleanu un an întreg la Paris; totodată se iscăli un act prin care aceleași persoane se obligau să mai contribuiască pe atât în anii următori. Dar entuziasmul se răci în curând. Când trecu anul Nicoleanu se adresa fără a căpăta măcar vreun răspuns dela protectorii săi și astfel el rămase lipsit de orice mijloace de existență, pierdut în vasta capitală a Franței ».

PAGINI LITERARE

Revista Turdei ne aduce un sumar pe cât de bogat pe atât de divers: Iată: *Despre Personajă* de Lucian Blaga; *La Fântânile Babilonului* de Teodor Scarlat; *Migrare* de Traian Chelariu; *Elegie pentru păpușa mare și Estivaldă Albă* de Ștefan Baci; *Fenomenul românesc din Ardeal* de Grigore Popa; *Moartea lui Pan* de George Popa; *La Paris* de Ionel Neamtzu; *Fântână* de Radu Brateș; *A. Demian iconarul pastoralăi românești* de V. Beneș; *Problema sociologică la Simmel* de Barbu Zevedeu; *Despre opinie și alte câteva lucruri* de Ion Ștefan și « *Viața m'a interogat* » (*Ideile unui episcop-literat ungar din Ardeal*, de Alexandru Olteanu. *Cronici și Insemnări*).

D. Grigore Popa spune câteva lucruri interesante, deși se lasă prea sedus de cuvinte: « *Polivalența sufletului ardelenesc* »:

« Deschis tuturor drumurilor și influențelor, Ardealul românesc, ca să-și poată continua nestingherit viața în culcușurile învăluitoare ale plaiurilor, a trebuit pentru fiecare să aibă o putere de asimilare sau să-i opună calități de mare rezistență. Altfel, ființa lui etnică și spirituală nu-și putea menține integritatea. Cum este natural, într-o luptă cu lovituri multiple, venite din toate părțile și din toate zonele sufletului, trebuie să dispui de tot atâtea posibilități de răspuns. Altfel, pierzi lupta cu siguranță. În ciuda tuturor acelor ce le contestă acest bun sau îl admit cu bunăvoință, românii ardeleni erau bine echipați cu această zestre. Înșiruindu-se pe toată linia de bătaie, *dela*

planul biologic până la suprema valoare spirituală, acest echipament nativ, activ sau pasiv, a dat toate răspunsurile dictate de destinul lui istoric. Această multitudinară desfășurare de latențe a dat naștere la ceea ce numim *polivalența sufletului ardelenesc*. *Polivalența sufletului*, în concepția noastră, înseamnă *pluritate de valori*. Trebuind să reziste pe mai multe planuri, ducând prin urmare o *existență multiplană*, chiar dacă aceasta n'a ajuns să se realizeze în valori pozitive în toate domeniile, rămânând uneori în stare latentă sau de apetit, *ontologia sufletului ardelenesc este polivalentă*. Așa s'a manifestat în trecut, împresurat de pericole, și așa înflorește azi anonim în creațiile țărănimii și în exemplarele sale cele mai alese. Nicăiri *țărănimea și omenia rurală*, cu toate semnele distincției lor, nu se găsesc în stare mai gemină ca la românul ardelean. Sunt stări colective de spirit cu urmări hotărâtoare. Nici frenezia masivă și anonimă a mulțimii, nici poemul cu multiple rezonanțe al poetului, precum nici gândirea filosofului ardelean, *cu tot freamătul lor simfonic și multiplan*, nu sunt sustrate acestei omenii ».

JUNIMEA LITERARĂ

Nr. 8—9, Aug.-Sept. 1935

Din Bucovina, unde are loc în prezent un fel de renaștere culturală românească, ne vine această revistă de un cuprins variat până la lipsă de unitate, dar și îndrăzneț până la interesant. Nota de excesivă varietate o dă contribuția oficială, iar pe cea îndrăzneată — tineretul. Am remarcat și altădată scrisul poetului Valentin Al. Georgescu, poet bilinguu, autor al volumelor de versuri franțuzești *Apprentissages* și *Les Voix*. De data aceasta, d-sa, alături de o poezie originală, se încearcă în lămuriri asupra ideii de poezie și dintr'un prea mare amor lexical, se întâmplă să alunece pe cuvinte, poate fără să vrea. De pildă:

« Născută cu primul extaz al iubirii, poezia nu face, de atunci, decât să capteze — pentru a le lăsa să circule într'o lume nepieritoare — diversele și esențialele insigne ale iubirii. Limbaj al iubirii, poezia trădează, prepară și chiamă la viață minunile extrazului erotic. Același exces de putere împarte ființa pentru a o multiplica, și separă spiritul de propriile lui vedenii, pentru a popula spațiul și timpul cu ritmuri necesare. Inuși ritmul poeziei nu poate fi decât ritmul mereu reînnoit dar etern al iubirii, ca expresie a unei universale și fundamentale armonii de reconstituit. În fiecare extaz erotic, toată creația anterioară se cabrează într'un îndărătnic refuz al viitorului, voind parcă să instaleze în inima devenirii superbul trofeu al clipei divine. În elanul liric, memoria și existența încearcă să-și anuleze orice prelungire într'un viitor nesigur, prin împărțirea momentană a poemului. Climatul ideilor este parcă ceva mai rece ».

VREMEA

Nr. 407—411, 1935

În atmosfera creată și întreținută cu dârzenie dela un timp în jurul marelui I. L. Caragiale, este foarte nimerit să facem loc unei bune părți din articolul d-lui Pompiliu Constantinescu: *Cu prilejul reluării «D'ale Carnavalului»*, apărut în numărul 407 al *Vremii*:

* Am citit extraordinara farsă a lui Caragiale de numeroase ori; efectul a fost mereu același: o senzație caleidoscopică a situațiilor, a intrigii și o impresie de rară intuiție a mediului în care se mișcă personajele. Râsul merge crescând, fără pauze, fără lacune și nu știu ce proaspătă surpriză te duce, neobosit, până la final. Fără îndoială că farsa aceasta este de o inegalată ingeniozitate; inteligența scenică a lui Caragiale te uimește, prin preciziunea, prin complexitatea mecanismului ei perfect. Un ritm rapid imprimă o vervă egală fiecărei scene, fiecărei replici; nicăeri nu se văd mai clar marile însușiri tehnice ale teatrului caragialian. Joc ilariant de măști umane — iată cea mai bună formulă în care se poate cuprinde *D'ale carnavalului*.

Se știe că piesa n'a avut succes la prima reprezentare, în 1885; a fost fluerată și după trei spectacole scoasă de pe afiș. În 50 de ani, a avut un număr ridicol de reluări; n'aș putea spune dacă au ajuns la 20 — în tot cazul nici una pe an. N'o văzusem niciodată jucată; am profitat deci de prilejul repunerii ei în repertoriul acestei stagiuni. Impresia dintre lectură și reprezentare a contrastat dureros. Nici publicul n'a fost contagiat de un râs în cascade, nici jocul actorilor n'a redat succesiunea caleidoscopică a situațiilor și extraordinara lor ingeniozitate. Prilej bine venit de meditație asupra regiei, actorilor și a piesei însăși. Poate, din această discuție, vom ajunge la explicarea cauzelor, nu insuccesului, dar a lipsei de mare succes a unui spectacol așteptat ca o verificare.

Fără îndoială că *D'ale carnavalului* are un păcat (ca dealtfel toate farsele) — e prea schematică. Un scenariu admirabil, cam descărnat, cu psihologii sumare, gen *comedia del' arte*, de o vervă mai mult exterioară, scoasă din neprevazutul situațiilor, de o excelentă gradare, în succesiunea lor comică. Totuși spectacolul n'a avut verva, n'a avut ritmul rapid al textului, surpriza intrărilor și ieșirilor, senzația de goană comică a personajelor unul după altul. Esența farsei s'a evaporat, râsul a izbucnit rar, fără vioiciunea continuă care susține lectura. Explicația insuficiențelor trebuie căutată, credem, în regie lipsită de viziunea întregului și intuiția ritmului trepidant, uluitor al farsei. Cu deosebire actul al doilea, cel mai ingenios ca situații, ca « încurcături » scenice, petrecute la un bal mascat, într'o noapte de carnaval, atât de viu în text, a lăncizat în jocul actorilor, ucizând impresia de comic senzațional, nedesmințită, la lectură. E curios că un scenariu atât de precis, de organizat, punct de rezistență al piesei — n'a oferit regiei comprehensiunea ritmului, senzația de resort încordat a situațiilor, în fond marea însușire teatrală a *D'ale carnavalului*.

Odată rupt acest resort, este normal să găsim și alte lacune ale spectacolului, decurgând firesc din pierderea viziunii lui globale. Ansamblul actorilor a fost lipsit și el de coeziune. Caragiale e un dramaturg clasic: își studiază tehnica piesei în cele mai mici amănunte, își schițează personajele cu o precizie și un rar simț al încadrării lor în economia întregului. A ținut oare regia seamă de toate acestea? Credem că nu; în tonul caragialian, în ritmul interior al piesei s'au menținut numai câteva personaje.

Rolul lui Iordache, calfa lui Girimea, a fost jucat cu vervă, cu adaptare la text; al Catindatului, cu toată ingenuitatea cuvenită, cu toate efectele stu-

diate; al lui Crăcănel cu destulă pricepere; al lui Nae Girimea poate cu mai puțină mlădiere. Dar Mița Baston prea se vedea că joacă, prea era « grande dame », în timp ce ar fi trebuit să fie o mahalagioaică vervoasă, vulgară și autentică metresă de bărbier; cât privește Didina Mazu, a fost o siluetă de salon, rătăcită într-o frizerie. Cu totul fals a fost tonul, în care s'a jucat Iancu Pampon, fost tist de vardiști, conceput ca un fioros amarez melodramatic.

Este vina regiei de a nu-și fi ales interpreții conform viziunii generale a farsei și a mediului în care se petrece; este vina regiei de a nu fi corectat ieșirile din culoarea morală a interpreților ce nu s'au integrat în spectacol. Nu mai vorbim de incorectitudinile pitorești ale limbajului caragialian, nerespectate adesea de lipsa de căldură a frazei, de omiterea nuanțelor, de impresia de rol învățat, — deficiențe pe care regisorul n'a izbutit să le înlăture.

Avem deci convingerea că *D'ale carnavalului* n'a fost studiată în deajuns înaintea de a fi pusă în scenă. De altfel, înțelegerea chiar numai a acestei farse presupune studiul întregului teatru caragialian. A privi cu ușurință piesa ca fiind o farsă nu e o scuză, fiindcă toate comediiile lui Caragiale au o filiație psihologică și socială, de o strictă înlănțuire.

Intr'un studiu mai vechi (publicat în numărul *Vremii*, închinat centenarului teatrului românesc) am schițat aceste filiații. Am indicat atunci înrudirea tipurilor psihologice din *O noapte furtunoasă*, *O scrisoare pierdută* și *Comu Leonida*, ca și specificul profesional, intelectual și de mediu al fiecărui personaj. N'am integrat și *D'ale carnavalului* în această viziune organică a comediei caragialiene. Vom încerca s'o facem aci. Cine nu înțelege structura clasică a teatrului lui Caragiale și psihologia tipică a personajelor nu va avea niciodată viziunea întreagă a creației lui. Sunt în comedia caragialiană câteva tipuri fundamentale: încornoratul, don-juanul, femeia adulteră, naivul vicios și simpatic, omul de casă, funcționarul abuziv, etc.

Caragiale a creat mai puține tipuri morale, însă foarte multe personaje sociale; pe câteva definitive scheme morale ușor de reconstituit din toate piesele lui, a construit cu extraordinară intuiție indivizi specifici, prin mediul căruia aparțin, prin mentalitate, prin limbaj. În individualitatea lor autentică, de stare civilă, nu pot fi niciodată suprapuși, deși se aseamănă în eternul lor omenesc. Dela aceste norme de creație nu se abate nici *D'ale carnavalului*, cu tot schematismul psihologiilor, cu toată varietatea de mediu a personajelor. Teatrul caragialian atestă viziunea unui moralist, în sensul convingerii că există psihologii tipice, cu reacțiuni identice, cu un mecanism sufletesc asemănător, dincolo de mediul social căruia aparțin. Omul e văzut în unitatea lui clasică, în contururi precise de esențe neschimbate. Observatorul realist nu falsifică însă niciodată zona intelectuală, limbajul, culoarea specifică a mediului, într'un cuvânt individualitatea concretă a fiecărui tip. Jupân Dumitrache și Trahanache au aceeași schemă morală și aceeași situație comică îi luminează; sunt încornorați, geloși de prestigiul lor bărbătesc, lesne crezători, orbi în fața evidenții. Ce poate fi mai asemănător în esența lor morală? Dar Jupân Dumitrache e un mahalagiu înstărit, un democrat care-și apără libertatea recent cucerită, fiind căpitan în « guardia civică », un negustor

atent la mersul întreprinderii și un comentator năstrușnic al ideilor liberale din gazetă; un om al mediului său, cu limbajul, cu obiceiurile, cu mentalitatea lui. El nu poate totuși să fie suprapus lui Trahanache, tot atât de concret în individualitatea lui de burghez provincial, de șef de organizație, cu iluzoriu prestigiu, de bonom credul în amiciția lui Tipătescu, de manechin intelectual, repetitor al câtorva formule seci, de politician de duzină, cu limbajul specific, cu mentalitatea stării lui sociale. Confuzia între Jupân Dumitrache și Trahanache nu este posibilă, cu toate asemănările sufletești și de situație comică dintre ei.

Am adus acest exemplu, după cum puteam aduce și altul, ca să lămurim clasicismul psihologic al teatrului caragialian, dublat de un realism cu infinită observație a nuanțelor distincte, specifice.

În *D'ale carnavalului* nu lipsește nici un personaj tipic al comediei lui Caragiale. Filiația lor ne va duce la concluzia certă că teatrul lui este o creație unitară, organică. Numai cine-l studiază sub acest aspect își poate da seama de ce este general și individual în personajele lui ».

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ « REGELE CAROL II »

CPT.-COMANDOR P. C. FUNDĂȚEANU. *Libertatea mărilor și prizele maritime* epuizat

BIBLIOTECA « ENERGIA »

Au apărut

- M. CONSTANTIN WEYER. *Cavaliere de la Salle*, traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN Lei 40
 L. F. ROUQUETTE. *În căutarea fericii*, traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDA Lei 40
 ALAIN GERBAULT. *Singur străbătând Atlanticul*, traducere din limba franceză de A. VIANU Lei 20
 COLONEL T. E. LAWRENCE. *Revolta în deșert*, traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă (2 volume) Lei 60
 RENÉ BAZIN. *Pustnicul din Sahara, viața părintelui Charles de Foucauld*, traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ Lei 30
 MIHAI SADOVEANU. *Viața lui Ștefan cel Mare* Lei 30
 C. ARDELEANU. *Domnul Tudor* Lei 30
 R. P. HUC. *Descoperirea Tibetului*, traducere din limba franceză de Apriliana MEDIANU, Lei 30
 HOMER. *Odiseea*, traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU Lei 60
 JAKOB WASSERMANN. *Viața lui Stanley*, traducere din limba germană de Radu CIOCULESCU Lei 40
 H. M. STANLEY. *Autobiografie*, traducere din limba engleză de Mary M. POLIHRONIADE Lei 60

Sub tipar

H. M. HUC. *În China*, traducere din limba franceză de Natalia BĂLUȚĂ Lei 40

BIBLIOTECA « INFORMATIVĂ »

A apărut

Ing. I. ORBONAȘ. *Manual de atelier mecanic* Lei 80

BIBLIOTECA ARTISTICĂ

A apărut

O. HAN. *Sculptorul D. Paciurea* cu 24 de planșe Lei 60

A apărut

BIBLIOTECA « ORAȘE »

MIRCEA DAMIAN. *București*, cu 48 de planșe Lei 120

Au apărut

BIBLIOTECA « DOCUMENTARĂ »

Amintirile Colonelului Lăcusteanu, publicate de Radu CRUTZESCU Lei 70
 ELENA G-RAI, PERTICARI-DAVILA. *Din viața și corespondența lui Carol Davila* Lei 200

Au apărut

BIBLIOTECA « ENCICLOPEDICĂ »

CONST. C. GIURESCU. *Istoria Românilor I*, cu numeroase ilustrații în text Lei 200
 Dr. G. BANU. *Sănătatea poporului român* Lei 200

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Au apărut

R o m a n e

JOACHIM BOTEZ. *Insemnările unui Beljer* Lei 60
 C. GANE. *Trecute vieți de doamne și domnițe, II*, cu numeroase ilustrații în text Lei 160
 ADRIAN MANIU. *Focurile primăverii și iacări de toamnă* Lei 60
 SĂRMANUL KLOPȘTOCK. *Feciorul lui Nenea Tache Vameșul, II* Lei 70
 C. ANTONIADE. *Renașterea italiană. Trei figuri din Cinquecento* Lei 70

Sub tipar

N. M. CONDIESCU. *Insemnările lui Sașirim, I*
 N. M. CONDIESCU. *Peste mări și țări*, cu 20 acuarele originale de S. MÜTZNER

Au apărut

Esseuri, Critică

PAUL ZARIFOPOL. *Pentru arta literară* Lei 60
 PERPESCIUS. *Mențiuni critice, II* Lei 80
 G. M.-CANTACUZINO. *Isvoare și popasuri* Lei 60
 N. IORGA. *Oameni cari au fost* Lei 80
 EM. CIOMAC. *Viața și opera lui Richard Wagner* Lei 60
 M. D. RALEA. *Valori* Lei 50
 N. IORGA. *Oameni cari au fost, II* Lei 90
 ȘERBAN CIOCULESCU. *Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarișopol (1905—1912)* Lei 40
 G. CĂLINESCU. *Opera lui Mihai Eminescu, II, III* 2 vol. Lei 140

Sub tipar

N. IORGA. *Oameni cari au fost, III*

Versuri

Au apărut

DEMOSTENE BOTEZ, <i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
Z. STANCU, <i>Antologia poezilor tinere</i> , cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60
G. BACOVIA, <i>Poesii</i> , cu o prefață de Adrian MANIU	Lei 40
G. GREGORIAN, <i>La poarta din urmă</i>	Lei 60
ADRIAN MANIU, <i>Cartea Tării</i>	Lei 40
G. LESNEA, <i>Cântec deplin</i>	Lei 40
GEORGE SILVIU, <i>Paisie psaltul spune</i>	Lei 40
V. CIOCĂLTEU, <i>Poesii</i>	Lei 60
N. DAVIDESCU, <i>Helada</i>	Lei 60

TRADUCEREA SFINTEI SCRIPTURI DE Pr. V. RADU
ȘI GALA GALACTION

A apărut

Cântarea cântărilor gratuit

Sub tipar

Cartea lui Iov

SCRIITORII STREINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Au apărut

E. MADÁCH, <i>Tragedia omului</i> , traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO, <i>Răposatul Matei Pascal</i> , traducere din limba italiană de A. MARCU	Lei 40
M. CHOROMANSKI, <i>Gelozie și medicină</i> , traducere din limba polonă de Gr. NANDRIȘ	Lei 50
R.-L. STEVENSON, <i>Comoara din insulă</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	Lei 50

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

Au apărut

D. D. ROȘCA, <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU, <i>Estetică, Vol. I</i>	Lei 100
PETRE PANDREA, <i>Filosofia politică-juridică a lui Simion Bărnuțiu</i>	Lei 60

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

A apărut

G. I. BRĂTIANU, <i>Napoleon III et les nationalités</i>	Lei 60
---	--------

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI 1934

Au apărut

VLADIMIR CAVARNALI, <i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU, <i>Înimi sub săbii</i> , poeme	Lei 40
HORIA STAMATU, <i>Memnon</i> , versuri	Lei 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU, <i>Cloșca cu puși de aur</i> , versuri	Lei 40
EMIL CIORAN, <i>Pe culmile disperării</i>	Lei 50
CONSTANTIN NOICA, <i>Mathesis</i>	Lei 40
ȘTEFAN BACIU, <i>Pozemele poetului tânăr</i>	Lei 20
VIRGIL GHEORGHIU, <i>Marea vânătoare</i>	Lei 20
SIMION STOLNICUL, <i>Pod eleat</i>	Lei 20

COMPOZITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Sub tipar

P. CONSTANTINESCU, *Sonatină pentru pian și violină*

Cartile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 241-97 206-40

